

Erkki Lehtinen

Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana

Kansikuvan toteutus: Marko Lamberg. Kansikuva on kollaasi, jonka osat ovat Albert Edelfeltin Turun Akatemian vihkiäisiä esittävä maalaus vuodelta 1902 (Turun taidemuseo, Wikimedia Commons), Gustaf Lundbergin vuonna 1764 tekemä kopio Jochim Neimanin vuonna 1652 maalaamasta Isak Rothoviuksen muotokuvasta (Helsingin yliopiston kokoelmat, Wikimedia Commons), Ramus virens -sävelmää esittävä sivu Piae Cantiones -laulukokoelmasta vuodelta 1582 (Kansalliskirjasto, Helmi- & Doria-kokoelmat), Daniel Jusleniuksen Aboa vetus et nova -teoksen kansilehti vuodelta 1700 (Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot), Anders Chydeniuksen muotokuva Per Fjällströmin maalaamana vuodelta 1770 (Alavetelin kirkko, Jyväskylän yliopisto ja Kokkolan yliopistokeskus, anders.chydenius.fi) ja Henrik Gabriel Porthanin muotokuva Johan Henrik Hedbergin maalaamana vuodelta 1799 (Kansalliskirjasto, Wikimedia Commons).

SISÄLLYS

Marko Lamberg, ESIPUHE.....	4
Teppo Vihola, ERKKI LEHTINEN 6.8.1929–26.4.2015.....	5
Petri Karonen, VARHAISMODERNIN AJAN PATRIOTISMIN TUTKIMUKSESTA.....	8
Erkki Lehtinen, SUOMALAISESTA PATRIOTISMISTA RUOTSIN VALLAN AIKANA.....	22
1. Tutkimusongelman tarkastelua.....	22
2. Patriotismin yleisiä lähtökohtia ja esikuvia.....	29
3. Patriotismin oireita ja kehitysedellytyksiä keskiajan Suomessa.....	40
4. Uskonpuhdistuskauden patriootiset käsitykset.....	52
5. Suurvalta-ajan suomalaisen patriotismin sisältö.....	65
a. Patriotismi historiankirjoituksessa.....	65
b. Suurvalta-ajan paikalliskuvaukset patriotismin ilmentäjinä.....	75
c. Patriotismi valtakunnallisen ajattelutavan leviämisen väylänä...81	
d. Suurvaltakauden suomalaisväritteinen patriotismi.....	85
6. Patriotismi akateemisesti tarkasteltavana	93
7. Patriotismi 1700-luvun kehitystendenssien vaikutuspiirissä.....	101
a. Utilismi Ruotsissa.....	101
b. Taloudellisen harrastuksen vaikutus Turun akatemiassa.....	105
c. Yhteiskunnallisia motiiveja.....	111
d. Antti Chydenius.....	120
e. Patriotismin kansallinen väritys 1700-luvun jälkipuoliskolla... 124	
f. Aurora-seura.....	128
Liite 1: Luettelo asetelmissa sivuilla 77 ja 81 käsitellyistä teoksista.....	133

Marko Lamberg

Esipuhe

Tämän julkaisun myötä Jyväskylän yliopiston Suomen historian professorin Erkki Lehtisen (1929–2015) tutkimus varhaisesta suomalaisesta patriotismista tuodaan viimein kaikkien kiinnostuneiden ulottuville. Siten Lehtisen pitkällinen uurastus aiheen parissa tulee hyödyttämään myös nuorempia tutkijapolvia. Lehtisen työ aiheen parissa alkoi ilmeisesti jo 1960-luvulla, mutta teos jäi kesken, vaikka käsikirjoitus oli jo 1970-luvulla niin valmis, että hän saattoi hyödyntää sitä viranhaussa. Muiden muassa Kauko Pirinen antoi teoksesta hyvän palautteen lausunnossaan. Jonkinasteisesta keskeneräisyydestä kertoo lähinnä johtopäätöksiä käsittelevän luvun puuttuminen. Eläkkeelle ehdittyään Lehtisellä oli aikomus täydentää, päivittää ja viimein julkaista teoksensa, mutta hän ei ennättänyt toteuttaa aikomustaan.

Nyt teos kuitenkin julkaistaan E-kirjana, käytännössä talkoovoimin. Postuumin julkaisuhankkeen alullepanijoita ovat Erkki Lehtisen leski Aira Lehtinen ja Erkki Lehtisen koulutoveri ja pitkäaikainen ystävä Seija Tiisala. Heidän mielestään teoksella voisi hyvinkin olla annettavaa myös nykytutkimukselle, ja tuohon arvioon voi perustellusti yhtyä. Julkaisun toimittajaksi pyydettiin Marko Lamberg, joka on yksi Erkki Lehtisen oppilaita samoin kuin Petri Karonen, joka on taustoittanut Lehtisen käsittelemän aihepiirin, ja Teppo Vihola, jonka kirjoittama kuvaus Erkki Lehtisestä tutkijana on sekin osa tätä julkaisua. Teoksen valmistamiseen osallistuneet lausuvat kiitoksen Agricolan päätoimittajalle Tapio Onnelalle teoksen hyväksymisestä Agricolan julkaisusarjaan.

Erkki Lehtinen laati teoksensa käsikirjoituksen aikakautena, jolloin historian tutkijat eivät juuri käyttäneet tietokoneita. Käsikirjoitus onkin olemassa vain kirjoituskoneella kirjoitettuna paperiversiona ja siitä otettuina monistejäljennöksinä. Historianopiskelija Anna Jäntti ja tohtorikoulutettava Petteri Impola skannasivat teoksen liuska liuskalta tekstitiedostoksi, jonka Lamberg toimitti. Käsikirjoituksen sivuilla on paikoitellen Lehtisen omia, käsin tehtyjä korjausmerkintöjä, joita hän on tehnyt hahmotellessaan teoksen työstämistä. Ne korjaukset on otettu huomioon, kun skannausjälkeä on siistitty ja tekstiä toimitettu. Muuten tekstiin on tehty vain ne muutokset, jotka ovat olleet ehdottoman välttämättömiä esimerkiksi kielellisistä syistä tai lähdeviitteiden vähittäisen täydentämisen tai yhtenäistämisen vuoksi. Suuria muutoksia ei siis ole tehty eikä sisällöstä ole jätetty mitään pois olennaista. Lukija kohtaa tässä teoksessa Erkki Lehtisen omat tulkinnat.

Teppo Vihola

Erkki Lehtinen 6.8.1929–6.4.2015

Erkki Lehtinen syntyi Hollolassa, vietti lapsuutensa Pyhäjärvellä Kannaksella, jossa aloitti koulunsa. Hän lähti perheensä mukana evakkoon sodan sytyttyä, ja perhe päätyi lopulta Satakuntaan Huittisiin. Evakkotaipaleen aikana hän sairasti vaikean polion, jolla oli merkittävä vaikutus hänen myöhempään elämäänsä.

Lapsuuden vakava sairastuminen hidasti Lehtisen koulunkäyntiä. Lukion hän suoritti pääosin itse opiskellen ja tenttimällä Lauttakylän yhteiskoulun ymmärtäväisille opettajille. Ylioppilastodistus oli loistava, ja sen jälkeen tie vei Helsinkiin, jossa opiskelun alaksi valikoitui historia.

Opiskelu oli invaliditeetin vuoksi voimiltaan heikolle nuorelle miehelle raskasta, mutta monet ystävät kannustivat ja osakuntayhteisö tuki. Myöhemmät opiskelijapolvet saivat kuulla kuuluisasta Tannerin seminaarista, jossa 1950-luvun historian opiskelijoiden kärkihahmot kävivät tieteellistä keskustelua edullisen ruuan parissa.

Voimien puutteesta huolimatta tutkinnot seurasivat toistaan: FK 1954, FL 1957, ja Erkki Lehtisen väitöskirja hyväksyttiin vuonna 1961 korkeimmalla mahdollisella arvosanalla. Väitöskirjan aihe oli Ruotsin hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla. Aihe oli peräisin jo

opintojen varhaisvuosilta, ja sen kehittymiseen johti Lehtisen opettajan Pentti Renvallin kannustus ja ohjaus.

Erkki Lehtisen opiskelut maisterista tohtoriksi tapahtuivat apurahojen turvin. Apurahoista keskeisimmät olivat Helsingin yliopiston kanslerin myöntämät nuorten tieteenharjoittajien apurahat vuosiksi 1957 ja 1958. Lehtisen suuresti kunnioittama Pentti Renvall oli tuolloin yliopiston kansleri, ja hän tunsu nuoren tutkijan lahjakkuuden ja tarmokkuuden.

Jyväskylän kasvatustieteelliseen korkeakouluun oli perustettu historian oppituoli vuonna 1958. Väittelyn jälkeen vuonna 1961 Erkki Lehtisen tie vei Jyväskylään assistentiksi. Lehtisen nuori vaimo Aira sai paikan Jyväskylän tieteellisestä kirjastosta ja perheen elämä vakiintui.

Assistenttina Lehtinen toimi kuitenkin vain vuoteen 1964 saakka, jonka jälkeen hän siirtyi valtion humanistisen toimikunnan nuoremaksi ja sitten vanhemmaksi tukijaksi, kunnes tuli valituksi Jyväskylän yliopiston Suomen historian apulaisprofessorin virkaan elokuun alusta 1968. Kuusi vuotta myöhemmin hänet kutsuttiin Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi.

Erkki Lehtinen edusti tutkijana vankkaa kansallista linjaa. Hänelle termit Suomi, isänmaa, kansa, kansallisuus tai patriotismi eivät olleet vain termejä, vaan niiden perustalle rakentui hänen koko tutkija- ja henkilökuvansa. Kun hänelle kirjoitettiin vuonna 1989 juhlakirja hänen täyttäänsä 60 vuotta, se sai nimekseen Heikki Klemetin Ruonan taistelun muistomerkkiin riimittelemät sanat: *Pysy lujana omalla maalla!* Nimi kuvasi Lehtisen ajattelua ja arvomaailmaa hänen oppilaidensa mielestä, ja nimi oli Lehtiselle itselleenkin mieleen.

Erkki Lehtisen merkittävä tutkijanura jatkui väitöskirjan jälkeen sen viitoittamalla tiellä. Väitöskirjan kanssa samana vuonna ilmestyi hänen laaja artikkelinsa Suomen kameraalisesta keskushallinnosta 1600-luvulla. Vuonna 1969 tutkijakausion jälkeen ilmestyi monografia *Suomen varhais historian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana*.

Lehtisen tutkimusfilosofia oli sellainen, että jokainen lähde oli käytävä lävitse ja työtavan piti olla täydellinen. Uudempia aikoja koskevan lähteistön määrä oli niin suuri, että tuolla periaatteella työ oli joskus muuttua ylivoimaiseksi. Lehtinen sai monipuolista kokemusta historiantutkijana ajallisesti ja sisällöllisesti laajoista pitäjänhistoriatöistä, jotka olivat *Lapuan historia I – Asutuskaudelta Suomen sotaan* vuonna 1963; *Suur-Ulvilan historia I – Keski-ajalta 1860-luvulle* vuonna 1967 ja vihdoinkin *Lapuan historia II – Suomen sodasta pitäjäkauden loppuun* vuonna 1984.

Erkki Lehtisen tutkijauran eräs merkittävä osa oli keskustelu nuija-sodasta vuosina 1977–1978. Professori Heikki Ylikangas oli julkaissut teoksensa *Nuijasota*, jossa hän pyrki pääsemään 1500-luvun sisällöltään vähäisten lähteiden taakse ja muodostamaan uudenlaisen kuvan mainitusta kriisistä Suomen historiassa. Kirjan arvostelukappale päättyi Erkki Lehtisen

pöydälle, ja siitä seurasi kiivas kirjallinen väittely Ylikankaan kanssa *Historiallisen Aikakauskirjan* sivuilla.

Lehtinen kävi teoksen kimppuun kliinisellä huolellisuudella. Lehtistä vaivasi Ylikankaan julkaisussa ennen muuta se, että tämä arvosteli edeltävien tutkijasukupolvien ja niiden joukossa hänen opettajansa Pentti Renvallin tulkintoja. Lehtinen myös vertasi alkuperäislähteiden tietoja Ylikankaan kirjoittamaan ja arvosteli Ylikangasta aivan liian vapaasta tulkinnasta. Sanan säilät kävivät korkealla, ja debatti olisi varmaankin jatkunut vaikka kuinka kauan, ellei *Historiallisen Aikakauskirjan* toimituskunta olisi katkaisut keskustelua.

Yliopistollisena opettajana Erkki Lehtinen oli vahva ja vaativa, jos kohta hänen perinteinen ja perinpohjainen luennointityylinsä ei aina aivan sopinut uudistuvan yliopiston ihanteisiin. Lehtinen tahtoi jakaa täsmällistä tietoa ja vaati sitä myös sisältyvän tenttivastauksiin. Tämä ei aina kaikkia miellyttänyt.

Erkki Lehtinen jäi eläkkeelle täysin palvelleena 1990-luvun puolivälissä. Viimeiset virkavuotensa hän oli kamppailut polion jälkiseurauksien kanssa, ja taistelu jatkui eläkkeellä. Vähitellen hänen liikkumisensa väheni, ja viimeiset vuotensa hän vietti kotonaan eläen kuitenkin täyttä elämää. Ajatuksen liekki paloi kirkkaana, ja ystäväpiirin jäsenet olivat häneen yhteydessä käyntien ja puhelimen välityksellä. Ajatus ja muisti toimivat loppuun saakka, vaikka väsymys vaivasi ja vähensi aktiivisuutta. Hän seurasi maailmaa ja sen tapahtumia edelleen kiinnostuneena ja ajatteli.

Kaikkiaan Erkki Lehtinen oli erittäin sivistynyt mies. Aikansa lapsena hän oli klassikkonsa lukenut, erittäin kielitaitoinen, perillä kulttuurista, loistava keskustelija, retoriikan eri lajit tunteva ja monipuolinen kirjallinen kyky. Sellaisia miehiä ei enää juuri ole olemassa eikä uusia synny. Yliopiston opettajana ja professorina hän edusti aikaa, jolloin suomalainen yliopisto oli parhaimmillaan ja sen taso korkeimmillaan.

Petri Karonen

Varhaismodernin ajan patriotismin tutkimuksesta

PATRIOTISMIN TUTKIMUKSEN "TOIMINTAYMPÄRISTÖT"

Erkki Lehtisen nyt julkaistava tutkimus on laadittu pääasiassa 1970-luvulla. Teoksen ilmestymiselle pitkän ajan päästäkin on hyvät perusteet, sillä vastaavanlaisesta näkökulmasta ole julkaistu juuri lainkaan historiantutkimusta. Osin syynä lienee aiheen harvinaislaatuinen monimutkaisuus sekä erilaisista alkuperäisaineistoista esille nousevien havaintojen määrä ja monitulkintaisuus.

Lehtisen teokseensa valitsema tarkastelujakso on pitkä, kun hän aloittaa keskiajalta ja tulee käytännössä Ruotsin ja Suomen yhteisen historian lopulle asti.¹ Yksi Ruotsin valtakunnan varhaismodernin ajan tutkimuksen keskeinen ongelma, jonka Lehtinen aihepiirinsä erityisasiantuntijana tietenkin täysin tunnisti, liittyy siihen, mitä alueita "Ruotsi" ylipäätään käsitti ja mitä isänmaanrakkaudella oli mahdollista tuolloin tarkoittaa. Mikä oli isänmaanrakkauden – määritellään se millä tavalla tahansa – kohde? Ruotsi oli vuodesta 1561 lähtien konglomeraattivaltio eli koostui erilaisista osista, jotka sopimusten ja valloitusten avulla oli aikojen kuluessa liitetty Ruotsin kuninkaan alaisuuteen. Tavallisesti nämä sopimuksin tai voitettujen sotien avulla valtakuntaan liitetyt alueet on jätetty pois "varsinaisen" Ruotsin käsittelystä.

Sen määrittäminen, mitä "Ruotsilla" ja "Suomella" tarkoitettiin ennen vuotta 1809, on ollut vähintään yhtä vaikeaa historiantutkijoille kuin aikalaisille, joilla saattoi olla hyvin erilaisia käsityksiä näihin käsitteisiin kuuluvista ja kuulumattomista osista. Tietyllä tavalla tämä konkretisoi patriarkaalisuusteeman tutkimuksen vaikeutta. Valtakunta voitiin nähdä ensinnä koostuvan Ruotsista (vastasi suunnilleen nykyistä Ruotsia) ja Suomesta eli Ruotsin valtakunnan Pohjanlahden itäpuolisista, kulloisenakin aikana Ruotsiin kuuluneista osista. Ajalle tyypillinen oli myös jako Sveanmaahan, Götanmaahan ja Suomeen, mutta valtakunta voitiin nähdä vielä neliskanttisenakin: Sveanmaa, Götanmaa, Norrlanti ja Suomi. Ja

¹ Kari Tarkiainen on käsitellyt Kustaa Vaasan ajan patriotismia koko Ruotsin osalta tiiviisti teoksessaan *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Finlands svenska historia 1. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008, s. 258–261.

viimein tunnetaan määrittämiä, joissa edellä mainittujen lisäksi viides osa oli Värmland.²

Lehtinen kirjoittaa, kuinka varsinkin uutta aikaa koskevassa tutkimuksessa ei ole läheskään aina erotettu patriotismia ja nationalismia toisistaan. Tämä havainto on tärkeä, eikä hän itse sorru tuohon ajatusharhaan, joka helposti voi johtaa jo lähtökohtaisesti virheellisiin tulkintoihin. Myös myöhemmin on kiinnitetty huomiota samaan seikkaan ja pyritty tutkimaan ilmiötä omassa ajassa. Jyväskylän yliopistossa väitellyt Antti Räihä toteaa osuvasti, kuinka "[a]nakronistiset tulkinnat nationalismiin ja modernin kansallisen identiteetin ilmenemisestä Euroopassa ennen 1800-luvun vaihdetta on mahdollista välttää rekonstruoimalla ja analysoimalla niitä merkityksiä, joita aikalaiset liittivät käyttämiinsä termeihin."³

Varhaismodernia aikaa koskeva patriotismin määritelmä on ollut jo pitkään varsin vakiintunut ja sen myös Lehtinen esittää teoksensa alussa.

² "Ruotsiin" ja "Suomeen" eri aikoina kuuluneita ja niihin luettuja alueita on selvitelty pitkään ja perusteellisesti. Tutkimusten aluemäärittämisistä, aluejaoista ja käydystä keskustelusta muun muassa Nils Herlitz, *Grunddragen av det svenska statsskickets historia*. Stockholm: Norstedt 1967; Carl von Bonsdorff, *Finlands förra ställning inom det svenska riket*, *Historisk Tidskrift för Finland* 1919; Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*, *Historiallisia Tutkimuksia* LX. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1961; Einar W. Juva, *Suomen suuriruhtinaskunta Ruotsin vallan aikana*. Helsinki: Otava 1951; Matti Klinge, *Keskusta ja periferia. Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. Porvoo: WSOY 1975; Matti Klinge, *Kaksi Suomea*. Helsinki: Otava 1982; Harald Gustafsson, *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Lund: Studentlitteratur 1994; Petri Karonen, *Pohjoinen suurovalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020 (5. painos) ja siinä mainittu kirjallisuus; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion 2000; Mattias Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokultur i 1700-talets Sverige*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2004, 141; Jonas Nordin, *Finland och riket. Formell och strukturell ojämlikhet*. Teoksessa Max Engman & Nils Erik Villstrand (toim.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsingfors, Stockholm: Svenska litteratursällskapet, Atlantis 2008, s. 211–231; Nils Erik Villstrand, *Valtakunnanosa. Suurovalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*. Suomentaneet Jussi T. Lappalainen ja Hannes Virrankoski. Suomen ruotsalainen historia 2. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland 2012, s. 351 (alun perin ruotsiksi: *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Finlands svenska historia 2. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2009). Ks. myös Jens Lerbomin, analyysi "ruotsalaisista" ja "suomalaisista" varhaismodernilla ajalla teoksessa *Svenskhetens tidigmoderna gränser. Folkliga föreställningar om etnicitet och rikstillhörighet i Sverige 1500–1800* (Göteborg: Makadam 2017, luku 4) ja siinä käytetty kirjallisuus.

³ Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä studies in humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2012 (On line: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/38387>), s. 178.

Isänmaanrakkaus on ollut tarkastelun ytimessä.⁴ Ruotsin ja Suomen yhteisen historian ajan patriotismia ei siis ole liiemmin tutkittu ennen Lehtistä eikä kovin paljon sen jälkeenkään.⁵ Erityisesti Lehtisen esittämä aate- ja oppihistoriallinen lähestymistapa on vähän harrastettu, vaikka oppineiden keskusteluissa nousee esiin monia kiinnostavia teemoja. Erkki Lehtinen rajasi lähdeaineistonsa ennen muuta eri aikoina eläneiden yliopistomiesten ja tulevien virkamiesten, pääasiassa pappien kirjoituksiin. 1600- ja 1700-luvulla korostuvat aikalaisten laatimat historiateokset⁶,

⁴ Patriotismin ja nationalismin varhaismodernin ajan määritelmistä esimerkiksi Nordin 2000, s. 336–338; Harald Gustafsson, *The Eight Argument. Identity, Ethnicity and Political Culture in Sixteenth-Century Scandinavia*. *Scandinavian Journal of History* 2002: 2, s. 110, 112; Bo Lindberg, *Introduktion: nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Teoksessa Åsa Karlsson & Bo Lindberg (toim.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Uppsala: Uppsala universitet 2002, s. 7–16 (On line: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:613081/FULLTEXT01.pdf>); Juha Manninen, *Den finska nationen i det svenska riket*. Daniel Juslenius och Henrik Gabriel Porthans nationskonstruktioner. Teoksessa Max Engman & Nils Erik Villstrand (toim.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet & Atlantis 2008, s. 233–263; Räihä 2012, erityisesti luku 4; Patriotismin määritelmistä ja käyttöalueista myös Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*. Helsingin yliopisto: Helsinki 2008 (On line: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19487>), s. 51, 55; Marjanen, Jani, *Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall. Finska hushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840*. Helsingfors: Helsingfors universitet 2013 (On line: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/42034>), s. 21–22; Jani Marjanen, *Suomen talousseura ja patriootin kansanvalistus*. Teoksessa Kari Kantasalmi & Mauri Nest (toim.), *Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin*. Tampere: Tampere University Press 2014 (On line: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/103677/978-951-44-9591-5.pdf?sequence=1&isAllowed=y>), s. 26; Jaakko Sivonen, *Patriotism in an Absolute Monarchy. Fatherland, Citizenship and the Enlightenment in Prussia, 1756–1806*. Helsinki: University of Helsinki 2020 (On line: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/321468/sivonen_jaakko_dissertation_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y), s. 3; Nationalismin määritelmistä Jouko Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessa kielessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009, s. 111 viite 42 ja siellä mainitut lähteet. Katso nationalismin ja patriotismin välisiä suhteita käsittelevistä kansainvälisistä tutkimuksista esimerkiksi Marjanen 2013, s. 20–24 ja siinä käyty keskustelu. Vrt. Tieteen termipankin hakusana ”nationalismi” (<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Historia:nationalismi>, viitattu 2.2.2022).

⁵ Esimerkiksi Mattias Legnér (2004, s. 16–17) on todennut tutkimuksen vähäisyyden väitöskirjassaan, joka perustuu ennen muuta 1700-luvun paikalliskuvauksiin.

⁶ Historiankirjoituksen historian näkökulmasta varhaisten historian tutkijoiden teksteihin on paneutunut esimerkiksi Päiviö Tommila (*Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Helsinki, Porvoo: WSOY 1989), erityisesti luvut V ja VI: viimeksi mainitussa luvussa Tommila viittaa Pentti Renvallin esiin nostamaan ja 1700-lukua käsitelleeseen ajatukseen suomalaisten ”erityisisänmaallisuudesta” (lainaus s. 61). Ks. myös Legnér 2004.

oraatiot eli juhlapuheet, henkilörunot sekä väitöskirjojen ja muiden opinnäytteiden omistuskirjoitukset eli dedikaatiot ja gratulaatiot eli onnittelurunot. Hän hyödynsi varsin laajasti tätä aineistoa, kun yleensä – jos aineistoja ylipäättään on tällä tavoin otettu mukaan tutkimukseen – mukana on ollut korkeintaan muutama mainitunlainen julkaisu.⁷ Varhemmilla ajoilta lähdeaineistona on toki käytetty varsin erilaisiakin tekstityyppejä, mutta silti teoksen erityinen ansio muodostuu juuri siitä, että alkuperäisaineisto on varsin yhdenmukainen. Toisin on laita monissa myöhemmissä aihepiirin tutkimuksissa, joissa lähdeaineistot ovat liiankin moninaisia, mikä haittaa kokonaiskuvan rakentamista ja vaikeuttaa ylipäättään havaintojen analyysiä.⁸

⁷ Yleisesti väitöskirjoissa ja muissa opinnäytteissä julkaistuista dedikaatioista eli omistuskirjoituksista ja gratulaatioista eli onnittelurunoista Matti Klinge, *Opetus ja opiskelu. Teoksessa Kuninkaallinen Turun akademia 1640–1808. Helsingin yliopisto 1640–1990*, 1. osa. Helsinki: Otava 1989, s. 442–462. Esimerkiksi Daniel Jusleniuksen tuotantoa analysoi myös Päivi Kannisto (os. Rantanen), ks. Päivi Kannisto, *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*. Helsinki: Päivi Kannisto 2008 (2. painos, alun perin ilmestynyt 1997) (On line:

<https://nomadtravelbooks.com/downloads/suolatut-sakeet-vitriolic-verses-vaitoskirja-tohtori-paivi-kannisto.pdf>), luku 3; samoin esimerkiksi Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia Tutkimuksia 210. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 2000, s. 82–84.

⁸ Erkki Lehtinen on käsitellyt akateemisia opinnäytteitä myös muissa yhteyksissä ja korosti Mikael Wexionius-Gyldenstolpen merkitystä ja erityisesti teosta *Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum* (Aboae 1650). Lehtinen kirjoitti edelleen esimerkiksi fennofiilisuuden keskeisistä teemoista Suomen kulttuurihistorian suurvalta-aikaa käsittelevissä osuuksissaan ja syvensi niissä myös nyt julkaistavassa teoksessa esiteltyjä näkemyksiään. Erkki Lehtinen, *Suomen varhais historian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana*. Historiallisia Tutkimuksia LXXV. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1969; Erkki Lehtinen, Akateemisen kulttuurin ensiaskeleet Suomessa. Teoksessa Päiviö Tommila & Aimo Reitala & Veikko Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1*. Porvoo: WSOY 1979, s. 126–127, 135–136; Erkki Lehtinen, Hyödyn ja valistuksen ajan akademia. Teoksessa Päiviö Tommila & Aimo Reitala & Veikko Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1*. Porvoo: WSOY 1979; Erkki Lehtinen, Notions of a Finnish national identity during the period of Swedish rule. *Scandinavian Journal of History* 1981, s. 277–295; Erkki Lehtinen, Suomalainen patriotismi ja kansallistunne Ruotsin kaudella. Teoksessa Päiviö Tommila (päätoimittaja), Maritta Pohls (toimittaja), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila 1989; Vrt. Vilho Suomi, Saarnakirjallisuudesta arkkiveisuihin. Teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala & Veikko Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1*. Porvoo: WSOY 1979, s. 152–154. Vertaa esimerkiksi Tero Anttila, *The power of antiquity. The Hyperborean research tradition in early modern Swedish research on national antiquity*. Oulu: University of Oulu 2014 (On line: <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526207148.pdf>). Vrt. historiantutkija Algot Scarinista ja hänen aikalaisistaan Erkki Urpilainen, *Algot Scarin ja göötiläisen historian kirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Historiallisia Tutkimuksia 171. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1993 (On line: <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sk-s-dor-000038>). Kumpikaan mainituista tutkijoista ei viittaa Erkki Lehtisen julkaistuihin tutkimuksiin

Erkki Lehtisen ohella esimerkiksi Göteborgin yliopiston aate- ja oppihistorian professorina toiminut Bo Lindberg hyödynsi 1600-luvun ruotsalaisia akateemisia opinnäytteitä.⁹ Niin Lindberg kuin Lehtinen tässä teoksessa¹⁰ ovat hyödyntäneet Ciceron ”kahden isänmaan” oppia, jota Lindberg sittemmin muokkasi niin, että alkuperäiset käsitteet ”oikeudellinen tai valtiollinen isänmaa” ja ”paikallinen tai luonnollinen isänmaa” saivat Ruotsin valtakuntaan luontevasti sopivat käsitteet ”emotionaalinen isänmaa” ja ”poliittinen isänmaa”.¹¹ Varhaismodernilla ajalla erityisesti oppineiston ja myös valtaapitävien piirissä ilmeisen vaikutusvaltaisen Ciceron näkemyksillä oli merkitystä ja samalla ”kahden isänmaan” ymmärtäminen aikalaisille tutuksi ja hyväksytyksi tavaksi ajatella patriotismista auttaa ymmärtämään muilla kuin akateemisissa piireissä toimineiden ihmisten käsityksiä isänmaasta ja isänmaanrakkaudesta.¹²

Bo Lindbergin mukaan 1600-luvun akateemisissa piireissä keskusteltiin edellä mainitusta Ciceron mukaisesta isänmaallisuudesta, mikä olikin suurvalta-asemaan nousseelle valtakunnalle varsin luonnollista. Lindberg kuitenkin toteaa, että kovin suureen rooliin se ei yliopistoissa noussut. Hän havaitsi samaan tapaan kuin Lehtinen teoksessaan, kuinka käsitettä isänmaa (*patria*) käytettiin tilanteen mukaan kuvaamaan niin paikallista kuin koko valtakuntaa.¹³

Käsite ”isänmaa” on tietenkin keskeinen tässä yhteydessä. Jo varhain näkyy esimerkkejä käsitteen joustavasta käyttämisestä ja Lehtinen viittaakin teoksessaan Aarno Maliniemeen, jonka mukaan esimerkiksi Pyhää Henrikin legendassa mainittu ”isänmaa” on todennäköisesti tarkoittanut Turun

aikakauden oppineiden ajattelusta ja toiminnasta, vaikka ne liittyvät suoraan mainittuihin teemoihin.

⁹ Bo Lindberg, *Stoicism och stat. Justus Lipsius och den politiska humanismen*. Stockholm: Atlantis 2001.

¹⁰ Lehtinen kirjoitti Ciceron aikanaan tekemästä jaottelusta ”luonnolliseen tai varsinaiseen isänmaahan (*patria loci, patria naturae*)” ja juridiseen tai poliittiseen isänmaahan (*patria civitatis, patria juris*) myös suomalaisuusliikkeen historiaan (Lehtinen 1989, 21) kirjoittamassaan artikkelissa.

¹¹ Lindberg 2001, s. 64–65; vertaa Legnér 2004, s. 17–18 ja yleisemmin Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. Studia Fennica. Historica 15. Helsinki: Finnish Literature Society 2008, s. 70–71 sekä Lerbom 2017, esimerkiksi s. 39–40.

¹² Katso Villstrand 2012, s. 254.

¹³ Lindberg 2001, esimerkiksi s. 257–263. Valtakunnan patriotismista ks. esimerkiksi Pehr Adrian Gaddia tutkinut Jari Niemelä, *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. Historiallisia Tutkimuksia 199. Helsinki: Suomen historiallinen Seura 1998 (On line: <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000044>).

hiippakuntaa. Näin Suomi-käsite alkoi jo muotoutua varhain.¹⁴ Silti Lehtinen ei tulkinnoissaan venyttä esimerkiksi ”maakuntaa” tai ”isänmaata” koskevia varhaisia termien esiintymisiä liian pitkälle eikä yritä vääntää moniselitteisiä käsitteitä yksioikoisesti johonkin suuntaan. Asioista puhuvien taustatkin vaikuttavat tulkintoihin ja siihen, miten ”isänmaasta” puhuttiin. Erityisesti seurakunnissa toimineille papeille oli luontevampaa puhua ”omasta” alueesta kuin ainakin jossain määrin kosmopoliittisten aatelisten, joita varsinkin 1700-luvulla syytettiin isänmaallisuuden puutteesta.¹⁵ Lisäksi Lehtinen vahvistaa jo aiemmin väitöskirjassaan tekemänsä havainnon, jonka mukaan luterilaisen puhdasoppisuuden ajalla erityisesti Turun piispa Isak Rothovius – yksi Ruotsin keskushallinnon Suomeen kohdistaman yhtenäistämiskäytännön väkevimmistä edustajista – pyrki nimenomaisesti liittämään ”valtakunnan” ja ”isänmaan” toisiinsa tavalla, jossa paikallisia variaatioita käsitteiden käytössä katsottu hyvällä: kaikki isänmaallisuus tuli kanavoida valtakunnan ja sen etua väsymättä vaaliseen hallitsijan kautta.¹⁶

Lehtisen päätelmä, jonka mukaan 1600-luvulla kuninkaallinen majesteetti ja isänmaa esitettiin rinnakkaisina käsitteinä ja miten hallitsija oli merkittävä tekijä ”valtakuntapatriotismin” etenemisessä, saa runsaasti vahvistusta myöhemmästä tutkimuksesta. Tulkinta on linjassa esimerkiksi Upsalassa vuonna 1997 väitelleen Martin Melkerssonin havaintojen kanssa.¹⁷ Sen sijaan Lehtisen hyvin perusteltu huomio Nikolaus (Nils) Mathesiuksen *De fideli patriota* -maisterinväitöksestä vuodelta 1700 patriotismin kannalta merkittävämpänä teoksena kuin samana vuonna ilmestynyt ja paljon palstatilaa eri aikoina saanut Daniel Jusleniuksen *Vanha*

¹⁴ Marko Lamberg toteaa myöhäiskeskiaikaiseen suomalaiseen aineistoon pohjautuen, ettei ole selvää kuvaa siitä, tarkoittiko lähteissä esiintyvät käsitteet ”isänmaa” (*fädernesland*) tai ”maa” (*land*) koko itäistä valtakunnan osaa vai vain kotiseutua eli kyseisessä tapauksessa Hämettä. Marko Lamberg, Finnar, svenskar eller främlingar? Inblickar i den finska befolkningsdelens status i det svenska riket under senmedeltiden. *Historisk tidskrift* 2000: 4, s. 505.

¹⁵ Erityisesti Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Helsingfors: Helsingfors universitet 2004; Wolff 2008; Charlotta Wolff, Legitimising Privilege. The Future of the Nobility in Late-Eighteenth-Century Sweden. Teoksessa Petri Karonen (toim.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

¹⁶ Myös esimerkiksi Jens Lerbom (2017, esim. luku 2) osoittaa 1600-luvun smoolantilaisella tuomiokirja-aineistolla saman jaottelun valtakuntaan ja isänmaahan.

¹⁷ Martin Melkersson, *Staten, ordningen och friheten. En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*. Uppsala: Uppsala universitet 1997. Vertaa myös esimerkiksi Monika Edgren, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*. Lund: Historiska media 2001, s. 52.

ja uusi Turku on aivan uusi.¹⁸ Ylisummaan Turun akatemian ja sen liepeillä olleiden oppineiden rooli aihepiirin keskusteluissa osoittautuu merkittäväksi.

TUTKIMUSNÄKÖKULMIA

Monet muutkin Erkki Lehtisen aikanaan tekemät havainnot saavat vahvistusta myös aivan eri näkökulmista laadituista tutkimuksista. Patriotismia ja siihen liittyviä lähikäsitteitä sekä terminologiaa tavataan varsinkin 1700-lukua koskevasta, usein taloudellista ajattelua ja eri yhteyksissä siitä käytyjä debatteja koskeneista töistä.¹⁹

Erityisesti käsitehistoriallinen tutkimus on monella rintamalla edistynyt merkittävästi viimeisten vuosikymmenten aikana. Nytemmin tutkimuksessa patriootisuus on liitetty entistä vahvemmin politiikkaan, jonka Lehtinen rajasi aikanaan ulos.²⁰ Käsitehistoriallinen näkökulma patriotismin tutkimukseen on voimistunut merkittävästi varsinkin 2000-luvulla. Esimerkiksi Jani Marjanen väitteli vuonna 2013 Helsingin yliopistossa teoksella, jossa tarkasteltiin Suomen Talousseuran toimintaa ennen muuta taloudellisen patriotismin ja laajan kansainvälisen kontekstin avulla.²¹

Varhais- tai esimodernia aikaa koskevaa yleistä patriotismitutkimusta Suomessa edustaa Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori Aira Kemiläinen, joka laati ensimmäiset aihepiiriä sivuavat tutkimuksensa jo 1960-luvulla. Sittemmin Kemiläinen laati monia suoraan patriotismin pureutuneita aatehistoriallisia tutkielmia ja käsitteli niissä myös ruotsalais-suomalaisista todellisuudesta, erityisesti keskeisen *nation*-käsitteen kautta.²²

¹⁸ Jonas Nordin (2000, s. 339–342) viittasi samaan teokseen väitöskirjassaan mutta tekemättä arvioita Mathesiuksen argumenttien painoarvosta.

¹⁹ Karonen, Petri, De finska borgarna och begreppet ”Finland”. Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar. Teoksessa Max Engman & Nils Erik Villstrand (toim.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet & Atlantis 2008, s. 265–283.

²⁰ Käsitehistoriallisista näkökulmista patriotismin tutkimuksesta katso erityisesti Pasi Ihalainen, *Protestant nations redefined: changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch, and Swedish public churches, 1685–1772*. Leiden: Brill 2005; Wolff 2008; Pasi Ihalainen, *Agents of the people: democracy and popular sovereignty in British and Swedish parliamentary and public debates, 1734–1800*. Leiden, Boston: Brill 2010.

²¹ Marjanen 2013; Marjanen 2014.

²² Aira Kemiläinen, *Nationalism. Problems concerning the word, the concept and classification*. Jyväskylä: Jyväskylän kasvatusopillinen korkeakoulu 1964; Aira Kemiläinen, Patriotismi käsitteenä ja asenteena saksalaisessa ajattelussa valistuksesta romantiikkaan. *Historiallinen Arkisto* 70. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1975, s. 61–84; Aira Kemiläinen, 1700-luvun nationalismi ja patriotismi. *Suomalainen Tiedeakatemia. Vuosikirja*

Niin ikään Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori Pasi Ihalainen on puolestaan tutkinut monipuolisesti 1600–1700-luvulla esitettyjä käsityksiä kansakunnasta (*nation*) ja isänmaasta, erityisesti papiston saarnojen avulla Englannissa, Hollannissa ja Ruotsissa. Ruotsiin liittyen hän teki havainnon, jonka mukaan käytännössä kaikilla vapaudenajan (1718–1772) valtiopäivillä pidetyissä niin kutsutuissa valtiopäiväsaarnoissa mainittiin ”rakastettu isänmaamme”. Ihalainen toteaa muun muassa, kuinka isänmaanrakkauteen liittyvä kieli löi Ruotsissa itsensä läpi ilmeisen samanaikaisesti kuin muualla läntisessä Euroopassa eli 1760-luvulla. Tämä tulos on kiinnostava, sillä Erkki Lehtisen havaintojen mukaan väitöskirjoissa esiintynyt ”patrioottisen perustelun huippukausi näyttäisi olevan 1740-luvun lopulta 1760-luvulle.”²³ Helsingin yliopistossa vuonna 2009 väitellyt Jouko Nurmiainen nostaa esiin vapaudenajan hallitsijanvakuutuksissa mainitut yhteisen hyvän ilmaukset, kuten Fredrik I:n vuonna 1720 antaman vakuutuksen lupauksen kohdella alamaisiaan ”yleisellä hyväntahtoisuudella ja rakkaudella, niin että kaikki, mitä kukin on patrioottisesta innosta sanonut tai tulee jatkossa sanomaan yleisen hyvän vuoksi” niin, että nämä hyvät teot palkittaisiin. Kuitenkin vala velvoitti myös hallittavia isänmaanrakkauteen ja yhteisen hyvän edistämiseen.²⁴

Helsingin yliopistossa vuonna 2004 väitellyt, sittemmin Turun yliopiston Suomen historian professorina toimiva Charlotta Wolff on laatinut useita tutkimuksia aatelin eräänlaisesta dilemmasta olla yhtä aikaa kosmopoliitti ja patriootti. Väitöskirjassaan hän toteaa, kuinka normaalia kosmopolitismi oli erityisesti Ranskaan suuntautuneille Ruotsin aatelin

1977. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1979, s. 155–176; Aira Kemiläinen, Valistuksen patriotismin suhde antiikkiin. *Historiallinen Arkisto* 73. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1978, 63–79; Aira Kemiläinen, Valtakunnanpatriotismi 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa. *Historian päivät* 27.10. –28.10.1979. *Historiallinen Arkisto* 77. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1982, s. 75–85; Aira Kemiläinen, Nationalismi ja patriotismi Ranskan vallankumouksen aatemaailmassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1989: 4, s. 275–295. Katso myös esimerkiksi Nordin 2000, erityisesti luku 3; Aira Kemiläisen arvio Nordinin väitöskirjasta (Kansallinen identiteetti Ruotsissa ja Suomessa 1600–1700-luvuilla. *Tieteessä tapahtuu* 2004: 8, s. 22–31 (On line: <https://journal.fi/tt/article/view/57138/19187>)).

²³ Ihalainen 2005, esimerkiksi s. 430, 485. Ihalainen on tutkinut transnationaaleissa konteksteissaan muun muassa valtiopäiväaineistoja monista eri maista ja samalla tehnyt monia havaintoja isänmaahan ja patriotismiin yleensä liittyvistä käsitteistä. Ihalainen 2010 (ruotsalaisista valtiopäiväkeskusteluista 1700-luvulla luku 3).

²⁴ Nurmiainen 2009, s. 63–66, 110–111 (lainaus 63). Jouko Nurmiainen on analysoinut 1700-luvun valtakunnallisen historiankirjoituksen käsityksiä yleisestä hyödystä, valistuksesta sekä patrioottisuudesta (Jouko Nurmiainen, *Past, Present and Future in Eighteenth-Century Swedish History Writing*. Teoksessa Petri Karonen (toim.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009, esimerkiksi s. 106–128).

ylimmille ryhmille. Tilanne alkoi muuttua kuitenkin vapaudenajan lopulla ennen muuta siten, ettei korruptiota ja ulkovaltojen – erityisesti juuri Ranskan – erinäisille eliittien jäsenille tarjoamia lahjuksia ja eläkkeitä enää katsottu hyvällä. Wolffin mukaan aristokratian edustajien käsitys poliittisesta isänmaasta muuttui kosmopoliittisesta aatelistasavaltaisuudesta kohti tunnepitoista patriotismia 1760-luvun lopulta alkaen. Vuosisadan jälkipuoliskolla eliittien edustajien toiminnassa ja ajattelussa näkyi tietynlainen kipuilu juuri sen suhteen, että osa sen jäsenistä valitsi mieluummin Ranskan kuin kuitenkin monien isänmaakseen kokeman koti-Ruotsin.²⁵

Charlotta Wolff on pystynyt ennen muuta aikakauden erilaisia konfliktitilanteita analysoimalla nostamaan esille sekä kiinnostavia aihepiirin keskusteluja yleensä että erityisesti niissä käytettyjä käsitteitä ja käsityksiä. Kiinnostavasti Wolff määrittelee laajan aineistonsa avulla käsitteen ”patriotismi” ilmaantuneen poliittisiksi luonnehdittaviin keskusteluihin vuoden 1760 paikkeilla. Vaikka patriootisuus ei näissä yhteyksissä esiinnykään itsenäisenä terminä, oli sillä vissi merkitys aatelin itseymmärryksessä. Patriootisuudella oli kuitenkin näissä piireissä aina hyvä kaiku, eikä siitä Wolffin mukaan tullut minkäänlaista haukkumasanaa samaan tapaan kuin vaikkapa käsitteistä itsevaltiut tai aristokratia. Aateli joutui tutkimusjaksolla jo varsin kovan kritiikin kohteeksi, mutta sille itselleen oli erittäin tärkeää, että säädyn edustajat palvelivat kruunua ja isänmaata.²⁶ Wolff nostaa käsittelyyn myös Anjalan liiton ja siinä yhteydessä esitetyt isänmaalliset perusteet, joilla aatelisupseerit perustelivat valintojaan ja tekemisiään.²⁷ Näkökulma on tuore, sillä pitkään jopa historiantutkimuksissa lähdettiin siitä ajatuksesta, että Katariina II:n kanssa vehkeilleet ”itsenäisyysmiehet” olivat luomassa pohjaa jopa viimein vuonna 1917 tapahtuneelle itsenäistymiselle.²⁸

Jaakko Sivonen puolestaan käsitteli Helsingin yliopistossa tarkastetussa väitöskirjassaan preussilaista patriotismia ennen muuta poliittisten kirjoittajien teksteissä 1700-luvun jälkipuoliskolla. Sivonen havaitsi, kuten monet muutkin eri maita ja alueita analysoineet tutkijat, että keskustelussa korostuivat yleiset käsitykset ”yhteisestä hyvästä” ja sen

²⁵ Wolff 2004, erityisesti luvut 10–11, esimerkiksi s. 288–293, 307.

²⁶ Wolff 2008, erityisesti 68, 70 ja luku 3.

²⁷ Wolff 2008, s. 110.

²⁸ Tästä keskustelusta esimerkiksi Petri Karonen & Antti Räihä, Valtion synty, resurssit ja kehitys. Teoksessa Petri Karonen & Antti Räihä (toim.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014 (On line: <https://www.doria.fi/handle/10024/182971>), s. 34–35; Piia Einonen, Antti Räihä & Marko Tikka, Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimitetti. Teoksessa Karonen & Räihä (toim.) 2014, s. 323–324 ja siinä mainittu kirjallisuus.

liittymisestä patriotismiin: tältä osin näkemykset ovat olleet hyvin samankaltaisia eri puolilla Eurooppaa. Jos niin haluaa, voi nähdä myös yhtymäkohtia Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan edustajien ja preussilaisten patriotismin eri muodoista käydyistä keskusteluista 1700-luvulla ruotsalaiseen ja suomalaiseen patriotismi-keskusteluun.²⁹

Patriotismin ymmärtämisestä Venäjään kuuluneessa Vanhassa Suomessa tutkineen Helsingin ja Itä-Suomen yliopiston dosentti Anu Koskivirran mukaan 1700-luvun lopulla Vanhan Suomen koululaitoksessa patriotismi ”määriteltiin --- lähinnä järjestelmää lujittavaksi lojaliteetiksi”. Aleksanteri I:n hallintoajan alussa korostettiin edellistä enemmän edistystä, mutta Napoleonin vuoden 1812 Venäjän sotaretken jälkeen palattiin tältäkin osin takaisin pysyvyyttä korostaneeseen lakiajatteluun.³⁰

Tukholman yliopistossa vuonna 2000 väitellyt Jonas Nordin on kosketellut teemaa ennen muuta Anthony D. Smithin kansallisia identiteettejä koskevien määrittelyjen kautta. Hän etsii varhaismodernilta ajalta etnistä yhteenkuuluvuutta 1700-luvun Ruotsista ja Suomesta. Nordinin tarkastelutapa on kohdannut kuitenkin varsin vahvaa vastustusta, koska sen on katsottu tutkivat aikakautta muista kuin ajan omista lähtökohdista käsin.³¹

Taloudellinen näkökulma on korostunut monissa tutkimuksissa, sillä patriotismin ja ”yhteisen hyvän” yhteys on ollut näkyvissä jo pitkään erityisesti 1700-luvulle keskittyneessä tutkimuksessa. Jouko Nurmiainen toteaa väitöskirjassaan *osuvasti, kuinka "[j]o 1600-luvulla eurooppalaisittain poikkeuksellisen voimakkaasti keskittynyt valtio tarjosi pitkin 1700-lukua luontevan tarkasteluyksikön patriootisille kirjoittajille, jotka pohtivat isänmaansa talouden ja hyvinvoinnin ongelmia ja mahdollisuuksia hyödyntää valtakunnan resursseja entistä paremmin.*”³²

²⁹ Sivonen 2020; vrt. esimerkiksi Nurmiainen 2009, s. 111.

³⁰ Anu Koskivirta, Saksalainen sivistys, suomalainen kansa: kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa. Teoksessa Piia Einonen & Antti Räihä (toim.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018, s. 193–242 (lainaus s. 207, (On line: <https://doi.org/10.47564/vskst.94580>).

³¹ Katso Jonas Nordin, I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige–Finland under 1700-talet och Anthony D Smiths etnie-begrepp. *Scandia* 1998: 2; Nordin 2000, erityisesti luvut 3 ja 6. Katso erityisesti Jouko Nurmiainen, Frågan om ’etnisk nationalism’, nationell självbild och 1700-talets Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 2003:3; Villstrand 2012, s. 253–254 ja siinä mainittu kirjallisuus. Myös Lundissa väitellyt Jens Lerbom (*Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*. Lund: Nordic Academic Press 2003) hyödynsi sekä etnie-käsitettä että ”valtakunnan identiteetti” (*riksidentitet*) -käsitettä Gotlantia käsittelevässä väitöskirjassaan. Ks. myös Lerbom 2017.

³² Nurmiainen 2009, s. 38. Yhteisen hyvän määrittelyistä esimerkiksi Marjanen 2013, s. 28; Marjanen 2014, s. 29.

Taloudellinen patriotismi, joka itse asiassa erityisesti 1700-luvulla tosin muuttui toisinaan tilanteenmukaiseksi regionalismiksi ³³, oli Suomen puoleisesta valtakunnasta valtiopäiville ja politiikkaan osallistuneille eri säätyjen edustajille tapa erottautua muusta valtakunnasta. Talonpojille ja osin papeille erottautuminen perustui kieleen, mutta se ei suoranaisesti kiinnostanut porvaristoa tai vallankaan aateliala, jotka muutenkin enemmän kosmopoliittisesti asioihin suhtautuneina olivat varsin vähän kiinnostuneita tämänkaltaisesta isänmaallisuuden ja paikallisten intressien yhdistämisestä. Silti erityisesti 1700-luvun tappiolliset sodat Venäjää vastaan tekivät Suomenniemellä asuvista tietyssä mielessä omaan kotiseutuunsa tukeutuneita ”paikallispatriootteja”, koska erityisesti erilaisia taloudellisia etuja anottaessa oli hyvä viitata sotien aiheuttamiin tuhoihin ja vuoden 1721 jälkeen Suomen puoleisen valtakunnan toimimiseen Ruotsin sotilaallisena rajaseutuna (*frontière*).

Vapaudenajan porvarissäädyn Suomen puoleisen valtakunnan kaupunkien valtiopäiväedustajien laatimia anomuksia tutkittaessa on havaittu, että *ainoat* todella painokkaasti omaa kotiseutuaan ja erityisalueitaan hakemuksissaan korostaneet anomukset tehtiin nimenomaan Suomesta. Valtakunnan muista osista tehtyihin anomuksiin vertailtaessa suomalaisten kirjelmät osoittautuivat myös sävyiltään huomattavasti kovasanaisemmiksi ja jopa aggressiivisiksi: hattu kourassa ei Pohjanlahden itäpuolelta pääkaupunki Tukholmaan vaivauduttu. ³⁴ Haminan ja Lappeenrannan siirtymistä Ruotsin alamaisuudesta Venäjän keisarikuntaan 1700-luvulla tutkinut Antti Räihä viittaa kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen, jossa on havaittu erityisesti taloudellisesti aktiivisten henkilöiden käyttäneen (varhaismodernia) kansallistematikkaa omia etuja ajaessaan. Luonnollisesti aina etuisuuksia vailla olleet pyrkivät kaikkialla korostamaan asiansa ”yleishyödyllisyyttä”, mutta usein se oli vain verhottua oman edun tavoittelua. ³⁵

Myös Lundissa ja Malmössä toiminut historiantutkija Monika Edgren tutki Ruotsin 1700-luvun poliittista taloutta apunaan edellä jo mainittuun

³³ Regionalismi-käsite kuuluu patriotismin lähikäsitteisiin ja sillä oli vissi roolinsa erilaisissa taloudellisen patriotismin hankkeissa. Erityisesti 1700-luvulla tämä näkyi poliittisessa toiminnassa ja varsinkin valtiopäivillä, jonne ennen muuta talonpoikais- ja porvarissäätyjen Suomesta lähetetyt edustajat toivat anomuksia ja valituksia, joissa paikallisuus ja eri tavoin määritellyt ”Suomet”, Suomen edut ja erilaiset intressit nousivat toistuvasti esille. Esimerkiksi Toivo J. Paloposki, *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*. Historiallisia Tutkimuksia 98. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1976, 14; Oscar Nikula, *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1978, s. 25.

³⁴ Karonen 2008 ja siinä mainittu, systemaattisesti läpikäyty vapaudenajan valtiopäiviä koskeva alkuperäisaineisto.

³⁵ Räihä 2012, luku 4.

Ciceron jaotteluun rinnastuva käsitepari erityisintressit ja yhteinen hyvä. Edgren on yksi niistä tutkijoista, jotka liittävät *nation*-käsitteen taloudelliseen toimintaan: juuri tästä samastahan oli usein kyse myös esimerkiksi suomalaisilla liikemiehillä, jotka viittasivat käsitteeseen etuja itselleen halutessaan.³⁶ Samoin eliittien suhtautumista autonomiaan siirryttäessä tutkinut Kati Katajisto käsittelee Helsingin yliopistossa tarkastetussa väitöskirjassaan laajasti taloudellisen patriotismin muotoja ja päätyy pitkälti samankaltaisiin tuloksiin kuin edellä on esitetty.³⁷

Lisätutkimuksille on selvästi edelleen tilausta, mutta jo olemassa olevan tiedon perusteella on selvää, ettei Suomessa asuvilla Ruotsin kuninkaan alamaissa ollut yhteisesti sovittua poliittista linjaa tai toimintatapaa patriotismiin kytkeytyvissä teemoissa. Kyse oli sääty-yhteiskunnan perusperiaatteiden mukaisesti säädynmukaisista ajattelumalleista sekä tilanteenmukaisista ratkaisuista. Sen sijaan tavat, joilla Suomesta ja/tai siihen kuuluneista alueista puhuttiin, eri yhteyksissä vaihtelivat melkoisesti käyttötarkoituksen mukaan myös valtiopäivillä. Tällainen alustava tulos on linjassa Erkki Lehtisen havaintojen kanssa.

TUTKIMUSEDELLYTYSTEN KEHITYS

Tutkimuksen tekemisen apuvälineet ovat edistyneet 1970-luvulta alkaen vajaan 50 vuodessa huomattavasti, sillä esimerkiksi Helsingin yliopiston verkossa vapaasti käytettävässä ylioppilasmatrikkeliin on koottu runsaasti tietoja akateemisten opinnäytteiden esittäjistä, jollaisia yhtä systemaattisesti koottuja tietoja Erkki Lehtisellä ei vielä teoksen kirjoitusaikana ollut käytössään.³⁸ Myös Turun akatemian väitöskirjat löytyvät nykyään digitaalisessa muodossa verkosta, joten niiden käyttäminen on aiempaa vaivattomampaa.³⁹

Samoin esimerkiksi Anders Chydeniuksen ajattelua koskevaa tutkimusta on tehty todella paljon erityisesti 1990-luvulta alkaen.⁴⁰ Aiemmin vain painettuna saatavilla ollut Chydeniuksen tuotanto on 2000-

³⁶ Edgren 2001, s. 11–12, 148–159.

³⁷ Katajisto 2008, erityisesti luvut 2.3. ja 2.4.

³⁸ Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852 (<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/>, viitattu 2.2.2022).

³⁹ <https://www.doria.fi/handle/10024/50699> (viitattu 2.2.2022).

⁴⁰ Kootusti Chydeniusta koskevasta historiantutkimuksesta Suomessa ja Ruotsissa sekä Chydeniuksen jälkimainetta eri aikoina koskevista käsityksistä esimerkiksi Petri Karonen, Petri, Anders Chydenius i finländsk och svensk historieforskning och historieskrivning från 1800-talet till i dag. Teoksessa Maaren Jonasson & Anne Biström (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 94. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2019, 135–156 ja siinä mainittu kirjallisuus (On line: <https://hls.journal.fi/article/view/76343>).

luvun kuluessa julkaistu täydennettynä ja asiantuntijakommentein varustettuna ruotsiksi, suomeksi ja valikoidusti myös englanniksi sekä moniosaisena kirjasarjana että avoimesti verkossa. Nopea haku katkaistulla hakusanalla "patrio" tuottaa tietokannasta 27 osumaa, joista suurin osa osoittautuu kuitenkin asian vierestä meneväksi, sillä niissä viitataan usein sinänsä keskeiseen seuraan eli Kongl. Patriotiska Sällskapet'iin. Vastaavasti hakusana "fädernesl*" ⁴¹ tuotti jo 70 osumaa ja lähikäsitteiden kautta hakukoneiden ja tietokantojen hyödyntämistä voisi vaivatta jatkaa pidempäänkin.⁴²

Sanomalehtiä on erityisesti 2000-luvulta alkaen pystytty aiempaa laajemmin hyödyntämään erityisesti 1700-lukua koskevissa tutkimuksissa, kun niin Ruotsissa kuin Suomessa aiemmin vain joko alkuperäisinä tai mikrofilmeiltä luettavissa ollutta aineistoa on siirretty verkkoon. Historiallisessa sanomalehtikirjastossa ⁴³ ovat kaikki suomalaiset sanomalehdet – joita tosin 1700-luvulta on kovin vähän – ja Ruotsistakin on enenevässä määrin digitoitu aineistoa verkkoon.

Edelleen Svenska Litteratursällskapet i Finlandin sivuilla avautui syksyllä 2021 tietokanta, johon on koottu mittava määrä Ruotsissa ja Suomessa ruotsin kielellä julkaistuja sanomalehtiä ja niissä olevia tekstejä pitkältä aikaväliltä.⁴⁴ Hakusanalla "patriot*" löytyi vuoteen 1809 mennessä yhteensä 968 osumaa, joista ensimmäinen oli vuodelta 1753 *Posttidningar*-lehdessä julkaistu artikkeli. Suomen puolelta tai Suomeen ylittääkään viittaava viittaus tällä hakusanalla löytyi kuitenkin vasta vuodelta 1794 (*Åbo Tidningar*). Vastaavasti hakusana "fädernesl*" tuotti tässä tietokannassa yhteensä 3609 osumaa, ensimmäisen vuodelta 1737; Suomessa *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* käytti käsitettä ensimmäisen kerran vuonna 1772 kertoessaan isänmaan kärsineen suuren menetyksen Viaporin rakentaja Augustin Ehrensvärdin poismenon vuoksi.⁴⁵

Jos haluaisi laajentaa tutkimusta koskemaan eri säätyjen 1600–1700-luvulla valtiopäivillä käyttämiä puheenvuoroja sekä säädyille esitettyjä hallitsijan esityksiä ja muita keskustelun pohjaksi laadittuja dokumentteja, auttaisi tässä työssä Ruotsin Kungliga biblioteketin portaali, johon on koottu

⁴¹ Bo Lindbergin (2001, 64) mukaan käsitteitä *fäderneslandet* ja *fosterlandet* käytetään nykyruotsissa lähes toistensa synonyymeinä. Lindbergin mukaan termit edustavat jo melkoisen vanhentunutta kieltä.

⁴² <https://chydenius.kootutteokset.fi/> (viitattu 2.2.2022).

⁴³ <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu> (viitattu 2.2.2022).

⁴⁴ Tärkeitä tiedonlähteitä ovat luonnollisesti sekä Suomen että Ruotsin "yleiset" sähköisessä muodossa säilytettävät sanoma- ja aikakauslehtitietokannat. Niiden tietoainekseen myös tekstissä mainittu tietokanta perustuu.

⁴⁵ Vesanto, A., Paju, P., Rantala, H., Edoff, E., Lundell, P., Marjanen, J., Salmi, H., Text reuse in the Swedish-language press, 1645–1918: Database (<https://textreuse.sls.fi/>) (viitattu 2.2.2022).

digitaaliseen muotoon kaikki aikanaan lähdejulkaisuna painosta ilmestyneet säätyvaltiopäivien eri säätyjen pöytäkirjat.⁴⁶

Edellä sanottu osoittaa, että Erkki Lehtisen teoksessaan käsittelemässä tematiikassa riittää uusien teknologioidenkin aikana edelleen paljon tutkittavaa.

⁴⁶ <https://riksdagstryck.kb.se/standsriksdagen.html> (viitattu 2.2.2022).

Erkki Lehtinen

Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana

1. TUTKIMUSONGELMAN TARKASTELUA

Kun lähestyy sitä tutkimusongelmaa, jonka muodostaa kysymys suomalaisen patriotismin varhaisemmista vaiheista, joutuu availemaan hyvin sekaista vyyhteä, missä langat ovat sekä käsitteellisesti että aineellisesti pahoin solmussa ja toisiinsa sotkeutuneet. Patriotismin ajallinen kaari on mahtava kavalkadi vähintäänkin muinaisen Hellaan ja pienen harhailevan juutalaisheimon utuisista päivistä kautta kaikkien niiden länsimaisen kulttuurin vaiheiden, joissa antiikin perinne on erotettavissa. Mutta patriotismi sinänsä on eräissä suhteissa vielä enemmän kuin tämä länsimaiden aatehistoriallinen linja monien muiden rinnalla. Se tunnepohja ja ne käyttäytymistavat, jotka muodossa tai toisessa voidaan lukea patriotismin ilmiöinä, jotka kiintymyksenä omaan ja kotoiseen ovat havaittavissa eri yhteiskunnissa, ovat ikään kuin ihmisyyhteisöjen elämän perusilmiöitä, joille tässä lähinnä sosiologisessa mielessä varmaan löytyy yhtäläisyyksiä kansasta toiseen. Länsimaisen kulttuurin aatteellisessa kentässä patriotismin historia on ikään kuin kaikkialla yhteistä kieltä käyttävää johtuen siitä perinnöstä, minkä Eurooppa sai antiikin sivistyksestä ja kristillisestä oppijärjestelmästä. Tähän yhteiseen antiikin *patria*-käsitteen ympärille rakentuvaan kehityskaareen voidaan myös nittoa vastaava suomalainen ilmiö.

Yleisesti ollaan selvillä siitä, kuinka maamme kulttuuri on kristinuskon kautta suoraan ja välittömästi vedetty eurooppalaisen sivistyksen aatemaailman sisäpuolelle, mutta yhtä yleisesti ei oltane tietoisia siitä, mitä kaikkea tuon kristillisen kulttuurin suodattamana myös patriotismissa välittyi maahamme sellaista, jota voidaan pitää antiikin pakanallisen sivistyksen perintönä. On selvää, että eräät patriotismin ilmiöt, kuten juuri tunteenomainen kiintymys kotiseutuun ja omaan elämänpiiriin ja kasvavan valtiotunteen myötä myös lopuksi kotivaltioon olisivat kehittyneet Euroopan kansojen keskuudessa ilman mitään antiikin perinnettäkin, mutta sellaisena kuin historiallinen kehityskulku todellisuudessa tapahtui, antiikki antoi ne käsitteelliset lähtökohdat, joiden varaan kaikkialla rakennettiin enemmän tai vähemmän selväpiirteisiä toisilleen analogisia patriootisia ajatusjärjestelmiä.

Ruotsin vallan aikaista suomalaista patriotismia ei ole juuri lainkaan tutkittu. Käytettävissä ei ole oikeastaan muuta kuin etevän

aatehistorioitsijamme Gunnar Suolahden suppea tutkielma ”Suomalaisen kansallistunteen vaiheista”, jonka hän julkaisi vuonna 1929. Tämäkin tutkimus tarkastelee lähinnä kansallistunnon kehittymistä, mutta kun Suolahti siinä erittelee vanhan yhteistunnon eri muotoja sekä koettujen elämänarvojen pohjana olleita käsityksiä,⁴⁷ hän selvittää keskitetysti patriotismiin olennaisesti liittyviä näkökohtia ja viittaa myös suoranaisesti antiikin perintöön isänmaanrakkauden käsitteellisenä ruokkijana sekä isänmaallisen mielialan eräisiin ilmauksiin.⁴⁸ Samalla tavoin rinnan kansallisen heräämisen varhaisilmiöiden kanssa tuo ainakin A. R. Cederberg esiin myös *patria*-käsitteeseen liittyviä suomalaisten näkemyksiä.⁴⁹ Kirjallisuudesta voisi poimia monia sellaisia teoksia ja pienehköjä tutkielmia, joissa on jouduttu sivuamaan patriotismin näkökohtia, mutta mitään kokoavaa esitystä ei ole olemassa. Sen sijaan voidaan sanoa, että jokseenkin kauttaaltaan on aatteellista suomalaisuutta käsittelevissä tutkimuksissa jouduttu kiinnittämään huomiota sellaisiin seikkoihin, jotka joltain kannalta ovat luettavissa patriotismin alaan. Kysymys on hyvin keskeisesti siitä, mihin aatehistoriallisessa tutkimuksessa tulisi vetää patriotismin rajat, toisin sanoen patriotismin määrittelystä.

Semmoista määrittelyä, mikä olisi täysin yksiselitteinen ja antaisi patriotismille täsmälliset käsitteelliset kehykset erilaisiin kansallisiin ilmiöihin päin, on erittäin vaikea esittää, eikä ainakaan käytetty lähdeaines tarjoa sellaista. Rajanvetoon pyrkimistä täytyy kuitenkin pitää tarpeellisena jo sen nojalla, että ilmeinen patriootinen aatesikermä on selvästi erotettavissa ennen sitä aikaa, jota kutsutaan kansallisuusaatteen tahi nationalismin aikakaudeksi. Tälle aatesikermälle ei tehtäisi oikeutta, jos sitä nimitettäisiin kansalliseksi suhtautumiseksi tai kansalliseksi ajatteluksi, koska sillä ei välttämättä ole paljoakaan tekemistä ”kansallisten” tai ”kansaisten” seikkojen kanssa. Patriotismi on historiallisena voimana sangen lähellä monia kansallisia ajatuskulttuureja. Se voi esiintyä joidenkin nationalististen asenteiden pohjalla ja rinnalla, mutta ei ole kuitenkaan samastettavissa niihin. Patriotismi tai patriootiset ilmiöt lisääntyvät hyökyäallonomaisesti yhteisön vaaranhetkinä, jolloin myös kansan elämän nationalistiset piirteet korostuvat. Esimerkiksi Saksassa ensimmäisen maailmansodan aikana on kirjoitettu melkoinen isänmaanrakkautta käsittelevien julkaisujen tulva. Näiden tuotteiden pyrkimyksenä on todistella oman maan puolustamisen ja sille uhrautumisen velvoitus;

⁴⁷ Gunnar Suolahti, Suomalaisen kansallistunteen vaiheita. *Historiallinen Aikakauskirja* 1929, s. 177–179.

⁴⁸ Suolahti 1929, s. 182–184.

⁴⁹ A.R. Cederberg, Varhais-kansallisen herätyksen enteet maassamme 1600- ja 1700-luvun taitteessa. *Historiallinen Arkisto* 42:6. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1935, s. 1–30.

historiallisessa mielessä ne ovat osa patrioottista ponnistelua oman maan ja kansan selvittämiseksi kriisistä parhaalla mahdollisella tavalla.

Mutta patrioottisissa tuotteissa on muuan yhteinen piirre, jonka vuoksi voi väittää niiden eroavan kansalliskiihkosta. Se on lähinnä oman maan ja sen piirissä koettujen elämänarvojen puoltamisen tähdentäminen sillä tavoin, ettei hyökkäystä toisen kansan kimppuun samoilla perusteilla voisi juuri motivoida. Kun moderni tietosanakirja määrittelee patriotismin muun muassa siten, että ”sen voi katsoa eroavan nationalismista siinä, että se arvostaa myös muita kansoja”,⁵⁰ on ainakin viitattu erääseen sellaiseen patriotismin ominaisuuteen, jonka siitä yleensä menneisyydessä tapaa. Kuuluisaa englantilaista lausumaa ”right or wrong, my country” on normaalissa kielenkäytössä tulkittu yltiöisänmaalliseksi, chauvinistiseksi. Kysymyksessä on selvästikin asenne, joka ei sovellu sen patriotismin kaavaan, jota muun muassa suomalainen isänmaanrakkaus Ruotsin vallan aikana edustaa.

Patriotismiin sisältyvään myönteiseen ”ei-aggressiiviseen” puoleen perustuu myös Johan Huizingan määrittely, jonka mukaan patriotismi on ”tahto säilyttää ja suojata sitä, mikä on hyvää ja kallista”, kun taas toisaalla on ”nationalismi, mahtava viehtymys hallitsemiseen, halu hankkia omalle kansalle ja omalle valtiolle arvoa ennen ja yli muiden ja muiden kustannuksella”. On paikallaan hieman laajemmin lainata Huizingan rajankäyntiä patriotismin ja nationalismin välillä:

Mitä on patriotismi? [...] Oppinut sana, jota käytetään isänmaanrakkaudesta. - Onko se niin yksinkertaista? En usko. Isänmaanrakkaus merkitsee meistä sitä, että oma maa on meille kallis ja meidän sydäntämme lähempänä kuin mikään muu maa. Sana kuvaa tunnevirettä eikä mitään muuta. Mutta patriotismissa kalskahtaa ikään kuin harkittu käsite, pyrkimys; se ilmaisee ehdottomasti isänmaahan kohdistuvaan velvoitukseen sitovaa vakaumusta, millä on rajansa ainoastaan omantunnon korkeimmassa laissa. Patriotismin ja nationalismin erotus [...] on teoreettisesti aivan selvä; edellinen on subjektiivinen tunne, jälkimmäinen objektiivisesti vaarinottava asenne. Erytystapausten käytännössä on usein vaikea vetää niitten välistä rajaa.⁵¹

Rajanveto onkin varmaan vaikeata, eikä asia teoreettisestikaan vaikuta aivan niin selvältä kuin Huizinga sitä pitää. Jos ajattelee suomalaisen patriotismin tahi yksinkertaisemmin sanoen isänmaallisuuden ilmauksia, niin siihen sisältyy sellaista objektiivisesti vaarinottavaa asennetta, minkä

⁵⁰ Veli Valpola et al. (toim.), *Uusi Tietosanakirja* 15. Helsinki: Tietosanakirja 1964, s. 534.

⁵¹ Johan Huizinga, *Wachstum und Formen des nationalen Bewusstseins in Europa bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts*. Teoksessa Johan Huizinga, *Im Bann der Geschichte*. Amsterdam: Akademische Verlagsanstalt Pantheon 1942, s. 131–133. Suomennos kirjoittajan.

Huizinga lukisi nationalismin piiriin. Viimemainitusta on kuitenkin suomalaisten kohdalla vaikea puhua. Göötiläisen historiaromantiikan ja keskieurooppalaisten esikuviansa tavoin suomalaiset isänmaanystävät saattoivat täysin tietoisesti, ohjelmanomaisesti hakea aineksia oman patriotisminsa tukemiseksi ja selittämiseksi. Ei voi kiistää sitä, etteikö patriotismmin rinnalla ilmenisi selvää suomalaiskansallista asennoitumista, kulttuurinationalismia, mutta suuresti ottaen ajattelu pysyy isäntävaltion puitteissa, eikä kansallinen ajattelu päädy edellyttämään valtakunnallisia erityistoimenpiteitä nimenomaan siksi, että valtakunnassa asuu merkittävän suuri suomalainen kansanaines. Jos tällaisia vaatimuksia esitetään, niin se tapahtuu sangen rajoitetusti, ja ne voidaan lukea heräävän tai ajalle tyypillisen kansallistunteen, lähinnä kulttuurinationalismin piiriin.

Yllä esitettyyn käsitykseen soveltuu eräiltä osiltaan Leonard W. Doobin vuonna 1964 esittämä patriotismmin ja nationalismin välinen rajanveto. Doob kirjoittaa:

Kun ihmiset vastaavat ärsykekenttään, heihin välttämättä vaikuttavat heidän aikaisemmat taipumuksensa, joita on nimitetty keskeisiksi tendensseiksi, luonteenpiirteiksi, tunteiksi, uskomuksiksi, asenteiksi, reaktiotendensseiksi jne. [...] Tässä tutkimuksessa näitä aikaisempia taipumuksia, jotka ovat subjektiivisia ja sisäisiä, pidetään patriotismmin kuuluvina. Käsittää käytetäänkin tavallisesti täsmälleen tuossa mielessä: sen yleisin määritelmä, 'isänmaanrakkaus', on ilmeisesti subjektiivinen ja psykologinen. Nationalismi syntyy psykologisesti, kun patriotismmi johtaa tiettyihin vaatimuksiin ja mahdollisesti myös toimintaan. Siten nationalismi ei ole psykologinen termi sellaisenaan: vaatimukset ja toiminnot nousevat psykologisesta tilanteesta, patriotismmista, mutta seurauksena olevat vaatimukset ja toiminnot ovat poliittisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti merkittäviä. [...] Patriotismi [on] ihmisen enemmän tai vähemmän tietoinen vakaumus siitä, että hänen oma hyvinvointinsa ja niitten tärkeitten ryhmien hyvinvointi, joihin hän itse kuuluu, ovat riippuvaisia hänen yhteiskuntansa voiman ja sivistyksen säilyttämisestä tai laajentumisesta (tai molemmista). Nationalismi [on] enemmän tai vähemmän yhtenäisten vaatimusten kokonaisuus, vaatimusten, jotka 1) ovat yhteiskunnassa eläville ihmisille yhteisiä, 2) mitkä kohoavat heidän patriotismmistaan, 3) joille on olemassa oikeutus tai joiden oikeutus voidaan suoralta kädeltä osoittaa, 4) mikä saattaa heidät tekemään henkilökohtaisia uhrauksia hallituksien pyrkimysten puolesta, ja 5) mikä johtaa tai on johtamatta tarkoituksenmukaiseen toimintaan.⁵²

⁵² Leonard W. Doob, *Patriotism and Nationalism. Their Psychological Foundations*. New Haven and London: Yale University Press 1964, s. 5–6. Suomennos kirjoittajan.

Doob katsoo määritelmänsä nojalla patriotismin yleismaailmalliseksi ilmiöksi, koska ihminen aina ryhmän jäsenenä joutuu tajuamaan kohtalonyhteytensä ryhmän kanssa; patriotismin aate voi vaihdella, mutta sen täydellinen puuttuminen ei näytä mahdolliselta, kun taas nationalismin ei välttämättä tarvitse olla yleismaailmallinen ilmiö, koska yhteisyydentunteen ei ehdottomasti tarvitse johtaa toimintavaatimuksiin. Patriotismi voi kuitenkin potentiaalisesti vaikuttaa nationalismin syntyyn oman yhteiskunnan joutuessa ulkoisen uhan kohteeksi.⁵³

Doobin määritelmäkään ei ole ristiriidaton eikä tyhjentävä. Toiminnallisuuden täysi lukeminen nationalismin piiriin ei tee oikeutta patriotismille historiallisena ilmiönä, ellei nimenomaan tehdä tällaista terminologista sopimusta. Huizinga toteaa, että helleenien keskuudessa patriotismi oli kehittynyt voimakkaasti, mutta kansallistunne heikosti⁵⁴, eikä kuitenkaan voida kiistää patrioottisten motiivien voimakasta vaikutusta helleenien kaupunkivaltioiden toiminnassa. Jos tähän haluttaisiin huomauttaa, että patriotismi kaupunkivaltiossa oli jotain aivan toista kuin Doobin tarkoittama nykyaikaisten sosiaaliryhmien patriotismi, niin voi vastata, ettei suomalaisen patriotismin valossakaan voida toiminnallisuutta eliminoida. Se peri – esimerkin ottaaksemme – aivan suoraan antiikista Horatiuksen kylläkin Euroopan ja myös oman maamme historiassa aivan liian usein katkeraksi todellisuudeksi kääntyneet säkeet ”Dulce et decorum est pro patria mori” eli toisin sanoen ehdottoman velvoituksen toimia isänmaan hyväksi mitään uhrauksia kaihtamatta isänmaan jouduttua vaaraan.

Kuitenkaan ei kansallisilla, kansaan kohdistuvilla odotuksilla tai ajatuksilla normaalissa nationalistisessa mielessä ollut tähän toimintavaatimukseen mitään osuutta. Siten myös Doobin nationalismin määrittelyn neljäs ja viides kohta osoittautuvat sellaisiksi, joita ei lainkaan voida pitää patriotismia ja nationalismia erottavina piirteinä. Mutta varmaan on paikkansa pitävää, että nationalismilla monessa tapauksessa – ja ainakin Suomen tapauksessa – on patriotismissa erittäin merkittävä perusta. Tosiasiassa nationalismi on käyttänyt etenkin kansallista toimintaa vaatiessaan apunaan patriotismin piirissä pystytettyjä aaterakennelmia, jotka se usein aivan vaivattomasti ja lähes sellaisinaan on kyennyt siirtämään nationalismin kaavioihin.

Robert Michelsin monin tavoin erittäin ansiokkaaseen vuonna 1929 ilmestyneeseen analyysiin⁵⁵ ei sisälly varsinaista patriotismin määritelmää, sillä semmoisena ei voi pitää sivumennen esitettyä toteamusta ”Patriotismi

⁵³ Doob 1964, s. 5.

⁵⁴ Huizinga 1942, s. 134-135.

⁵⁵ Robert Michels, *Der Patriotismus. Prolegomena zu seiner soziologischen Analyse*, München & Leipzig: Duncker & Humblot 1929.

on tyytyväisyyttä paikkaan, johon ihmisen syntymä on hänet asettanut. Isänmaanrakkkaus ja isänmaan suosiminen ovat totunnaisuuden hedelmiä”.⁵⁶ Vaikka tähän sisältyy patriotismista hyvin paljon, niin se ei kata koko aluetta. Jo pikainen katsahdus Michelsin teoksen sisällysluetteloon osoittaa, että hän tosiasiallisesti käsittelee patriotismia ja nationalismia täysin rinnan, mikä seikka on ominaista monille saksalaista isänmaanrakkautta koskeville tutkimuksille. Teoksesta ottaa runsaan neljänneksen luku ”Kansallislaulun sosiologia”, ja ensimmäisen ”isänmaan myytti” -luvun alaluvut voisivat löytyä paremminkin nationalismia pääteemana käsittelevästä tutkimuksesta: kutsumustehtäväajatus, kutsumustehtävä kansainvälisenä velvollisuusajatuksena, kutsumustehtävän karismaattisesta luonteesta jne. Michelsin teoksessa ei ole erotettu nimestä huolimatta mitään aatehistoriallisesti itsenäistä patriotismia.

Kun etsii patriotismin käsittelyä varten sopivaa työhypoteesia, millä voi siedettävän turvallisesti lähteä itse aineiston pariin, on ensiksi tehtävä johtopäätös siitä ilmeisestä seikasta, että historian tutkimus ei näy selvästi erottavan patriotismia ja nationalismia toisistaan. Toisen maailmansodan jälkeisen kauden ehkäpä huomattavin nationalismin tutkija Eugen Lemberg toteaa selvitellessään *Nation*-käsitteen sisältöä, että tähän kategoriaan on luettava muun muassa *isänmaa* monien muiden termien kuten *valtion* ja *kotiseudun* kanssa (”ja mitä sanoja ja käsitteitä tämä laaja kenttä ylipäättään tarjoaakaan erisuuruisten ja eri tavoin motivoitujen ryhmämuodostusten ja yhteiskuntamuotojen, alueitten ja organisaatioitten kuvaamiseksi”⁵⁷). Suomenkin kannalta erittäin tärkeän havainnon Lemberg esittää todetessaan, ettei eurooppalaisen nationalismin tutkija voi välttää ”kansakunnan” (*Nation*) nimityksen antamista niille itäeurooppalaisille kansallisille suuryhmille, jotka eivät pitkään aikaan saaneet muodostetuksi valtiota mutta silti osoittivat tiettyä kulttuuritietoisuuden aatetta ja siten eroavat tietyistä alkeellisista ryhmistä. Varsin pitkälle kohti nationalismin aluetta Lemberg vie patriotismin todetessaan:

Nationalismin teemaa lähestymme nimitysten *isänmaa* ja *patria* kautta. Mutta juuri ne tekevät emotionaalisen sisällyksensä vuoksi sekasorron täydelliseksi. Toivottomuus yrittää yksiselitteisesti määrittää nationalismin objektia tulee selväksi juuri sillä sanojen ja käsitteiden kentän osalla, jolla on kysymys joistain kansalliseksi kuvatuista sosiaaliryhmistä tai järjestelmistä. Ei siksi ole mitään mieltä alkaa nationalismin analyysia sen objektin tarkalla määritelmällä. Meidän on tyydyttävä toteamaan, että kokonainen joukko sosiaaliryhmiä ja järjestelmiä, jotka yleinen kielenkäyttö sijoittaa kansallisen kategoriaan, ovat tai ainakin voivat tulla kohteeksi sellaiselle ilmiölle,

⁵⁶ Michels 1929, s. 94.

⁵⁷ Eugen Lemberg, *Nationalismus* I. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1964, s. 16.

asenteelle tai käyttäytymiselle, mitä me nimitämme (*bezeichnen*) nationalismiksi.⁵⁸

Nationalismin Lemberg määrittelee siksi kiinnevoimaksi, joka integroi kansallisia tai kvasikansallisia suuryhmiä.⁵⁹ Lembergin kannanottoa voi analogisesti soveltaa patriotismin tutkimukseen. Seuraavassa tutkielmassa lähdetään siitä edellytyksestä, että patriotismissa tutkitaan tiettyä aatehistoriallista linjaa, joka kulkee erilaisten nationalististen ilmiöiden rinnalla tai sisäpuolella osana aatevirtailua, joka on tähän asti muun muassa johtanut ideologisen nationalismin, kansallisuusaatteen kauteen. Patriotismi muodostaa näiden kansallisten ilmiöiden rinnalla oman alueensa lähinnä siten, että sen käsitevarasto ja sen synnyttämät pyrkimykset rakentuvat alun perin isänmaakäsitteen varaan. Sen seikan selvittäminen, mitä tuo isänmaa oikeastaan tarkoitti, mitä se merkitsi ja mihin se oli viemässä suomalaisia ajatuskuluja niihin vaikuttaen ja muista ajatuskuluista vaikutusta saaden, on tarkastelun päätehtävä.

Patriotismin tutkimuksen kohteena ovat *patria*-käsitteen ympärille kietoutuvat ajatussikermät, ja patriotismilla tarkoitetaan näiden ajatuskulkujen kokonaisuutta. Olennaisena rajauksena nationalismiin päin on se, että sellainen ajattelu, mikä lähtee liikkeelle ensisijaisesti kansan tosiasiaista ja tähdentää yleisen kielenkäytön mukaisia kansallisia ominaisuuksia sekä kansan alkuperää ja kieltä, jää leimallisesti nationalistisena ilmiönä vähemmälle huomiolle. Käy päinsä seurata patriotismin suomalaisia kuten muitakin vaihteita tarkkailemalla patrioottista terminologiaa ja pysyttäytymällä mahdollisimman tiiviisti sen tuntumassa.

Lähdeaineisto on Suomesta sen laatuista, että se on pakottanut seuraamaan lähinnä patriotismin akateemisia, oppineitten piirissä dominoivia muotoja. Myöhemmän aineksen valossa vaikuttaa siltä, että patriotismi suodattui myös kansan alempiin kerroksiin, mutta lähdesuhteet ovat ikään kuin tehneet kansan mykäksi: vasta 1700-luvulta on mahdollista löytää jotain, mikä kertoo yhteisen kansan patriotismista. Kansaankohdistuva selvitys ei kuitenkaan ole välttämätön patriotismin aatehistoriallisen sisällön hahmottamiseksi ja ymmärtämiseksi Ruotsin vallan vuosisatojen aikana.

⁵⁸ Lemberg 1964, s. 17–18, 20.

⁵⁹ Lemberg 1964, s. 17–18, 20.

2. PATRIOTISMIN LÄHTÖKOHTIA JA ESIKUVIA

Patriotismin juuria länsimaisessa kulttuuripiirissä voidaan seurata ainakin helleenien kaupunkivaltioiden vaiheista alkaen. Huizingan mukaan oli patriotismi helleenisessä maailmassa kehittynyt voimakkaasti, mutta kansallistietoisuus hyvin heikosti. Isänmaa, *patris*-termi on lähtöisin Kreikasta. Oikeastaan sana *patris* ilmentää jo silloin, kun se ensi kertaa esiintyy tässä mielessä, täydellisesti isänmaatunteen olennaisia aineksia. *Iliassa* esiintyy kotimaa-syntymämaa-tunnetta monin paikoin, ja teoksen viidennen kirjan säkeessä 213 Pandaros sanoo Aineiaalle:

Vaan kotitielle jos koitunen, jos näen näillä mä silmin puolison, syntymämaan sekä korkeat myös kotilinnat...⁶⁰

Paluulla ja jälleennäkemisellä tulee kaikkina aikoina olemaan sisin osuus niissä tunneliikkeissä, jotka ajatus isänmaasta meissä herättää. Tämän omaan ahtaaseen nurkkaan kohdistuneen tietoisien rakkauden yläpuolella leijui yleinen helleenien yhteistunne kaikkia ulkopuolisia, barbaareita kohtaan.⁶¹

Vaikka roomalaisten *patria* lienee kreikkalainen laina, niin roomalainen isänmaa-käsite on syntynyt joltisenkin itsenäisesti. Se kehittyi Rooman tasavallan kukoistuskautena, ja sen esikuvia – tai toisaalta kuvastajia – olivat roomalaiset sankarihahmot kuten meidän Sven Tuuvamme kaukainen esikuva Horatius Cocles, Curtius, Mucius Scaevola, Regulus ynnä muut.⁶² Näiden miesten teoissa kansalaishyveet ja velvollisuudet Rooman valtiota kohtaan muodostavat velvoittavan normin, joka edellytti yksilön etujen väistymistä yhteisön etujen tieltä. Nämä sankarihahmot saivat myöhemmin eurooppalaisessa ajattelussa sangen suuren merkityksen.

Patria-käsitteen sisältö on aikojen kuluessa vaihdellut hyvin suuresti. Roomalaisten valloitusten mukana levisi heidän *patria*-käsitteensä, joka kohdistui lähinnä itse Rooman kaupunkiin. Vaikka Rooma oli maailmanvaltio, kaupunkivaltioideologia jäi sen piirissä tässä mielessä vallitsevaksi. Valtion muodostivat monet eri kansat, joiden omalaatuisuuteen valtio ei millään tavalla puuttunut. *Patria* oli sikäli erikoinen, ettei sillä tarkoitettu yksinomaan kotimaata. Cicero selitti, että jokaisella oli kaksi isänmaata, luonnollinen ja poliittinen⁶³ – oppi, johon

⁶⁰ Homeros, *Ilias*. Suomentanut Otto Manninen. Porvoo: WSOY 1962, s. 84.

⁶¹ Huizinga 1942, s. 134-135.

⁶² Huizinga 1942, s. 136.

⁶³ Huizinga 1942, s. 136-137.

suomalaisen patriotismin kehityksessä on aiheellista kiinnittää erityistä huomiota.

Kansallisvaltioiden sydänkeskijalla hahmottuessa alkoi Euroopan kansojen keskuudessa kehittyä isänmaallinen tuntemistapa ja kansallinen tietoisuus. *Patria* käsitteenä ei ollut täysin missään vaiheessa päässyt unohtumaan, sillä sanahan esiintyy maallisessa mielessä Vanhan Testamentin eri paikoissa, ja kirkon opetuksessa viljeltiin ilmaisua *Caelestis patria*, 'taivaallinen isänmaa'. Mutta maallinen *patria* ei ollut merkitykseltään enää sama kuin vanharoomalaisilla, vaan siitä oli tullut lähinnä hallinnollinen termi, joka vailla olennaista tunnesisällystä tarkoitti tiettyä oikeuspiiriä, kreivikuntaa tai kreivikuntaryhmää. Isänmaallista tunnetta sana ilmaisi vain hyvin löyhästi. Mutta kun oikeusalueen ja syntymäseudun rajat normaalisti lankesivat yksiin, *patria* oli ikään kuin luonnostaan saamassa isänmaan, kotimaan sisältöä. Joskus esiintyy jo laajempi käsitys isänmaasta, minkä luultavasti on aiheuttanut tutustuminen klassisiin kirjailijoihin. Klassisen kirjallisuuden ylösnousemuksen vaikutuksesta renessanssi viimein antoi *patrialle* takaisin sen täyden, roomalaisaikaisen tunnesisällön. Siihen mennessä myös eurooppalainen nationalismi oli kehittynyt tädeksi kansallistietoisuudeksi, mikä avasi myös patriotismille aivan uudenlaisen merkityksen kansojen elämässä. Renessanssin äärimmäisen herkkätunteinen patriotismi ja nationalismi on jo tiiviisti yhteydessä kansallisen edun ja valtioykeyden poliittisten aatteiden kanssa: "Se puhuu oppinein, antiikista lainatuin kääntein. Sitä hoivaavat tietoisesti sekä oppineiden kaarti, että hallitukset. Sen käytössä ovat nyt historiallisten esimerkkien ja kaikkien aikakausien vertailukohtien varastot."⁶⁴

Suomen jouduttua 1000-luvulla kristillisen vaikutuksen piiriin kirkon oppi taivaallisesta isänmaasta tarjosi yhden aatteellisen sillanpään *patria*-käsitteen suodattumiselle Suomeen. Tutkimuksessa on erityisesti tähdennetty sitä, kuinka Suomen johto keskijalla säilyttääkseen kirkkomme virat kotimaisten miesten käsissä erityisen halukkaasti edisti suomalaisten ulkomaisia opintoja, minkä pyrkimyksen seurauksena Suomen kirkon johtopaikoilla etenkin keskiajan lopulla on ollut ulkomailla maisterintutkinnon suorittaneita kotimaisia miehiä runsaammin kuin useimmassa muussa Pohjoismaiden hiippakunnassa. Mutta opillinen kosketus ei tietysti rajoittunut vain synnynnäisten suomalaisten hankkimisiin tietoihin, vaan kirkon virkoihin nimitetyt vieraat toivat tänne mukanaan katolisen kirkon opit ja näkemykset. Melkoinen merkitys on täytynyt olla dominikaaneilla, jotka pesiytyivät Suomeen 1200-luvun puolimaissa. Etenkin lahjakkailla luostariveljillä, joita sittemmin rekrytoitiin myös

⁶⁴ Huizinga 1942, 142–143, 161, 164.

Suomesta, oli mahdollisuus jatkaa opintojaan veljistön pohjoismaisissa korkeakouluissa.⁶⁵

Kun juuri dominikolaisjärjestö Suomessa on omannut vaikuttavan aseman, on varsin kiintoisaa panna merille, mitä kuuluisa dominikaani Tuomas Akvinolainen on antanut keskiajan patrioottisille ajatuskuluille. Tuomaan suurteos *Summa Theologiae* sisältää yksityiskohtaisen isänmaanrakkauteen kohdistuvan tarkastelun.⁶⁶ Voitaneen ajatella, että Tuomaan ajatukset ovat tavalla tai toisella heijastuneet kirkon yleiseen opetukseen ja myös dominikaaniveljien käsityksiin ja saarnaan. *Summa Theologiae* ehätti ainakin jossain muodossa Suomeen jo keskiajalla. Jo Jalmari Jaakkola arveli, että Hemming-piispan kuuluisaan kirjalahjoitukseen 1350-luvulla olisi kuulunut myös Tuomas Akvinolaisen teoksia,⁶⁷ mutta Birgitta Klockars ei mainitse näitä lahjoitettujen teosten luettelossa.⁶⁸ Helsingin yliopiston kirjastossa on säilynyt Tuomaan teosten katkelmia kaikkiaan kolmessatoista käsikirjoituksessa, joista seitsemässä esiintyy *Summa Theologiae*n otteita. Monet näistä on ajoitettu kolmannentoista vuosisadan lopulla kirjoitetuiksi. Lisäksi on säilynyt 1400-luvun alussa kirjoitettu *Summa Theologiae* lyhennelmä, joka alkaa *Prima secundaen* kysymyksestä eli *quaestio*sta 50.⁶⁹ Nämä lähdesuhteet antavat melko voimakasta tukea ajatukselle, että Tuomas Akvinolaisen käsitys isänmaanrakkaudesta olisi tunnettu Suomessa keskiajalla.

Tuomaan ajatuskulku⁷⁰ käsittelee isänmaanrakkautta osana yleisempää rakkautta ja hyvettä koskevaa oppia. Ihmisen elämässä isänmaa on

⁶⁵ Ilmari Salomies, *Suomen kirkon historia I: Suomen kirkko keskiaikana*. Helsinki: Otava 1944, s. 300, 303–305.

⁶⁶ S. Thomae Aquinatis *Summa Theologica diligenter emendata de Rubeis, Billuart et aliorum. Notis selectis ornata. Pars 2a 2ae a Qu. I. usque ad Qu. CXXIII*, Tomus tertius. Taurini MCMXXVIII, s. 582–585.

⁶⁷ Jalmari Jaakkola, *Suomen historia IV: Suomen sydänkeskiaika. Itämaan synty ja vakiintuminen*. Porvoo: WSOY 1944, s. 131.

⁶⁸ Birgitta Klockars, *Biskop Hemming av Åbo*. Helsingfors & Köpenhamn: Svenska litteratursällskapet i Finland & Ejnar Munksgaard 1960.

⁶⁹ Anja Inkeri Lehtisen alustus Helsingin yliopiston kirjaston keskiaikaisista käsikirjoituksista antiikin jälkivaikutusta tutkivan työryhmän kokouksessa 13.4.1972 Porthaniassa. Moniste s. 6–7.

⁷⁰ Robert Kopp, *Vaterland und Vaterlandsliebe nach der christlichen Moral mit besonderer Berücksichtigung des hl. Thomas von Aquin*. Luzern: Räber 1915. Koppin teos kuuluu siihen sangen runsaslukaiseen isänmaanrakkautta käsittelevään kirjallisuuteen, mikä ensimmäisen maailmansodan sotaponnistukset toivat julkisuuteen. Jokseenkin kauttaaltaan näiden teosten – sikäli kuin olen voinut tutustua niiden sisältöön – tarkoituksena on todistella isänmaallisuuden oikeutus, ja sikäli niitä voidaan pitää propagandakirjallisuutena. Koppin tutkimus päättyy myös patrioottisille ajatuskuluille sangen myönteiseen tulokseen, ja tekijän tarkoituksena lienee ollut helpottaa katoliseen uskontunnustukseen pitäytyvien sotilaiden omantunnonkysymyksiä. Teos näyttää kuitenkin laaditun oikeaan kokonaiskuvaan pyrkien, ja se sisältää arvokkaita viitteitä patriotismin lähdemateriaaliin.

Tuomas Akvinolaisen mukaan "*connaturale principium, producens in esse et gubernans*". Se on välillinen syy, jota ihminen Jumalan ja vanhempien ohella saa kiittää olemassaolostaan. Kun Jumala on perussyys tai kaiken olemisen perusta, *principium universale*, niin isänmaa ja vanhemmat ovat Jumalaan nähden vähäarvoisempi, ikään kuin alemmassa tasossa vaikuttava syy, koska kaikki Jumalan ulkopuolella oleva, luomakuntaan kuuluva, on olemassa vain Jumalan kautta. Isänmaalla Tuomas tarkoittaa lähinnä – palautuen mahdollisesti Augustinuksen ajatuksiin – ihmisen synnyin- ja kasvupaikkaa: "*secundario vero nostri esse et gubernationis principia sunt parentes et patria, a quibus et in qua nati et nutriti sumus*". Silti on otettava huomioon myös vanhempien, jopa isovanhempienkin asuinpaikka, mikä joissain tapauksissa voi merkitä isänmaan määrittämisessä enemmän kuin oma syntymäpaikka. Tämä puoli asiaa näkyy selvästi juutalaisten oleskelusta Egyptissä, mitä he eivät koko aikana pitäneet isänmaanaan vaan missä he täysin säilyttivät kansallisen erikoisluonteensa ja missä heidän isänmaanaan säilyi luvattu maa, Palestiina. Tuomas pohtii myös kysymystä, kellä isänmaa voi olla, jolloin hän nojaa etupäässä Vanhan Testamentin kuvaan Jerusalemita sekä Aristoteleen tarkasteluihin Ateenasta. Hän avartaa Aristoteleesta poiketen niitten piiriä, joilla on osallisuus isänmaahan, koska ihmisellä jumalayhteytensä kautta on osallisuus isänmaahan Jumalan asettamana periaattina.⁷¹ Tuomaalla näkyy myös oppi kahdesta isänmaasta, maallisesta ja taivaallisesta.⁷²

Isänmaanrakkauden määritelmänsä Tuomas Akvinolainen lainaa Cicerolta, jota myös Augustinus on seurannut. Määritelmän mukaan "*pietas est per quam sanguine junctis patriaeque benevolis officium et diligens tribuitur cultus*". *Pietas*-termillä on Tuomaan järjestelmässä useita merkityksiä, joista yksi tarkoittaa vanhempain- ja isänmaanrakkautta. Isänmaanrakkauden asema Tuomas Akvinolaisen rakennelmassa on suunnilleen seuraava. Ihminen löytää kaiken alkusyyn ja viimeisen periaatin eli Jumalan luo hyveen kautta. Ihmisen suhde toisiin ihmisiin määräytyy oikeamielisyyden (*Gerechtigkeit*) perushyveen mukaan. Isänmaanrakkaus on oikeamielisyyden osahyve. Ihminen on eniten velassa (*debitum*) olemassaolostaan Jumalalle ja seuraavassa asteessa vanhemmilleen ja isänmaalle, jotka ovat hänen olemassaolonsa Jumalasta seuraava perusta. Ihmisen syntymän aiheuttajina näihin kohdistuu ihmisen

⁷¹ Kopp 1915, s. 20–31; *Thomae Aquinatis Summa Theologica*, Tomus Tertius, s. 583 ja Quaestio Cl, Art. I. s. 584 Art. III.

⁷² Kopp 1915, s. 94.

rakkaus (*pietas*) oikeamielisyyden potentiaalisena osahyveenä.⁷³ Rakkaus isänmaahan on omalla tasollaan samaa kuin uskonnonharjoitus Jumalaan nähden ja rakkaus vanhempiin omalla tasollaan.⁷⁴ Tuomas toteaa suorastaan, että ihminen Jumalan jälkeen on eniten velkaa vanhemmilleen ja isänmaalle. Kuten uskontoon kuuluu Jumalan palveleminen, samoin rakkaus edellyttää vanhempien ja isänmaan palvelemista.⁷⁵ Tarvittaessa ihmisen on uhrauduttava yhteisön edun vuoksi: sota hyväksytään tietyin ehdoin, ja se, joka uhraa henkensä valtion puolesta, tekee siveellisesti arvokkaan teon, jos hän tekee sen Jumalan tahdon takia.⁷⁶ Tuomas puhuu hyvin paljon eri paikoissa yksilön velvollisuuksista kokonaisuutta kohtaan. Joskin nämä velvoitukset ovat suuressa määrin samoja, jotka sittemmin on sovellettu hyvän patriootin kuvaan, niin hän ei kuitenkaan puhu näistä isänmaan yhteydessä, joten niitä on arveluttavaa mennä sitomaan Tuomas Akvinolaisen isänmaata koskevaan opetukseen.

Paitsi kirkon välittämistä aineksista voidaan suomalaisen patriotismin välittömiä aatteellisia lähtökohtia tai esikuvia etsiä erilaisista muodoista, joihin sekä nationalistiset että patrioottiset tendenssit pukeutuivat renessanssin kaudella Ruotsin ja Saksan kirjallisuudessa. Ne vaikuttivat erittäin huomattavasti suomalaisen ajattelutavan vaiheissa: ainakin on selvästi nähtävissä voimakasta samankaltaisuutta, joskin saksalaisvaikutteiden osalta on tehtävä se varaus, että suomalaisten opilliset kontaktit eivät suinkaan rajoittuneet ainoastaan saksalaiselle kielialueelle. Jo ennen renessanssia kansallisylpeys oli eri maissa ammentanut opeista, joiden mukaan kansan tai ainakin sen kuningashuoneen alkuperä johdettiin muinaisesta Troijasta. Jokaiselle kunniakkaasta menneisyydestä kerskailevalle kuningashuoneelle hovikirjallisuus laati genealogian, mikä palautui muinaisen Ilionin sankareihin.⁷⁷ Vähitellen alkoi myös polveutuminen kansainvaellusajan germaaneihin saada tiettyä hohtoa. Ruotsissa etenkin juuri gööttiläismaakunnista kotoisin olleiden oppineiden keskuudessa alettiin helliä ajatuksia, joiden mukaan gootit olivat lähtöisin

⁷³ Kopp 1915, s. 98: "Pietas important quendam affectionem ad suum principium. Principium autem generationis est pater et patria. Et ideo oportet quod homo circa eos sit benevolus. Pater autem omnium est Deus."

⁷⁴ Kopp 1915, s. 99: "...quod sicut religio est quaedam protestatio fidei, spei et charitatis, quibus homo primordialiter ordinatur in Deum: ita etiam pietas est quaedam protestatio charitatis, quam quis habet ad parentes et ad patriam [...] quod Deus longe excellentiori modo est principium essendi et gubernationis quam pater vel patria. Et ideo alia virtus est religio quae cultum Deo exhibet. a pietate quae exhibet cultum parentibus et patriae." *Summa Theologica*, Tomus tertius, s. 584.

⁷⁵ Kopp 1915, s. 95: *Summa Theologica*, Tomus tertius, s. 585 Art. I Conclusio.

⁷⁶ Kopp 1915, s. 90–91, 113–115.

⁷⁷ Huizinga 1942, 160.

Ruotsista ja Ruotsi siis oli goottien oikea kotimaa.⁷⁸ Yhtyneenä täysin epäkriittiseen historian lähdemateriaalin käyttöön sekä kansalliseen pöyhkeilyyn tämä ajatus rönseyli aina mahtavamaksi näkemykseksi Ruotsin menneisyydestä, mikä oli vailla vertaa maailmassa. Manner-Euroopan puolella lienee tätä Ruotsin muinaisen mahtavuuden näkemystä ensimmäisenä ruotsalaisena esitellyt Växjön piispa Nicolaus Ragvaldi Baselin kirkolliskokouksessa vuonna 1434,⁷⁹ kun kirkolliskokouksessa prelaatit kävivät ankaraa kiistaa arvosijoista ja hakivat vaateilleen, perusteita myös edustamiensa maitten ja hallitsijain loistavasta historiasta. On lähinnä erikoinen sattuma, että suomalaisiakin muistetaan tässä puheessa, mutta väitetään heidän tulleen tunnetuiksi langobardeina tai burgundeina.⁸⁰ Jonkinlaista hohdetta lankesi siis tästä goottilaisesta komeudesta pienen suomalaisenkin kansansirpaleen kohdalle. Kun tuleva Turun piispa, suomalaissyntyinen Olavus Magni oli valittu Pariisin yliopiston edustajaksi samaiseen kirkolliskokoukseen,⁸¹ hän joutui tekemisiin aikansa kansallisten riitojen ja ajatuskulkujen kanssa.

Gööttiläinen historiaromantiikka tähdensi erittäin voimakkaasti oman maan etevyyttä muitten rinnalla. Se pyrki ylistämään ruotsalaisten eli gööttien sotaista tekoja, Ruotsin maan, luonnon ja asukkaiden hedelmällisyyttä ja kansan mainetta kaikkia muita mahtavampana. Tämä suurentelu huipentui Olaus Rudbeckin tunnetussa *Atlantica*-teoksessa, jättiläistyössä, joka kekseliäisyydessään on todellinen nerontuote ilman, että teoksen väitteillä olisi juuri mitään tekemistä todellisuuden kanssa. Kun ruotsalaiset Johannes ja Olaus Magnus saman kansallisromantiikan innoittamina historiateoksissaan 1550-luvulla näyttivät jättävän kaikki mahdollisuudet avoimiksi hakea myös Suomelle loistavaa menneisyyttä ja kun eivät myöskään *Atlantican* opit sitä estäneet, niin lopuksi myös Suomessa patriootin pyrkimys hakeutui gööttiläisen historiaromantiikan linjoille vain sillä erotuksella, että kansallisen itsekorostuksen kohteeksi otettiin Suomi ja suomalaiset eikä Ruotsi.

Siihen nähden, että suomalaisten opiskelu keskiajalla ja reformaation vuosisadalla suuntautui Keski-Eurooppaan, suurelta osalta Saksaan, on hyödyllistä suomalaisen patriotismin taustailmiönä vielä lyhyesti tarkastella sitä, millaisia muotoja isänmaallinen suhtautumistapa sai Saksan

⁷⁸ Johan Nordström, De yverbornas ö. Bidrag till *Atlanticas* förhistoria. Teoksessa *Rudbecksstudier: Festskrift vid Uppsala universitets minnesfest till högtidlighållande av 300-årsminnet av Olof Rudbeck d. ä:s födelse*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, s. 262–263, 265–; Hjalmar Grape, *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism*. Stockholm: Stockholms högskola 1949, s. 33–37.

⁷⁹ Grape 1949, s. 34.

⁸⁰ Werner Söderberg, Nicolaus Ragvaldis tal i Basel. *Samlaren* 1896, s. 177.

⁸¹ Kustavi Grotenfelt, Suomalaiset ylioppilaat ulkomaan yliopistoissa ennen v. 1640. *Historiallinen Arkisto* 17:2. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1902, s. 284–285.

oppineessa maailmassa 15. ja 16. vuosisadalla. Taustan esittely on tarpeen myös sen tähden, että nähtäisiin patriotismin esiintymisen Suomessa kuuluvan selvästi paljon laajempaan yhteyteen kuin vain Ruotsissa todettavaan patrioottiseen harrastukseen. Saksassa puolestaan oltiin voimakkaassa aatteellisessa riippuvuussuhteessa Italiaan, missä kuljettiin pari vuosisataa Saksasta edellä. Esimerkin vuoksi mainittakoon Italian patriotismin tai kansallistunteen vaiheisiin enempää puuttumatta, että siellä jo 1100-luvun alussa (1118 tai 1119), pappismies Guido Pisalainen julkaisi maantieteellisen maailmankuvauksen, johon hän liitti Italiaa koskevaan osaan filosofi Gratoriukselta⁸² lainatun kohdan, missä Italiaa ylistetään kaikkia muita maita jalompana, suloisempana, hedelmällisempänä, rikkaampana ja mahtavampana, minkä vuoksi kreikkalaiset ja roomalaiset runoilijat eivät pelkästään olleet kertoneet siitä vaan myös kiitellen ja ylistellen runoilleet. Italialaisten kirjoittajien tuotteet pysyivät paikallispatrioottisina 1200-luvun lopulle, mutta seuraavalla vuosisadalla patriotismi on laajentunut koko Italiaa koskevaksi. "Dante ja Petrarca osoittavat yhdessä syvää ja intohimoista isänmaatunnetta, ei muukalaisvihasta eikä Rooma-ajatuksen vuoksi, vaan sen sisemmän yhteenkuuluvuudentunteen takia, mikä oli vielä ollut tuntematon aikaisemmille sukupolville."⁸³ Italian kansallinen kehitys menee muutoin täysin samaa linjaa kuin Suomessa Ruotsin vallan aikana. Kun sieltä puuttuu keskitetty valtiolaitos ja yhteinen hallitsija, niin olosuhteet ovat tietyllä tavalla samat: "Kansallistunnetta ruokkivat ja synnyttävät yhteinen kieli, yhteinen kulttuuri, suuren menneisyyden muistot ja muukalaisvallan vastustus. Täällä saattaa nouseva kansallinen kulttuuri kansan ensinnä tietoisuuteen itsestään."⁸⁴

Erinomaisen antoisana tarjoutuu saksalaisen varhaisen patriotismin kuva Hans Tiedemannin tutkimuksessa *Tacitus und das Nationalbewusstsein der deutschen Humanisten Ende des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts* (Berlin 1913). Kuten myöhemmin ilmenee, Tacitus oli myös Suomessa sellainen loukkauskivi, mihin moni kompastui - puuttuu vain erikoistutkimusta Tacituksen *Germanian* tiestä Suomen kirjallisuudessa. - Kuvaavaa kyllä, Tacituksen *Germanian* tunnetuksitulon Saksassa aiheutti saksalaisen kansallistunteen vaiheissa erittäin merkittävän Enea Silvio Piccolominin painattama *Germania*, missä Tacitus on hänen päätodistajansa muinaisten

⁸² Lehtinen on käsikirjoitukseensa tekemissään merkinnöissä piirtänyt Gratoriuksen nimen viereen kysymysmerkin. - M.L.

⁸³ Walter Goetz, *Das Werden des italienischen Nationalgefühls*. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung. Jahrgang 1939, Heft 7. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1939, s. 24, 27, 28-, 44.

⁸⁴ Goetz 1939, s. 53.

germaanien raakuudesta.⁸⁵ Enoa Silvio oli antanut jo aikaisemmin erittäin voimakkaan sysäyksen saksalaisen kansallistunnon kehitykselle vuonna 1454 Frankfurtin ruhtinaskokouksessa pitämällään puheella ”De Constantinopolitana olade et bello contra Turcos congregando”, millä hän pyrki taivuttamaan Saksan ruhtinaat keisarin avuksi sotaan turkkilaisia vastaan ja missä hän puki sanottavansa erittäin imarteleviin sanakäänteisiin. Hän tähdensi muun muassa sitä, että *imperium* oli siirtynyt Roomalta saksalaisille ja kehotti saksalaisia huolehtimaan historiankirjoituksestaan. Korostaessaan sitä, että taistelu turkkilaisia vastaan oli saksalaisille välttämättömyys, Enea väitti saksalaisten olevan mitä mainioin sotilaskansa, muita parempi. Saksa kykeni myös sotimaan, koska se oli tavattoman rikas, ja hän myös suurenteli Saksan aluekokonaisuutta laskemalla muun muassa Englannin ja Böömin Saksan alueeseen. Jopa roomalaisten esi-isät olivat vähäarvoisimpia kuin saksalaisten. Nämä ajatukset muuttuivat saksalaisten humanistien lainaamaksi pääomaksi vuoden 1500 tienoilla.⁸⁶

Tacitukseen tutustuminen käänsi saksalaisten humanistien katseet yleensäkin antiikin kirjailijoihin, olihan silloin mielenkiinto antiikkiin muutenkin huipussaan. Kreikkalaisesta ja roomalaisesta kirjallisuudesta koottiin uutterasti kaikki se, mikä koski tai minkä uskottiin koskevan saksalaisten menneisyyttä. Conrad Celtis ja Heinrich Bebel valittivat saksalaisten kyllä tehneen sotaisia sankaritöitä, mutta niitä ei ollut kirjoitettu muistiin. He suuntasivat myös kritiikkiä antiikin auktureihin todetessaan tiedoissa puutteellisuuksia, ja väittivät, että roomalaiset olivat sekä tietämättömyyden että vihan takia kuvanneet schwabilaisia ja saksalaisia väärin,⁸⁷ ja suurentelivat omia tekojaan saksalaisten kustannuksella. Tämä suhtautuminen osoittaa tyypillistä alemmuuskompleksia, mikä on yhtenä menneisyyden suurentelupyrkimyksen motiivina myös Suomessa aivan samoin kuin auktureiden kritikoimisessa käytetyt ajatuskulut. Samalla saksalaiset humanistit olivat etenkin Tacitukseen nähden väistämättömässä riippuvuussuhteessa: Tiedemannin mukaan Tacitus oli heidän erityinen suosikkinsa. Tacitus oli vanha arvovaltainen lähde, joka oli kuvannut myös germaanien urhoollisuutta ja hengensuuruutta. Esim. Althamer katsoi Tacituksen roomalaisena suhtautuneen suopeasti germaaneihin. Krantz arveli Tacituksen tehneen saksalaisten maineen hyväksi enemmän kuin kukaan toinen. Tacitus tuli

⁸⁵ Hans Tiedemann, *Tacitus und das Nationalbewusstsein der deutschen Humanisten Ende des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*. Berlin: E. Ebering 1913, s. 5–6.

⁸⁶ Ulrich Paul, *Studien zur Geschichte des deutschen Nationalbewusstseins im Zeitalter des Humanismus und der Reformation*. Berlin: Eberin 1936, s. 25–31. Lehtinen on merkinnyt kyseisen kohdan viereen käsikirjoitukseensa seuraavan toteamuksen: ”Tämähän oli kuin mannaa Hitlerin aatteelle!” – M.L.

⁸⁷ Tiedemann 1913, s. 7, 9, 16–19.

erityisen arvokkaaksi juuri Enea Silvion julkaiseman *Germanian* kautta, kun hän toi esiin kehitysajatuksen: muinoin oli vallinnut Tacituksen kuvaama olotila, nyt oli kaikki toisin.⁸⁸ Aivan vastaavan menettelyn voi todeta suomalaisessa tuotannossa.

Kun saksalaiset humanistit työskentelivät isänmaansa kunnian kirkastamiseksi, tapaamme gööttiläisestä, historiaromantiikasta tutut motiivit. Kansallinen ja patriootin kietoutuvat niissä kaikkialla toisiinsa. Hartmann Schdeliltä on ensimmäinen saksalainen *"Descriptio Germaniae"*. Sen mukaan Saksa on Euroopan suurin maa. Sen alueella virtaavat Euroopan suurimmat joet: maa on kaunis, hedelmällinen ja ilmasto lempeä. Maaperä on metallirikas, niin että Italia, Ranska, Espanja ja monet muut maat tuovat kaiken hopeansa Saksasta. Saksalaiset humanistit tulivat pian yksimielisiksi siitä, että Saksa oli Euroopan suurin ja kaunein maa.⁸⁹ Humanistit selittivät itse Germania-nimitystä pitämättömin perustein "parhain päin", mikä kuvaa heidän asenteitaan. Suomalaisessa patriotismissa etymologisoinnilla oli mitä suurin merkitys.

Saksan ja sen ominaisuuksien ylistyksestä joudutaan saumattomasti kansaisiin – tai kansallisiin – seikkoihin. Kun seuraavassakaan ei voida 1600-luvun paikalliskuvausten yhteydessä sivuuttaa itse väestöön kohdistuvaa todistelua ja kun Suomessa kuljetaan saksalaisille tyypillistä uraa, on aihetta luoda tähänkin puoleen lyhyt katsaus. Kansallinen vaarinotto on kysymyksessä jo siinä, kun Johannes Naclerua ylpeilee Saksan laajentumisesta sitten Tacituksen aikojen ja laskee oman aikansa Saksaan kuuluvaksi koko saksalaisen kielialueen, mutta vielä enemmän siinä, kun humanistit hylkäsivät Strabon selityksen, että saksalaiset olivat gallialaisten veljiä ja että heitä nimitettiin germaaneiksi (*germani*), koska heidän ulkomuotonsa ja tapansa muistuttivat toisiaan. Bebel torjuu tarmokkaasti tämän käsityksen, koska saksalaiset olivat aina olleet kauniimpia ja kookkaampia kuin gallialaiset ja voittaneet heidät kaikissa hyveissä sekä sotakuntoisuudessa.⁹⁰ Tällaiseen suhtautumiseen liittyy läheisesti oppi saksalaisten alkuperäisyydestä maassaan. Frankkien keskuudessa oli jo varhain syntynyt taru heidän troijalaisesta syntyperästään, ja se oli saanut luottamusta heidän ja naapurien keskuudessa. Oltiin ylpeitä siitä, että oltiin yhtä hyvää sukua kuin roomalaiset. 1400-luvun puolivälin jälkeen aletaan saksalaisia pitää maan alkuväestönä. Bebel oli tällä kannalla tukeutuen muun muassa Anniuksen väärennökseen eli samaan Nooan poikaan Tuiscoon, jolla oli merkitystä Suomenkin taholla: Tuisco oli muka germaanien ja sarmaattien esi-isä. Anniuksen väärennös (Berossos Chaldaeus) sai Saksassa suuren suosion,

⁸⁸ Tiedemann 1913, s. 22–25.

⁸⁹ Tiedemann 1913, s. 26–27, 32.

⁹⁰ Tiedemann 1913, s. 36.

vaikka se Italiassa pian todettiin väärennökseksi ja vaikka muiden muassa Enea Silvio vuonna 1475 painetussa Böömin historiassaan purevalla ivalla teki naurettavaksi pyrkimykset johtaa heimojuuret harmaaseen muinaisuuteen. Pseudoberossoksen tarut vastasivat saksalaisten humanistien tarpeita, ja yhtäpitävyys Tacituksen esitysten kanssa sokaisi heidät. Niinpä Bebel, Celtis ja Naclerus olivat yksimielisiä siitä, että saksalaiset olivat alkuväestöä: Wimpfeling katsoi frankkien polveutuvan Troijasta ja Irenicukselle oli Tacitus lähde siitä, ettei germaaneja ollut saastuttanut mikään kosketus muihin kansoihin, vaan he olivat rotupuhdasta alkuväestöä. Niinpä hän jyrkästi torjuu Troija-teorian. Aventin on johdonmukaisin Berossoksen oppilas. Hän torjuu opin Troijasta loukkaavana: Saksan perintökuningaskunta oli ollut jo 700 vuotta ennen Troijaa ja alkanut vuonna 71 jälkeen vedenpaisumuksen. Kaikki Italian, Ranskan, Espanjan, Englannin ja Skotlannin aateli polveutuu Saksasta. Frankit ja baijerilaiset ovat vanhimmat ihmiset, baijerilaiset polveutuvat kuningas Almanista eli Saksan Herkuleesta, saksalaiset Tuiscosta. Frankit olivat perustaneet Troijan. Vanhat historioitsijat olivat nimittäneet saksalaisia fryygeiksi, myysialaisiksi, traakialaisiksi ja gooteiksi.⁹¹

Humanistit koettivat kovasti selvittää, mikä oikeastaan oli saksalaista. Kohdistamalla käsiteselvittelyä Strabon, Ptolemaioksen ynnä muiden tuotantoon toivottiin voitavan omistaa saksalaisille näitten urotöitä ja nostaa omaa kunniaa. Myös keskiaikaisiin kirjailijoihin kuten Procopiukseen, Jordanekseen ja Paulus Diaconukseen kiinnitettiin suurta huomiota, mikä on Suomesta hyvin tuttua. Sukulaisuutta todisteltiin kielellisin perustein, ja sarmaatit sekä skyytitkin voitiin yhdistää saksalaisiin, joskaan tästä ei oltu yksimielisiä. Albert Krantz sekoittaa gootit ja geetit, tanskalaiset ja daakialaiset. Gootit kätkeytyvät skyyttien nimen taakse, ja amatsonit olivat goottilaissukuisia. Asiaan kuului myös sangen myönteisen kuvan antaminen saksalaisten luonteesta. He olivat vieraanvaraisia, raittiita, eivät ahneita, he olivat vähään tyytyviä sekä vaatimattomia, siveitä, uskollisia, rehellisiä ja etenkin erityisen urhoollisia. Italialaisten sietämättömän ylimielisyyden kannustamina – heidät kun täytyi tunnustaa opettajiksi – haluttiin myös puoltaa saksalaisen tieteen arvoa. Saksalaiset ajatukset menivät etupäässä siihen suuntaan, että ei Roomassakaan ollut alettu suoraan Horatiuksesta vaan ensin oli ollut vähäisempiä suuruuksia. Felix Fabri ylisti ensimmäisenä Saksan tieteen elpymistä ja arveli, että Tacitus hämmästyisi perin juurin, jos hän nyt näkisi, miten Saksa oli kunnostautunut kaikilla tieteen aloilla.⁹²

Humanistit kirjoittivat yleensä latinaksi, mutta siihen ei suinkaan liittynyt oman äidinkielen halveksunta. Useitakin ilmaisuja oli siitä, kuinka

⁹¹ Tiedemann 1913, s. 40–47.

⁹² Tiedemann 1913, s. 51–56, 59–73, 90–128.

humanistit tähdensivät saksankielen arvoa. Hutten käänsi kirjoituksensa itse saksaksi:

Latein ich vor geschrieben hab
 Das war ein jeden nit bekannt:
 Jetzt schrei ich an das Vaterland
 Teutsch nation in ihrer Sprach.

Humanistien kieliteoriassa tavataan täsmälleen samat ainekset kuin Suomessa 1600-luvulla virinneessä keskustelussa suomen kielen alkuperästä. Saksalaisten humanistien kiinnostus kieleensä oli läheisessä yhteydessä antiikintutkimukseen. Kun Caesar ja Tacitus viittaavat siihen, että Saksassa oli havaittavissa kreikan kielen jälkiä, niin nämä tiedot tekivät syvän vaikutuksen humanistien patrioottisiin tunteisiin. Oli mahdollista todistaa, ettei Saksasta ollutkaan puuttunut varhaista sivistystä, koska saksa oli mitä läheisintä sukua kreikalle ja koska toisaalta ei juuri ollut ajateltavissa, että kreikkalainen ja barbaarinen olisi yhdistettävissä toisiinsa. Tällä ajatuksella fabuloitiin tavattomasti. Esimerkiksi druidit olivat Galliassa kreikkalaiseen tapaan eläviä filosofejä, jotka Tiberiuksen karkottamina olivat siirtyneet Saksaan sivistämään sitä varhaiskeskiaikana. Trithemius todisteli, että sigambrien papit puhuivat kreikkaa ja edustivat muuatta antiikin kulttuurin huippua. Saksan ja kreikan sukulaisuuden todistamiseksi alettiin koota juureltaan yhteisiä sanoja ja osoittaa muitakin yhdenmukaisuuksia. Saksalaiskreikkalaista kieliteoriaa vastassa oli saksalaiskelttiläinen, jota sveitsiläiset humanistit edustivat.⁹³

⁹³ Tiedemann 1913, s. 80–85, 87–88.

3. PATRIOTISMIN OIREITA JA KEHITYSEDELLYTYKSIÄ KESKIAJAN SUOMESSA

Tuskin on mahdollista pitää realistisena sellaista ajatusta, että keskiajan Suomessa olisi voitu säilyä täysin koskemattomina edellä todetuista patrioottisista ja kansallisista virikkeistä.⁹⁴ Niiden luonteesta ei vain voida sanoa paljoakaan. Kun näiden oireita seuraavassa haetaan, on aiheellista pitää mielessä, että kysymyksessä ei ole mikään valtavirtaus. Lähinnä on kysymys niistä mahdollisuuksista, joiden puitteissa patrioottinen ajattelu on saattanut liikkua henkisesti kehittyneimmissä yhteiskuntapiireissä. Kirkon välittämät henkisen elämän kanavat tulevat tässä etualalle. Etenkin korostui Suomen kansallispyhimys Henrik-piispa, jonka henkilökuva todennäköisesti on rakentanut suomalaisuudenkin henkistä perustaa enemmän kuin kenenkään muun.

Juuri kansallispyhimyksemme kautta muuan suomalaisuuskäsitys tai ehkäpä paremmin sanoen tietty yhteenkuuluvuudentunne on levinnyt yhteisen kansan keskuuteen. Toisaalla on tosiasia, että goottiläisvärinen suomalaisten ja Suomen muinaishistorian kuva jo varhain on vaikuttanut suomalaisten henkisessä elämässä ja kehityksessä. Nimenomaan kansan laajojen rivien kannalta historiankuvan rinnalla ajalle tyypillisine näköaloineen maailman luomisesta maailman loppuun, mitä papisto tai ainakin munkit ovat saarnoissaan välittäneet, tietoisuus Suomen historian keskeisimmästä tapahtumasta on painunut väestön mieleen juuri Pyhän Henrikin hahmoon liittyvänä.

Tieto Pyhästä Henrikistä on kulkenut kansaan monia eri kanavia. Semmoisia ovat olleet Pyhän Henrikin palvonta ja hänen pyhimysjuhliensa menot Turussa sekä muissa kirkoissa ja hänen asemansa saarnatoiminnassa. Pyhimyksen henkilöön ja toimintaan liittyi tarinoita, jotka siirtyivät perimätietona polvesta toiseen. Eri muodoissa levisi maahan myös Henrikin surmaruno, uusimman käsityksen mukaan jo ennen pyhimyskultin vakiintumista Turussa. Ja vielä on merkittävä se traditio, mikä liittyi Henrikin muistokappeliin Köyliössä ja hänen hautapaikkaansa Nousiaisissa.

Aatehistorialliselta kannalta antoisin lähde nimenomaan suomalaisuuden mahdollisuuksien kannalta on P. Henrikin officium. Se on juhlaohjelma, joka esitettiin pyhimyksen kuolinpäivänä – tai pyhimykseksi syntymisen päivänä – 20. päivänä tammikuuta sekä ruumiinsiirtämispäivänä, 18. päivä kesäkuuta. Juhani Rinteen mukaan

⁹⁴ Lehtinen on kirjoittanut tämän luvun aloituksen yläpuolelle: ”Kun ’patria’ keskiajalla kohdistui lähinnä hiippakuntaan, niin tämä seikka vaikuttaa seuraavassa luvussa esitettyihin arviointeihin, joita on tarkoitus vielä täsmentää.” – M.L.

ohjelmistosta kehittyi ajan mittaan myös toisintoja,⁹⁵ mutta arvatenkin kaikkien ohjelmien sisältö on täytynyt olla pääpiirtein sama, Henrikin käännytystyötä ja surmaa sekä ihmeitä historiallisesti kuvaileva.

Henrikin muistopäivää katsoo Maliniemi vietetyn Suomessa jo ennen officiumin syntyä, vaikka asiakirjalähteet puuttuvat: ”Ei ole ajateltavissa, että kirkon suojeluspyhäksi olisi korotettu joku uusi, tuntematon pyhimys, jonka nimellä ei olisi maallikkojen silmissä ollut pyhimyskehää. Olihan tuomiokirkon aineellinen perusta merkittävässä määrin riippuvainen siitä myötämielisyydestä (*Beliebtheit*), mitä se, siis olennaisesti sen suojeluspyhä, nautti kansan keskuudessa. Ja Henrikin officiumin lektioiden sisältö (erityisesti ihmeet) osoittaa selvästi myötämielisyyttä, jota pyhimys jo näitten tekstien syntyäikaan nautti etenkin alemman kansan keskuudessa”.⁹⁶ Tällainen myötämielisyys tai rakkaus Henrikiin ennen hänen virallista pyhimykseksi tuloaan merkitsee, että todellisista tapahtumista Suomea kiertämään lähtenyt perimätieto⁹⁷ oli jo vajaan puolentoista vuosisadan aikana ehtinyt muokata suhtautumistapaa kirkollisesti tärkeään tapahtumaan ja sen osahahmoihin. Kansan keskuuteen muokkautuneelle pohjalle kirkko rakensi Pyhän Henrikin palvontamenot, joita vietettiin erityisellä loistolla. Virallisen kultin synty menee Suomen, oloissa kauas keskiaikaan. Pyhän Henrikin legendan ihmeosa lienee syntynyt 1280-luvulla⁹⁸ ja Pyhän Henrikin officiumin pääosa vuosien 1292–1296 tienoilla, joka tapauksessa piispa Maunu I:n aikana. Legendan lopullinen muoto on hahmottunut luultavasti Henrikin translaation yhteydessä vuoden 1290 vaiheilla.⁹⁹

Officium ja legenda tarjoavat tarkasteltavaksi sitä käsitevarastoa, jonka avulla patriootin ajattelu saattoi operoida. Ensimmäinen lectio on Eerikin ja Henrikin yhteistä historiaa, missä kansalliset seikat esiintyvät korostuneina. Vastapooleina ovat Ruotsi ja Englanti, mutta mukana on myös *patria*-termi merkityksessä, mistä sen oli helppo laajentua myös suomalaiseen ajatteluun:

Regente illustrissimo rege, sancto Erico in Svecia, venerabilis pontifex beatus Henricus, in Anglia oriundus, conspicuus vitae sanctitate, et morum

⁹⁵ Juhani Rinne, *Pyhä Henrik. Piispa ja marttyyri*. Helsinki: Otava 1932, s. 212.

⁹⁶ Aarno Malin(iemi), *Der Heiligenkalender Finnlands, seine Zusammensetzung und Entwicklung*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia XX. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura: Helsinki 1925, s. 211–212. Ks. myös Jalmari Jaakkola, Sananen n.s. ensimmäisestä ristirekistä. *Historiallinen Aikakauskirja* 1910, s. 88–98, 162–184.

⁹⁷ Ks. tästä myös Jalmari Jaakkola, *Suomen historia III: Suomen varhaiskeskiaika. Kristillisen Suomen synty*. Porvoo: WSOY 1938, s. 108.

⁹⁸ Jalmari Jaakkola, Lisiä valloitushistoriamme päälähteiden syntyhistoriaan. *Historiallinen Aikakauskirja* 1937, s. 247–252; Jaakkola 1938, s. 108.

⁹⁹ Jaakkola 1938, s. 114; Maliniemi 1925, s. 210–.

honestate praeclarus, Upsalensem regebat ecclesiam. Quibus quasi duobus magnis luminaribus, populus terrae illius ad veri Dei notitiam et cultum magis magisque illustrabatur jugiter ac informabatur [...] Felix patria, quam divina majestas concesserat talium ac tantorum rectorum eodem tempore moderamine gubernari.¹⁰⁰

Ensimmäisen vesperin hymnissä käytetään ilmaisuja, joilla on keskeistä kansallista sisältöä. Nämä käsitteet esiintyvät liittyneinä uskonnolliseen hartauteen, minkä vallitessa kansallispyhimyksestä kerrotaan, kuinka hän

perusti kirkon kestävän
valoksi suomalaisten maan
ja kansan, peikkoin pelkääjän
opetti Herraa, uskomaan.¹⁰¹

Antifoneissa tähdennetään Eerikin ja Henrikin yhteistyötä Ruotsin valtakunnan ja kansan hyväksi. Näin antifonit ja hymni ikään kuin tulevat nostaneeksi esiin vastakohtaisuuden Ruotsin ja Suomen välillä, mikä on merkityksellinen seikka ajateltaessa suomalaisten mahdollisuuksia saavuttaa tietoisuus olemassaolostaan erityisenä kansana muitten rinnalla.

Yöhartaudessa sisältää hymni yhtenä huipentumana vastaavanlaisen säkeistön:

Valitun taivaan asukkaan
siis kiitos soikoon ainiaan,
ja suojapyhää Suomen maan
ain' anokaamme auttamaan.

Tätä seuraavan yöpalveluksen ensimmäinen nocturni esittää Suomen eräänä ristiretkihistorian toiminnan kohteena:

Keralla Erik kuninkaan	Sanctum Ericum comitans
mies pyhä saapuu Suomehen,	Sanctus praesul Finlandian
jalosti täällä sotimaan	Adiuit illic militans
jää sotilaana Kristuksen	Bonam Christi miliciam.

Lectio jälkeinen responsorio kehottaa koko maata riemuitsemaan tavalla, missä muut kansat ja Suomen maa ikään kuin eri yksikköinä tulevat

¹⁰⁰ *Scriptores rerum suecicarum medii aevi* (SRS) II:1, ed. Erik Mikael Fant. Upsaliae 1828, s. 332 (Vita et miracula Sancti Henrici Episcopi et Martyris).

¹⁰¹ E. N. Setälä et al., *Suomen Kansalliskirjallisuus IV: 1200-luvulta isonvihan aikaan*. Helsinki: Otava 1930, s. 21; Rinne 1932, s. 213.

kehotetuksi yksimielisyyteen pyhimyksen palvonnassa:

Kansat kaikki rientäkääte,
ylistykseen yhtykääte,
riemuelkoon Suomen maa,
taivaan Herraa kiittäkääte,
Henrikin nyt viettäkääte
syntymäjuhlaa riemuisaa.

Omnes gentes jubilate,
Deo coeli exultate,
Gaudeat Finlandia,
Laeti Deum collaudate
Et Henrici celebrate
Laeta natalicia.

Vähän myöhemmin esitetty lectio II tuo jälleen esiin selvän Ruotsin ja Suomen välisen eron:

Mutta kun Suomen silloin sokea ja julma pakanakansa (*plebs Finlandiae*) tiheään aiheutti Ruotsin asukkaille raskaita vahinkoja, niin pyhä Eerik-kuningas otti mukaansa Upsalan kirkosta autuaan Henrikin ja kokosi sotajoukon sekä suuntasi sotaretken Kristuksen nimen ja oman kansansa vihollisia vastaan. Voimallisesti pakotettuaan nämä Kristuksen uskoon ja oman valtansa alaisuuteen sekä kastettuaan heitä suuren joukon ja perustettuaan niihin seutuihin kirkkoja hän palasi Ruotsiin kunniakkaana voittajana.

Neljäs lectio tuo taas täsmällisesti esiin Henrikin työkentän: ”Mutta kun hän viisaasti ja uskollisesti ahkeroi Suomen seurakuntaa (*Finlandensis ecclesiae*) rakentaakseen ja vahvistaakseen ...”¹⁰² Se Suomi, mikä tässä esiintyy, laajenee yli Varsinais-Suomen rajojen, kun Pyhän Henrikin ihmeissä hänen vaikutustaan koetaan Sastamalassa, Kyrössä ja Kokemäellä eli Satakunnan ydinmailla. Kun Henrikin kultti levisi kautta hiippakunnan, seurasi yhteisen pyhimyksen omistamisesta myös Suomen omistaminen yhteiseksi maaksi eri heimojen alueilla.

Päivämessin sekvenssissä (*Ex missali Aboensi*) jatkuu kansallisen näkemyksen linja, jos mahdollista entisestäänkin syventäen:

Soikoon riemu pyhä, suuri,
Henrikin on juhla juuri,
jalo paimen, uskon muuri,
meille tarjoo riemun tään,
taivaan ase armoitettu,
valikoitu ylennetty
kunnioista ylimpään

Britanniassa syntyi hän,
sai Herran armon väkevän,
johdatuksesi Ylimmän
piispaksi hän vihittiin.

Kuulu paimen Upsalan,
sankar uskon oikean,
sovissa ristin sotijan
Suomessa hän surmattiin

¹⁰² SRS II: 1, s. 332–333, 338; Setälä et al. 1930, s. 22–23; Rinne 1932, s. 215–218.

Coetus noster laetus esto
 Pro Henrici sacro festo:
 Est laetandi causa praesto
 Praesulis celebritas.
 Quem eligit, quem dilexit,
 In sublime quem erexit
 Divina benignitas.

Ortus in Britannia,
 pollens Dei gratia,
 Superna providentia
 Pontifex efficitur.

Clarus in Upsalia
 Demum pro justitia
 Desertans in Finlandia
 Pugil Christi moritur

Ja vielä toisessa sekvenssissä:

Iloitse, Suomen kansa, nyt
 lähteess' uudeks syntynyt
 pyhässä kautt' isän tään!
 Kristus, meitä Henrikin
 tähden taivaan riemuihin
 vie pääll' armos olkapään.

Myös Pyhän Henrikin ruumiinsiirtämisjuhlassa on laulettu hymniä, joka asettaa Suomen piispan toiminnan kohteeksi ja antaa samalla myös asioille historiallisen taustan kuvaamalla työtä pakanain keskuudessa:

Hän hiippakunnast' Upsalan
 saloille Suomen kutsuttiin
 valoksi heimon harhaavan,
 jok' uskoi hiisiin hirmuisiin.

Upsaliae primaciam
 Relinquens, terram Finnonum
 Adiuit per instanciam
 Docens cultores daemonum.⁵⁷

Näiden palvelusmenojen sisältämän kansallisen käsitevaraston vaikutusta ja leviämistä kansaan ei voida mitenkään mitata. Laulut laulettiin latinaksi, mutta olisi epärealistista ajatella, ettei kenenkään latinaa osaamattoman uteliaisuus olisi milloinkaan kohdistunut laulujen sisältöön. Otaksuttavasti menoja on selitetty kansalle. Joka tapauksessa papisto ja munkit ovat ymmärtäneet menojen merkityksen, ja heidän välityksellään mahtavien ja ylentävien jumalanpalvelusmenojen kansallinenkin sisältö on keskiajan parin viimeisen vuosisadan aikana säteillyt myös suomalaisväestöön. Varmimmin voidaan tämä päätelmä tehdä sen nojalla, että kansankielinen surmavirsi sisältää avointa kansallista terminologiaa.

Vaikka jätettäisiin sivuun kaikki muu kansalliseen aatemaailmaan johtava aineisto, niin pelkästään käsitteellisesti merkitsee Pyhän Henrikin palvonta välitöntä kansallisen käsitevaraston istuttamista suomalaisten ajatteluun. Tällaisia käsitteitä tai ilmaisuja ovat Suomi maana Ruotsin

¹⁰³ SRS II:1, s. 342–343; Setälä et al. 1930, s. 31, 34–36; Rinne 1932, s. 225–226, 228.

vastakohtana ja muitten joukossa, Suomen seurakunta, Suomen suojeluspyhimys, Suomen pakanakansa ja sen ristiminen, Suomen kansa kristinuskon piiriin vedettynä. Pyhän Henrikin traditiossa Suomen maa, kansa ja seurakunta esiintyvät eräänlaisina perustosiasioina kristinuskon suuressa aatteellisessa kaikkeudessa.

Suomen tajuamisella tavalla tai toisella, epämääräisemmin tai selkeämmin, oli tietysti perustavalaatuinen merkitys, mikäli patriotismin aatevaraston mieli juurtua suomalaiseen maaperään. Pyhän Henrikin palvonnan sisältö loi hahmottamalla yhteisen Suomi-käsitteen ikään kuin sen kentän, johon ”isänmaa” oli mahdollista sijoittaa.

Jos voidaan katsoa Martti Haavion esitykseensä hyväksymän piispa Henrikin surmavirren normaaliasun suurin piirtein vastaavan sen alkuperäismuotoa – johon ei Haavionkaan mukaan ole mahdollista tarkasti päästä – niin tullaan Suomen käsittämisen kannalta mielenkiintoisiin päätelmiin. Runossa mainitaan Kaalimaa ja Ruotsi toiminnan lähtökohtamaina Hämeeseen ja Suomeen päin: ”Läkkämme Hämehele maalle” ja ”... älkös menkö maille Suomen”.¹⁰⁴ Jos normaaliasu pitää paikkansa, niin virren tekijä on käsittänyt myös Hämeen Suomen osaksi, koskapa Henrikki suosittelee Hämeeseen lähtöä ja Eerikki kuningas tulkitsee vastauksessaan oltavan Suomeen lähdössä. Jos asiaa tarkasteltiin lännestä, rinnastus oli mahdollinen ehkä siltä kannalta, ettei Suomen ja Hämeen raja ollut mitenkään täsmällinen. Toisekseen juuri ruotsalaisesta näkökulmasta saattoi parhaiten vallita taipumus tulkita hämäläiset ja varsinaissuomalaiset samaan kansaan kuuluviksi, koska he puhuivat samanlaista kieltä. Meren takaa oli myös mahdollista hahmottaa Suomi tietyksi aluekokonaisuudeksi. Tärkeintä on kuitenkin se, että runon Suomi on maa Ruotsin ja Kaalimaan rinnalla.

Mutta jos normaaliasuun voidaan jotain perustaa, niin seuraa myös Haavion suorittamasta surmavirren synnyn ajoituksesta tavattoman merkityksellinen johtopäätös Suomen käsitteellisen ymmärtämisen suhteen. Haavion ja hänen siteeraamiensa tutkijoiden (E. N. Setälä, Kustavi Grotenfelt, Jalmari Jaakkola) käsitys, että surmaruno on sangen vanhaa kantaa, näyttää erittäin perustellulta. On vaikea huomauttaa mitään Haavion päättelyyn siitä, että ruokaruotsi¹⁰⁵ oli runon syntyaikana vielä arka

¹⁰⁴ Martti Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historiaa*. Porvoo: WSOY 1948, s. 195.

¹⁰⁵ Tässä viitataan siis surmavirressä mainittuun ruokaruotsi-termiin, jota Lallin vaimo käyttää kuvatessaan piispan vierailua. Lehtinen on käsikirjoituksensa marginaalissa pohtinut sitä, viittasiko termi tässä yhteydessä koko järjestelmään vaiko sen yksittäiseen käyttäjään. Ruokaruotsin käsitettä on pohdittu myöhemminkin; ks. esim. Pertti Anttonen, *Myytin ja todennäköisyyden historiaa. Piispa Henrikin surma viimeaikaisen suomalaisen historiankirjoituksen valossa*. Teoksessa Sami Louekari & Anna Sivula (toim.), *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry 2004, s. 95–129. – M.L.

kysymys ja että runon on täytynyt osoittaa piispa viattomaksi sellaiseen tekoon, joka soti kansan oikeustajua vastaan. Siksi runo palautuu linnahallinnon synty aikaan, jolloin ruokaruotsi tuli voimaan. Varmaan yhtä hyvällä vaistolla on löydetty myös se perustelu, jonka mukaan Pyhän Henrikin translaatiota Turkuun on mahdoton ajatella ilman hänen varhaisempaa palvontaansa Nousiaisissa ennen vuotta 1280. Surmavirren tendenssinä on Köyliön-Nousiaisten ”palvontapiirin keskusten merkityksen tähdentäminen ja tunnetuksi tekeminen”. Kun pyhiinvaeltajat kohdistivat matkansa Nousiaisiin, oli tarve luoda kansankielinen propagandaväline. ”Aikana, jolloin Pyhän Henrikin palvonta oli nuorta, kun sen muotoja vasta perustettiin, sellaisena aikana [...] saattoi parhaiten herätä innostus ja kiihko sellaisen luomiseen, mikä edisti uuden pyhimyksen ja hänen palveluksensa asiaa. Juuri tällaisen ilmapiirin voi olettaa synnyttäneen runon: [...] Juuri runon tendenssi, Köyliön-Nousiaisten palvontapiirin propagointi, oli ajankohtaista lähinnä silloin, kun Nousiainen ei vielä ollut menettänyt Turulle Suomen kirkon keskuksen Ja Pyhän Henrikin corpus-reliikin vartijan asemaa.” Niinpä on pääteltävä, että runo on seipitetty 1200-luvun jälkipuoliskolla ja liturginen legenda 1290-luvulta on sitä nuorempi, siitä riippumaton mutta osaksi yhteiseen aineistoon perustuva yleiskatolinen tuote.¹⁰⁶

Niin muodoin Suomen nimeen liittyvä kansallinen käsitteistö periytyy synnyltään sellaisena kuin se peittää vähintäänkin Varsinais-Suomen, mutta todennäköisesti osittain jo sitä laajemman alueen Pyhän Henrikin palvontamenojen takaiseen aikaan. Semmoista johtopäätöstä voisi odottaa sen nojalla, mitä edellä on sanottu Suomi-käsitteestä Pyhän Henrikin ihmeitten nojalla Satakuntaan ulottuvana. Mahdollisesti surmavirren Häme on löytynytkin juuri Satakunnasta, kuten Niitemaa päättelee, ja aivan varmaa on, että muinainen Häme joka tapauksessa ulottui erittäin syvälle Ala-Satakuntaan. Häme merkitsi laajaa sisämaan asutusta vastakohtana rannikon asutukselle.¹⁰⁷ Vielä 1600-luvun jälkipuoliskolla pomarkkulaiset nimittivät mouhijärveläisten vanhoja nautintamaita alueensa tuntumassa tai sen sisäpuolella hämäläisten erämaiksi.

Häme-nimen käyttö Satakunnan sijasta Suomen vastakohtana on ilmeistä senkin nojalla, että surmarunossa Hämeessä liikkuneen piispan luut vedettiin Hämeestä Suomeen. Suomi-nimen ”valuminen” yli vanhan heimorajan piispan palvonnan mukana (ihmeet) osoittaa vain sen, miten tavattoman merkityksellinen ja nopeasti vaikuttava Henrikin kultti oli.

¹⁰⁶ Haavio 1948, s. 217, 220–223.

¹⁰⁷ Unto Salo, Häme ja Satakunta. Näkökohtia maamme varhaisimman maakuntalaitoksen synnystä. Teoksessa Mauno Jokipii et al. (toim.) *Satakunta. Kotiseutututkimuksia XVIII*. Keuruu: Otava 1967, s. 89, 91–92.

Laajenevaan Suomen kenttään alkaa keskiajan lopulla kohdistua Suomessakin *patria*-sanana käyttö. Kun ihminen luonnostaan kiintyy synnyin- ja kasvinseutuunsa, ei olisi mitään ihmettelemistä siinä, jos etenkin Suomen kirkon oppinut kotimainen johto osoittaisi patrioottista suhtautumista. Vaikka Turun piispat myös hiippakuntansa poliittisina johtajina toimivat alueensa kaikkinaiseksi hyväksi niin kirkollisista kuin poliittisista motiiveista käsin, niin olisi luonnotonta ajatella, ettei heidän pyrkimyksiään olisi samalla kannustanut maahan ja sen asujamistoon kohdistuvan yhteenkuuluvuuden tunteen luoma antaumus. Patrioottisten aatevirtausten seuraamisen kannalta ei ole merkitystä sillä, miten heidän toimintansa eri motiivit sekoittuvat toisiinsa.

Keskiajalta on säilynyt kolme lähdetä, jotka osoittavat *patria*-käsitteen käyttöä maattamme merkitsevästi. Kun keskiajan kirkko puhui taivaallisesta isänmaasta (*coelestis patria*), niin uskottavasti tämä on pohjustanut patrioottista kielenkäyttöä myös maallisella alalla. Vain yhdessä tapauksessa lähteen ikä on tarkalleen tiedossa. Vanhinta kantaa edustaa kuuluisa *Piae cantiones* -kokoelmaan otettu hymni ”*Ramus virens olivarum*”, jonka kertosäe jatkaa sitä kansallista äänenpainoa, mikä kajahtaa Pyhän Henrikin officiumista. Aarno Maliniemi katsoo hymnin syntyneen 1300-luvulla.¹⁰⁸

Koko hymnin henki soveltuu hyvin leviävän Henrikin palvonnan aikakauteen. Hymnin viimeinen säkeistö kuuluu seuraavasti:

Christus nobis Patrem oret,
pacem seruans patriae
Laudis turba quem decoret,
firma fide variae.
Ergo plebs Finnonica
gaude de hoc dono,
quod facta est Catholica
Verbi Dei sono

Christe anna raoha Ruodzin maal/
Sun sanas pitä saisim
Samad molemad suo suomen maall
Ett uscosas pysyisim.
Illoidze siis Suomen maa/
Tähdhen laupjan lahjan:
Ett Christin canssan yhteyn said/
Cautt Herran sanan saarnan.⁶³

Maskun Hemminki tuntuu muuttaneen hymnin henkeä kääntämällä *patria*-sanana ”Ruodzin maal” sekä ”suomen maall”. Se *patria*, joka hymnin lopussa luontevimmin tulee kysymykseen, on Turun hiippakunta, koskapa hymni kuvaa juuri sen marttyyrin toiminnan kohteena, ja juuri sen kannalta on paikallaan pyytää Kristusta rukoilemaan Isää, jotta saavutettu usko säilyisi lujana. Asian merkitys ei muutu, vaikka *patria* tässä tarkoittaa

¹⁰⁸ Aarno Maliniemi, Keskiajan papisto kulttuuritekijänä. Teoksessa Edwin Linkomies et al. (toim.), *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille IX*. Porvoo: WSOY 1961, s. 337.

¹⁰⁹ O. A. Forsström, *Suomen keskiajan historia. Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka*. Jyväskylä: Gummerus 1898, s. 50–51. Toini Melanderin kokoelmissa on muistiinpano, missä viitataan hymnin patrioottiseen henkeen.

hiippakuntaa. Hemmingin aikana oli isäntävaltion huomioon ottaminen jo mennyt niin pitkälle, että kääntäjän ajatuksissa *patria* hyvinkin on näyttänyt käsitteeltä, joka peitti koko valtakunnan. Tosin Hemmingin menettely voi olla satunnaistakin, kun muistetaan, että kysymys on Eerik Sorolaisen aikaudesta.

Legendassa Turun piispasta Pyhästä Henrikistä, mikä on kirjoitettu Maliniemen arvion mukaan Turussa 1400-luvun lopulla, on ”isänmaa” terminä ulotettu koskemaan koko Suomea eli luultavasti Turun hiippakuntaa, sitä kokonaisuutta, jonka merkitys Suomen kansan muodostumiselle on ollut arvaamattoman suuri. Maliniemen suomennoksesta poimittakoon seuraavat katkelmat:

On tosiaankin sopivaa, rakkaat kuulijat, arvokkaalla kunnioituksella palauttaa mieleen ja Jumalaa kiittäen ylistää suojelijamme pyhän Henrikin muistoa, koska tämä kirkkoäitimme on saanut lahjaksi hänen pyhät luunsa, ja koko isänmaamme on tullut kuuluisaksi hänen osoittamistaan hyveistä, sekä opetuksista että ihmetöistä. Hän, kansallisuudeltaan britannialainen, matkusti hartauden tunnettaan tyydyttääkseen Roomaan, mutta Jumalan myötävaikutuksesta ei palannut isänmaahansa, vaan tuli onnellisesti Ruotsiin, kuten kerrotaan, sinne lähetetyn kardinaali-legaatin seurassa.¹¹⁰

Aivan pyhän Henrikin officiumin tavoin, todennäköisesti traditioon suoranaisesti nojaten, legendassa osoitetaan selkeää kansallista vaarinottoa, mikä näkyy jo lainatustakin kohdasta, missä *patria*-termiä on käytetty korvaamaan Britannian nimeä. Sen sijaan ”koko isänmaamme” voi mahdollisesti tarkoittaa myös Ruotsia, jos ”tämä kirkkoäitimme” tulkitaan Suomen kirkkoa tarkoittavaksi. Jos taas ymmärretään tarkoitettavan Turun tuomiokirkkoa, mikä on todennäköisempää, niin silloin jo tässäkin kappaleessa *patria*-termiä on käytetty myös Suomen nimen sijasta. Ruotsi ja Suomi ovat legendassa selvässä vastakohta-asetelmassa:

Oi, kuinka onnellinen olet sinä, Ruotsi, joka ansaitsit olla sellaisen kuninkaan hallitsema ja hänen purppuraisen verensä koristama. Etkä ollut vähemmän onnellinen sinä, Suomi, jota niin suuren ylipapin piti uskon loisteella ja evankeliumin opeilla valistaman ja jota hänen marttyyrikuolemansa johdosta piti autuaaksi ylistettämän. [...] Koska Suomenmaan asukkaat pitivät parempana moninaisten pakanallisten menojen ja erhetysten sokaisemina rukoilla jumalankuvia, kättensä töitä, kuin Kristusta, elävää ja totista Jumalaa,

¹¹⁰ Aarno Maliniemi, *Legenda Turun piispasta pyhästä Henrikistä*. Pyhän Henrik Piispan elämä ja ihmeet. Pyhän Henrikin, piispan ja marttyyrin, muistojuhlan rukoushetkinä veisatut tekstit. Latinasta suomentanut Aarno Maliniemi. Teoksessa E. N. Setälä, V. Tarkkainen & Vihtori Laurila (toim.), *Suomen kansalliskirjallisuus IV: 1200-luvulta Isonviihan aikaan* (SKK IV), toim. Helsinki 1930, s. 37.

ja tuottivat Ruotsin valtakunnan kristityille sangen suuria vaurioita, niin tästä syystä silloin Ruotsin kuningas Pyhä Eerik otti mukaansa Pyhän Henrikin ynnä vahvan aseellisen joukon ja kukisti maan kristinuskolle ja valtakunnallensa vihamielisen kansan sekä menestyksellisesti pakotti asukkaat kristinuskon ikeeseen ja saattoi heidän maansa Ruotsin valtakunnan hallinnon alaisuuteen. Kun sitten voitto oli lopullisesti saavutettu, palasi mainehikas kuningas Ruotsiin menestyksestä riemuiten. Mutta pyhä isä Henrik hylkäsi Upsalan piispanviran kunnian ja rikkauden sekä ystävien antaman lohdutuksen ja jäi Suomeen hyvän asiamiehen kaltaisena [...] Hänpä ensimmäisenä alkoi Suomenmaassamme kylvää uskonkappaleiden helmiä kansan sekaan [...]”¹¹¹

Kansallinen vaarinotto, Suomenmaan ja sen kansan erottaminen ympärillä olevista maista ja etenkin myös Ruotsista, ilmenee usein paikoin legendaa.¹¹² Miltei legendan lopussa on sitten patrioottinen huipentuma:

Tuo kurja murhamies oppi tietämään, että pyhä ylipappi oli kuolemallansa hankkinut itselleen iankaikkisen elämän, mutta hän taas niin ajallisen kuin iankaikkisen rangaistuksen. Niin ikään, että pyhimystä, joka jo oli saanut elämän kruunun, oli maan päällä kunnioitettava eikä hänen ruumistaan ryöstettävä ja että sitä, jonka Kristus jo oli korottanut kirkkauteen ja kunniaan pyhien luona taivaissa, oli Jumalan seurakunnassa ylistettävä autuaaksi ja *niin hyvin isänmaamme kuin Ruotsin suojeluspyhänä* avuksi huudettava.

Siihen nähden, että Pyhä Henrik oli alun alkaen ollut koko hiippakunnan suojeluspyhä, on päivänselvää, että koko isänmaamme tässä tarkoittaa silloista Suomea kaikkine maakuntineen; legendassa puhutaan erikseen Satakunnan maakunnasta ja maakunnasta myös Varsinais-Suomen merkityksessä.¹¹³

Juhani Rinne on osoittanut, kuinka Pyhän Henrikin palvonta levisi keskiajan kuluessa ympäri maata ja kuinka hänen muistoaan erityisesti vaalittiin kuolinpaikalla Köyliössä ja Nousiaisissa. Kenties on syytä tässäkin tähdentää sen kuva-aineiston merkitystä, mikä Henrikin palvonnalla oli kansan käsitysten muokkaantumisessa. ”Hänen piispallinen hahmonsansa on joka taholla maata ollut hyvin tuttu, samalla kun hänen merkityksensä maan apostolina, marttyyrina ja ansiollisena suojelijana, legendakertomuksin, rukouksin ja ylistyslauluin yhä korostettuna, nousi korkeaan arvoon jokaisen kansalaisen kohdalta. Vielä kauan keskiajan jälkeenkin hankittiin kirkkoihimme P. Henrikin kuvia.”¹¹⁴ Erityisen antoisa

¹¹¹ SKK IV s. 38, 41.

¹¹² SKK IV s. 42, 43, vrt. ilmaisia maakunnista s. 46–47.

¹¹³ SKK IV s. 46–49. Lehtinen on kirjoittanut tässä kohdassa käsikirjoituksensa marginaaliin: ”joutuu tarkoittamaan sitä, vaikka patria olisi sama kuin hiippakunta”. – M.L.

¹¹⁴ Rinne 1932 s. 230–242.

oli Nousiaisten Pyhän Henrikin alttari, jos ajatellaan ensimmäisen ristiretken muiston säilymistä ja leviämistä kansassa. Kuten Rinne sanoo, se kertoi kuvillaan kansalle kirkkomme marttyyrin vaiheista ollen ”todellinen kansan kuvakirja”. Toisaalta oli ensimmäisen ristiretken muisto itsessään tukemassa kansallista rajanvetoa kotoisen, suomalaisen, ja vieraan, ruotsalaisen välillä. Alttarikuvissa esitetään koko pyhimyshistoria ristiretkeläisten Suomeen, saapumisesta piispan hautaamiseen ja ihmeisiin saakka.¹¹⁵ On helppo oivaltaa, kuinka pyhiinvaeltajien ja yksinkertaisimpienkin kansanihmisten mielikuvissa Pyhän Henrikin traditio, jota ylläpitivät kirkon saarnatoimi toisaalta, kansanruno ja tarinat toisaalta, elävöityi ihmisten mielissä konkreettiseksi tapahtumasarjaksi, jonka totuusarvo oli ehdoton. Samanlaisen elävyyden kokivat puolestaan ne, jotka Köyliön palvontapaikalla kävivät muistelemassa marttyyrin surmaa ja hänen vaiheitansa: ”Muinoin vaelsi sinne paljon kansaa, toimitti siellä kaikella hartaudella jumalanpalveluksensa, ja kesäkuussa vuosittain pitää suuri kansanjoukko siellä markkinoita: Lallia, joka sen apostolille antoi kuoliniskun, kiroilee jokainen.”¹¹⁶

Vielä Messeniuksen aikana jatkuva traditio osoittaa sellaista tuoreutta, että opillisen murroksen tuolla puolen voi hyvin uskoa niin Turun, Nousiaisten kuin Köyliön vuotuisten Henrikin juhlien olleen elämän kohokohtia, joihin moni pyrki hartaan ja värikkään näytelmän maineen kiehtomana. Rinne ei ole suotta päättellyt, että Suomen kirkon luoman yhteisen kansallispyhimyksen merkitys on melkoinen sen kansan yhteisyys- ja kokonaisuustunteen kehittämisen ja herättämisen kannalta.¹¹⁷ Sikäli kuin käsitys yhteisestä isänmaasta levisi kansaan, oli Henrikin kultti ja palvonta sen aatteellisen leviämisen väylä. Tradition voimakkuuden osoituksena voisi mainita, että jopa puhdasoppisen luterilaisuuden valtakaudella saatettiin kosketella pyhän Henrikin elämäntyötä niinkin paradoksisessa yhteydessä kuin Johannes Flachseniusta teologian tohtoriksi promovoitaessa vuonna 1693.¹¹⁸

Pyhän Henrikin tradition luonnetta ajatellen ei ole yllättävää, että piispa Maunu Särkilahti vuonna 1494 kirjeessään Riian arkkipiispalle puhuu ”meidän isänmaastamme Suomesta”, joka Venäjän ja Liivinmaan välisessä politiikassa on joutunut kaupankäynnin kohteeksi. Epäilemättä

¹¹⁵ Rinne 1932, s. 249–253 ja kuvat 115–128.

¹¹⁶ Johannes Messenius, *Rimkrönika om Finland och dess inbyggare*. Helsingfors: G. W. Edlunds förlag 1865, s. 17; Rinne 1932, s. 238; Erkki Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvausta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana*. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1968, s. 91–92.

¹¹⁷ Rinne 1932, s. 259.

¹¹⁸ Toini Melander, Pyhää Henrikkiä kosketteleva promotioruno vuodelta 1693. Teoksessa Arvo Viljanti (toim.), *Varsinais-Suomen Maakuntakirja VIII*. Turku: Varsinais-Suomen maakuntaliitto 1945, s. 5, 11–14, 17.

isänmaansa kohtaloista huolestunut Särkilahti samassa kirjeessä edelleenkin tarkoittaa Suomea, kun hän poliittista kehitystä pohtiessaan toivoo saavansa ajoissa tietää asiat, jotka ”katolisen uskon ja meidän isänmaamme” puolustamiseksi näyttävät välttämättömiltä.¹¹⁹ Lokakuussa 1495 piispa taas Upsalan arkkipiispalle kirjoittaessaan käyttää patrioottista käännettä ”sen jälkeen kun venäläiset yrittivät hyökätä isänmaamme rajojen kimppuun”.¹²⁰ Kun otetaan huomioon, kuinka Maunu Särkilahti piispanvirassaan pyrki huolehtimaan muun muassa siitä, kuinka kansankielen käyttöä jumalanpalvelusmenojen tiettyjen kohtien osalta vakiinnutettaisiin ja että virkaan nimitettävät kirkonmiehet osaisivat myös suomea,¹²¹ niin aiemmassa tutkimuksessa esitetty käsitys Suomen keskiajan lopun johtomiesten syventyneestä kansallisesta vaarinotosta¹²² saa hänen kohdallaan konkreettista sisältöä. Kun toisaalta on täysin hyväksyttävä Kauko Pirisen luonnehdinta, että Maunu Särkilahti ”on vielä voittopuolisesti keskiajan mies, pikemmin vakaa gersonilainen reformisti kuin maallisiin kulttuuriharrastuksiin suuntautunut humanisti” ja että hänen aikansa ”edustaa tuomiokapitulimme piirissä keskiaikaisen kirkollisen kulttuurin huippua eikä humanistisen kauden alkua”¹²³, niin hänen toimenpiteensä osoittavat melko voimakkaasti keskiaikaan takautuvaa suhtautumista ja oikeuttavat ajattelemaan, ettei uskonpuhdistuskausi alkanut rakentaa kansallista ja patrioottista aatemaailmaansa Suomessakaan tyhjästä.

¹¹⁹ FMU V 4545. Samaan kirjeeseen viittaa myös Seppo Suvanto, *Suomen poliittinen asema Sten Sture vanhemman valtakautena vuosina 1483–1497*. Historiallisia Tutkimuksia 38. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1952, s. 174. Lehtinen on kirjoittanut tässä kohdassa marginaaliin: ”Korjattava! Voi tarkoittaa MS:n [siis Maunu Särkilahden] hiippakuntaa, käytännössä silloista Suomea.” – M.L.

¹²⁰ FMU V 4629.

¹²¹ Aarno Maliniemi, *Kansankieli Suomen keskiajan kirkossa*. Teoksessa Aarno Maliniemi, Mikko Juva, ja Kauko Pirinen (toim.), *Novella Plantatio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran juhlakirja Suomen kirkon juhluvuotena 1955*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1955 s. 96–97, 99–100.

¹²² Pentti Renvall, *Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa*. 2. painos. Helsinki: Tammi 1962, s. 267.

¹²³ Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 58. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 1956, s. 466.

4. USKONPUHDISTUSKAUDEN PATRIOOTTISET KÄSITYKSET

Kuten keskiaikaan kohdistettu katsaus osoittaa, ei keskiajan lähdeaineikseltaan niukkoja vuosisatoja – nimenomaan maamme aatteellisia vaiheita ajatellen – tarvitse pitää täydellisinä tyhjiöinä patrioottisen aatekehityksen tarkastelussa. Samoin kuin uskonpuhdistuksen kansallinen käänne jatkoi kirkon jo keskiajan puolella omaksumalle pyrkimykselle lisätä kansan kielen käyttöä, samoin ei myöskään reformaatiokaudella havaittavan patriotismin tarvinnut lähteä liikkeelle tyhjästä.

Uskonpuhdistuskauden patriotismin aineksia etsittäessä on keskiaikaisen taustan ohella erityistä huomiota kiinnitettävä Valerius Maximuksen *Factorum ac dictorum memorabilia* -teokseen, josta ilmestyi painos Venetsiassa vuonna 1480.¹²⁴ Teos painettiin sittemmin lukuisia kertoja eri puolilla Eurooppaa, koska sitä yleisesti käytettiin kouluissa oppikirjana. Teoksen sanomaan nähden suomalainen tutkimus on sikäli onnellisessa asemassa, että sen esiintyminen voidaan todeta Suomen maaperällä poikkeuksellisen varhain. Teos kuului nimittäin Mikael Agricolan kirjastoon. Hän oli ostanut sen ”nuorena Turussa” jo ennen opiskeluaan Wittenbergissä, joka tapauksessa ennen vuotta 1536.¹²⁵ Teos oli Suomessa oppikirjana jo 1500-luvulla. Koska Agricola oli voinut hankkia sen Turussa ennen matkaansa Saksaan, on mahdollista ajatella, että sitä on käytetty opetuksessa Turun koulussa. Luultavimmin se kuten Ciceron tekstitkin ovat olleet käytössä jo keskiaikana.

Valerius Maximuksen *Factorum ac dictorum memorabilia* sisältää siveellisen käyttäytymisen esimerkkilauseita elämän eri aloilta. Kuudes luku käsittelee isänmaanrakkautta ja on nimeltään ”De pietate erga patriam”. Luku ei ole pitkä, mutta siihen on kerätty sangen keskeistä esimerkkiaineistoa isänmaanrakkauden luonteen valaisemiseksi. Luvun johdantolauseissa tekijä toteaa isänmaanrakkauden (*pietas*) olevan ihmisen oikeiden verisiteiden mukaista. Sen mahti perustuu jumalien käskyyn, jolla se asetetaan vanhempiin kohdistettavan rakkauden tasalle. Jopa se saattaa ihmisen tyynin mielin luopumaan veljenrakkaudestakin. Tämä on mitä perustelluinta sen vuoksi, että valtio voi säilyä kodin sorruttuakin, kun taas kaupungin turmio – Valerius Maximus tarkoittaa tietenkin Roomaa, mihin roomalaisten isänmaanrakkaus keskittyi – vie välttämättä mennessään myös kotijumalat turmioon.

Useat esimerkit ovat suomalaiselle lukijalle tuttuja 1900-luvun oppikirjoista. Ensimmäisenä esimerkkinä osoitetaan konsuli Brutus, joka kävi kaksintaisteluun karkotetun kuningas Arunsin pojan kanssa.

¹²⁴ Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilia*. Venetiae 1480.

¹²⁵ Viljo Tarkiainen, Mikael Agricolan kirjastosta. *Kirjastolehti* 1948, s. 138.

Molemmat saivat keihään aiheuttamasta haavasta surmansa, mutta Valerius katsoo voivansa tapauksen valossa syystäkin esittää sen väitteen, että Rooman kansalle vapaus merkitsi paljon. Toisena esimerkkinä on roomalainen Curtius, joka roomalaisista uljaimpana syöksyi ratsullaan Forumille ilmestyneeseen halkeamaan, jonka sulkeutumisesta oli ennustettu, että se tapahtuisi vain sen avulla, missä suhteessa Rooman kansa oli vahvin. Roomalaiset osoittivat Curtiuksen muistolle kaikkea mahdollista kunnioitusta. Valerius Maximuksesta ei ole näkyvissä mitään loistavampaa isänmaanrakkauten esimerkkiä kuin Curtiuksen osoittama. Edelleen osoitti isänmaanrakkauttaan preetori Genitius Cippus, jolle Rooman portilla tapahtunut enne ilmoitti hänestä tulevan kuninkaan, jos hän palaisi kaupunkiin. Estääkseen tällaisen vahingon Genitius lähti pysyvään vapaaehtoiseen maanpakoon: arvokas oli hänen isänmaanrakkautensa, joka asetetaan seitsemän kuninkaan edelle, mitä tulee pysyvään kunniaan. Yhtäläistä arvontaa ansaitsi preetori Aelius, jolle hänen pitäessään oikeudenistuntoa oli tikka istahtanut pään päälle. Haruspeksi vakuutti asian. Jos tikka säilyisi hengissä, Aeliuksen talon tila tulisi olemaan mitä onnekkain, mutta valtion tila mitä surkein: jos tikka saisi surmansa, kävisi päinvastoin. Heti silloin Aelius puraisullaan senaatin nähden surmasi tikan. Cannaen taistelussa Aelius kärsi raskaita menetyksiä, mutta ajan mittaan valtio itse nousi korkeimman vallan huipulle.

Pelastaakseen isänmaan Publius Decius syöksyi taistelussa vihollisrintamaan kooten keihäät rintaansa. Samanlaisen uroteon suoritti hänen poikansa neljäntenä konsulikautenaan. Valerius Maximus jättää lukijan pääteltäväksi, pitikö Rooman kansa Deciuksia hyödyllisempinä heidän ollessaan johtajina vaiko silloin, kun he olivat kuolleet, jolloin Rooma voittaisi. Kun Hannibalin voittojen jälkeen Rooma näytti jäävän voittajan saaliiksi, sotajoukossa Quintus Metelluksen johdolla pidetyssä neuvottelussa nuori Scipio Africanus saattoi miekka paljastettuna kaikki vannomaan kuolemanrangaistuksen jokaiselle, joka nyt jättäisi isänmaan pulaan. Näin hän osoitti ehdotonta isänmaanrakkautta herättäen sen myös toisissa. Mutta isänmaanrakkautta eivät osoittaneet vain yksityiset vaan koko Rooman kaupunkikin. Näin menettelivät toisen puunilaissodan aikana valtiontulojen vuokraajat, jotka vapaaehtoisesti sitoutuivat kantamaan taloudellisia rasituksia sodan aikana.

Valerius Maximus kertoo myös joukon ei-roomalaisia esimerkkejä, joissa yksilön uhrivalmius isänmaansa puolesta korostuu kuten edellä. Kun vihollissotajoukko kovasti hävitti Atticaa, Ateenan kuningas Codros tiedusteli Delfoin oraakkelilta, miten vihollisesta selvittäisiin. Oraakkeli ilmoitti keinoksi sen, että Codros saisi vihollisen kädestä surmansa. Asiasta levisi tieto myös vastustajan leiriin, missä heti hankkiuduttiin pitämään huolta siitä, ettei kukaan haavoittaisi Codrosta. Mutta Codros pani pois

valtansa merkit ja pukeutui tavalliseen asuun rynnäen tällaisessa puvussa vihollisjoukkoon, missä hänet surmattiin, ja Ateena pelastui. Kun Thrasybulos oli vapauttanut Ateenan kolmenkymmenen tyrannin vallasta, häneltä tiedusteltiin, miten ateenalaisten tulisi osoittaa hänelle kiitoksensa vapautensa saavuttamisesta. Thrasybulos vastasi, että olkoon se jumalten huolena, sillä hän oli vain maksanut heille takaisin sen, minkä hän katsoi olevansa jumalille velkaa. Themistocles teki itsemurhan, ettei hänen olisi tarvinnut auttaa persialaiskuningasta isänmaataan vastaan. Niin myös kaksi karthagolaista Philen-veljestä olivat halunneet mieluummin pidentää isänmaansa rajoja kuin elämänsä, ja Aristoteles vielä vanhoilla päivillään oli valmis pelastamaan isänmaansa hävitykseltä: siten kaikkina ikäkausina ja kaikkensäätyiset ihmiset osoittavat syvää isänmaanrakkautta.¹²⁶

Tuskin tarvitsee epäillä sitä, että Valerius Maximuksen poiminnot muodostavat sen patrioottisen ajattelun perustavalaatuksen esimerkkiaineiston, mikä kouluissa ammennettiin antiikin kirjallisuudesta koulupoikien mieliin kirkollisen patriotismin rinnalla. Mutta antiikin perinne ei kutistunut tähän. Ainakin 1510-luvulta on jälkiä siitä, että Suomessa vaikuttanut oppinut oli tutustunut Vergiliukseen ja mahdollisesti muihinkin klassisen ajan kirjailijoihin.¹²⁷ Rostockin yliopistossa, missä monet suomalaiset opiskelivat, klassisen ajan kirjailijoihin tutustuminen 1510-luvulla alkoi vaikuttaa käytetyn latinan muotoon. Kauko Pirinen on todennut, että myös Suomessa on samalla vuosikymmenellä humanistinen sivistysvaikutus jättänyt merkkejä kirjetyyliin ja Turun tuomiokirkon papisto lueskellut klassisia auktoreita. Myös tiedetään, että vuoden 1530 tienoilla Viipurin koulussa vaikuttanut tanskalaissyntyinen rehtori Clemens alkoi luetuttaa oppilaillaan Terentiusta ja Vergiliusta.¹²⁸

Uskonpuhdistuksen ajan edistyessä kasvoi niitten roomalaisten kirjailijain määrä, joita kouluissa luettiin. Hanho toteaa, että viimeistään vuoden 1571 koulujärjestys toi oppilaiden luettavaksi Ciceron *De officiis* -teoksen.¹²⁹ Ilmeisesti Ciceron erittäin tärkeä teos kuitenkin on ollut käytössä aikaisemmin, koska Kustavi Grotenfelt löysi siitä kappaleen, joka oli painettu Leipzigissä vuonna 1552. Kyseiseen kappaleeseen on merkitty suomen kielellä ”Turun kaupungin oma” ja omistajamerkintä ”Libri

¹²⁶ Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilia*, Capitulum sextum.

¹²⁷ Ivar A. Heikel, *Åbo universitets lärdomshistoria 5: Filologins studium vid Åbo universitet*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1894, s. 13.

¹²⁸ Heikel 1894, s. 14–15; J. W. Ruuth, Muutamista humanistisen ajan ilmauksista ja erästä sen oppineisuuden edustajasta Suomessa 1500-luvulla. *Historiallinen Arkisto* XXIX, 1 (1921), s. 3; J. T. Hanho, *Suomen oppikoululaitoksen historia I: Ruotsin vallan aika*. Porvoo: WSOY 1947, s. 8; Pirinen 1956, s. 466–467.

¹²⁹ Heikel 1894, s. 21–22; Hanho 1947, s. 16.

Possessor Matthias Petri Norbothniensis emptus abo 10 bris Anno etc 1561".¹³⁰

Kun Ciceron teosta Euroopassa luettiin jo keskiajalla ja kun ostomerkintä osoittaa tämän koulukirjan hankintaa Turussa jo kymmenen vuotta ennen mainittua koulujärjestystä, lienee Turun koulussa viljelty Ciceron teosta oppikirjana viimeistään 1550-luvulla. Samalla koulunuorison ulottuville on tuotu Ciceron teoksen sisältämä patriootin aatemateriaali.

Edellä on Tuomas Akvinolaisen patriakäsityksen yhteydessä viitattu siihen, kuinka jo kirkkoisä Augustinus ja sittemmin Tuomas lainasivat isänmaanrakkauden määritelmänsä pakanalliselta filosofilta. Cicero on puhunut isänmaasta useissa paikoissa. Puheessaan Catilinaa vastaan hän toteaa, että isänmaa on jokaisen isä ja äiti. Cicero on myös säilyttänyt kaikkein siivekkäimmäksi tulleen – ja näennäisesti klassisen isänmaanrakkaushanteen vastaisen – lausuman ”missä hyvä, siellä isänmaa”, mikä varsin yleisesti on tajuttu kosmopolitismen julistukseksi.¹³¹ Tärkein on kuitenkin *De officiis* -teos, missä Cicero on kehittänyt opin kahdenlaisesta isänmaasta. Ihmisen syntymäpaikka muodostaa hänen luonnollisen, varsinaisen isänmaansa (*patria naturae*), kun taas hänen asuinvaltionsa on juridinen tai poliittinen isänmaa (*patria civitatis*, *patria juris*). Hänen esimerkkinään on Cato, joka Tusculumissa syntyneenä tuli Rooman kansalaiseksi: Tusculum oli Caton kotiseutu (*patria loci*) tai luonnollinen isänmaa (*patria naturae*), Rooma hänen oikeudellinen tai poliittinen, ”porvarillinen” isänmaansa (*patria juris*, *patria civitatis*). Kotiseudun määrää oma syntymäpaikka eikä vanhempien.¹³² Ciceron mukaan isänmaa on enemmän ihmisen rakkauden ja antaumuksen kohde kuin vanhemmat, lapset ja suku.¹³³ Tämä käsitys vastaa täysin myös Valerius Maximuksen esittämien esimerkkien henkeä.

Kun Pentti Renvall on eri tutkimuksissaan selvittänyt, että Suomen 1500-luvun kotimainen poliittinen johtajisto kykeni tarkastelemaan asioita erityisestä suomalaisesta näkökulmasta, minkä vuoksi syntyi tietty suomalainen poliittinen linja vuosisadan lopun myrskyisinä vuosina, niin tämän käsityksen kanssa on täysin sopusoinnussa se, mitä voidaan sanoa suomalaisesta patriotismista 1500-luvulla. Paitsi poliittisia realiteetteja oli myös aatteellisia edellytyksiä tuollaisen poliittisen katsomuksen muodostumiselle. Joskaan lähdeaineisto ei ole erityisen monipuolista eikä esimerkiksi poliittisten johtajien kirjeenvaihtoa ole tässä käytetty

¹³⁰ *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelut* 9.5. 1894. K. Grotenfeltin tiedonanto, *Suomi* 3:12, Helsinki 1895.

¹³¹ Eri tulkinnan on esittänyt R. Kopp.

¹³² Kopp 1915, s. 14–15; Huizinga 1942, s. 136–137; Cicero, *De officiis* 1:17.

¹³³ Kopp 1915, s. 14; Cicero, *De officiis* 1:17.

tutkimuksen lähteinä. Käytetty aineisto antaa kuitenkin riittävän tuen päätelmille.

Uskonpuhdistuskauden kirkonmiesten työ suomalaisen kirjallisuuden luomiseksi kuvastaa pääpiirteissään uskonpuhdistuksen kansallista ajattelua, jossa kirkolliset motiivit olivat vallitsevina. Kun tajuttiin välttämättömäksi, että jokainen ihminen saisi omakohtaista tietoa evankeliumin sanomasta, oli tarpeen lähestyä kansaa sen omalla kielellä. Saksassa humanististen aatteiden vaikutuksesta kansallinen harrastus meni paljon pitemmälle kuin kielellisiin välttämättömyyksiin, kuten on havaittu. Samoin myös Ruotsissa kansallinen asettelu korostuu tavattoman voimakkaasti goötiläisessä historiaromantiikassa: Suomeen kantautui tästä kaikua, mutta se oli ennen suurvaltakautta melko vaimeaa. Suomalaiset uskonpuhdistajat pysyivät melko tarkkaan kirkollisen motivaation puitteissa, joskin on otettava huomioon, ettei kansallinen ajattelu meillä voinutkaan saada yhtä korostettuja muotoja kuten niissä maissa, missä sitä oli kannattamassa oma valtiollinen järjestelmä.

Agricolan eri lausumat – kuten hänen koko suomalainen reformaattorintoimintansa – osoittaa sellaista yhteenkuuluvuuden tunnetta suomalaisiin, että sitä ei erityisesti tarvitse todistella, mutta hän käyttää niin sanoaksemme kirkolliskansallista kieltä. Hänestä on vaikea tehdä suomalaista patrioottia, jos patriootin edellytyksenä pidetään erityistä isänmaatunnetta tai isänmaan korostamista, mutta hän on suomalaisen patriotismin historiassa merkittävä, kun selvitetään patrioottisten käsitteiden vaiheita. Valerius Maximukseen tutustuneelle Agricolalle patriotismi on tietysti ollut tuttua, mutta jos hän ehkä tunsikin toimivansa isänmaansa hyväksi, hän ei tätä tunnettaan levitellyt vaan jalosti sen jatkuvaksi työksi ja toimeksi uskonpuhdistukseen ja suomalaisen kirjallisuuden viljelyn saralla. Hänen Isä meidän -rukouksen selityksessään lienee ensi kertaa tavattavissa kirjallisuuteen merkitty suomenkielinen syntymämaa-termi. Se esiintyy mielenkiintoisessa yhteydessä:

Mutta sine olet se taiualinen Jse/ palio tosin parambi ja ialombi/ yxi hengellinen Jse/ ioca eijke coole eijke tietemetöin on/ taicka ioca eij itzens auitta taijdha/ ninquin se rumilinen/ Jonga cansa sine meille osottat/ quinga ylenpaldisesta sine olet parambi Jse/ ja opetat/ mös temen aijalisen Jsen/ Syndymenmaan/ ysteuet sughut/ tauarat/ lihan mös ja weren/ ia mite ikenens mailmasa corckia ombi/ sinun tedhes ylencatzoman. Nijn [...] opeta meite [...] sijte taiualisesta perimisesta waarinottaman/ etteij teme rumilinen syndymen maa aialinen rickaus meite peteis/ ...¹³⁴

¹³⁴ Mikael Agricolan Teokset (MAT) I: *Abckiria, ruouskiria*. WSOY: Helsinki 1931, s. 791.

Kappale on antoisa siinä mielessä, että Agricola esittää syntymämaan ihmiselämän korkeitten arvojen joukossa perhesuhteitten ja fyysisen olemassaolon rinnalla. Syntymämaa esiintyy näin arvona, joka itsestään selvänä kuuluu ihmisen henkiseen perintöön. Alistussuhde hengellisiin seikkoihin on aivan sama kuin Tuomas Akvinolaisen järjestelmässä. Ilmeisesti Agricolan mielessä on selitystä kirjoittaessaan ollut käsitys taivaallisesta ja maallisesta isänmaasta, kun hän jälkimmäisessä virkkeessä puhuu ”ruumiillisesta syntymämaasta”. Rukouskirja on välittänyt suomalaiseseen asuun myös muuta vanhatestamentillista patrioottista aineistoa, kun esimerkiksi sanotaan ”... Ja sijne maasa/ iongas meiden Isilen annoit ette heiden piti sen hedelmet ia hywuyden sömen ...” tai ”Kijtossana/ ia Judhittin weisu woijtton ia Maakunnan wapauden tedhen ... Hen wchkasi minun Maani ylespoltta/...”¹³⁵

Rukouskirjassa Agricola – kuten yllä esimerkkinä osoittaa – käyttää kuitenkin maakunta-termiä paikoissa, joissa nykyaikainen lukija odottaisi ”maata” tai ”isänmaata”. Ilman erikoistutkimusta on vaikea sanoa, mikä tähän menettelyyn on syynä, mutta monesti saa sen käsityksen, että maakunta tarkoittaa koko Suomea. Ainakin yksi kiistaton esimerkki asiasta on ”Jaloissa alkusanoissa ennen muita rukouksia” -rukouksessa, joka ”pite ensin aijna Rucoldaman”: ”Ja me rucelma [...] Ettes Somen Makunnan/ ia coco Rotzin waldakunnan holhoijisit...”¹³⁶ Agricolan maakunta-termiä ovat käyttäneet myös muut. Kustaa Vaasan kirjeessä Savonlinnan läänin asukkaille 1555 sanotaan, miten venäläiset aikovat hyökätä ”tähän Somen Makundahan” ryöväämään ja tappamaan ”tämen Makunnan Aswuaiset”. Kuningas on ”Itze tulleet tähän Somen Mahan” sotajoukon kera, ”Mijnä kansa tarwitahan vastata Makundain Rijkiä”. Eri kohdassa kirjeen kielenkäyttö osoittaa maa- ja maakunta-käsitteiden voivan tarkoittaa samaa.¹³⁷

Agricolan kynänjäljestä Rukouskirjassa lienee myös ensimmäinen suomenkielinen isänmaa-termi taivaallisen isänmaan merkityksessä: ”.../ia waijuoin madhaijsin hoghaijta meiden autuaan Isen maan ielken/...”¹³⁸ Uuden testamentin käännöksessä termi esiintyy jo useammassakin paikassa. Luukkaan evankeliumin neljännessä luvussa Agricola kääntää: ”Caiki mite me cwlma tehdyn Capernaumis/ tege mös tesse sinun Isesmaalla.” Jeesuksen vastauksen mukaan kukaan profeetta ei ole ”otolin henen

¹³⁵ MAT I, s. 136, 235.

¹³⁶ MAT I, s. 106–107.

¹³⁷ Kustavi Grotenfelt, *Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta*. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran Toimituksia 13 osa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1912, s. 6–7.

¹³⁸ MAT I, s. 675.

Isensmaalla". Isänmaalla tässä on sangen konkreettinen ja suppea syntymäpaikan merkitys.

Heprealaiskirjeen suomennoksessa on aineistoa lisää:

Sille ne iotca näite sanouat, he osottaut heidens etziuen ychte Isenmaata [...] Uskon cautta tuli Abraham cwliaisexi/ coska hen cutzuttu oli wlosmenemeen siihen Mahan/ ionga henen piti perimen/ Ja wlosmeni/ ia ei tiennyt cuhunga hen oli tuleuainen. Uskon cautta hän oli Mwcalainen sille Luustulla Maala ollut/ ninquin Wieralla Maalla/...¹³⁹

Viimeksi lainatussa paikassa joutuu vanhatestamentillista käsittemateriaalia Uuden Testamentin puolelle tavalla, mistä luvattu maa Abrahamin hengellisenä perintönä oli helppoa siirtää maallisen isänmaan tasolle, kuten varmaan myös tapahtui, kun kansaan vedottiin etenkin sotarasitusten aikana.

Todennäköisesti *patria* lähimuotoineen on saanut suomenkielisen vastineensa jo keskiaikana, mutta varmuudella voidaan todeta vain se, että viimeistään uskonpuhdistuskaudelta nämä käsitteet ovat tulleet suomenkielisinä papiston sanavarastoon. Papiston kautta ne ovat viimeistään siirtyneet kansan tietoisuuteen. Luultavasti on myös kansan henkisesti valveutunein kerros jo 1500-luvulla suhteuttanut yhteiskunnallista toimintaansa isänmaan asettamiin velvoituksiin. Yhtenä osoituksena asiaintilasta on pidettävä sitä, että lapualaisten nuijamiesjohtajien Martti Tuomaalan ja Pentti Poutun ruotsiksi käännettyssä kirjeessä vuodelta 1596 käytetään sanaa "isänmaa". Kun Savonlinnan läänin asukkailla luetettiin vala vuonna 1597, niin suomenkielisessä kaavassa esiintyy myös isänmaa-termi ("Isänmä Maan").¹⁴⁰ Täytyy ajatella, että nuijamiespäälliköillä oli kaikki henkiset edellytykset olla isänmaa-käsitteen käytön takana. Se seikka, että nuijakapinaa nostatettiin tietoisesti eri puolilla Suomea, osoittaa käsitystä siitä kokonaisuudesta, minkä osana pohjalaiset joutuivat kantamaan sotarasituksiaan. Ahkerat vierailut Tukholmassa¹⁴¹ saattoivat ainakin Tuomaalan myös sen poliittisen iskusanaston tuntemukseen, mitä ajan taisteluissa halukkaasti käytettiin.

Patrioottiselta kannalta on Paavali Juustenin kirjallinen jälki samankaltainen kuin Agricolan. Jo Julius Krohn aikanaan huomautti siitä, kuinka Juusten käyttää Suomea tarkoittaessaan sanaa *patria*, valtakunnasta

¹³⁹ Mikael Agricolan Teokset II: *Se Wsi Testamenti*. Helsinki: WSOY 1931, s. 650 (Hepr. XI: 5–6, 14).

¹⁴⁰ Edward Grönblad, *Handlingar rörande klubbekriget* II. Helsingfors: J. Simelii arvingar 1846, s. 3, 155.

¹⁴¹ Armas Luukko, *Etelä-Pohjanmaan historia II: 1500-luku*. Helsinki & Vaasa: Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta 1950 s. 528–529.

puhuessaan sanaa *regnum*.¹⁴² Johtopäätös ei ole yhden ainoan esimerkin varassa, vaan todellakin saa Juustenin kiertokirjeiden nojalla käsityksen, että menettely oli sääntö. Jo vuonna 1564 osoittamassaan kiertokirjeessä Pohjasuomen kirkkoherroille Juusten käyttää *regnum*-sanaa puhuessaan valtakunnasta, mutta *patria*-termiä kehottaessaan pappeja seurakuntalaisineen rukoilemaan, että Jumala taivuttaisi ruhtinaiden sydämet rauhaan, sovittaisi sodat, ”lempeästi puolustaisi isänmaatamme vihollisten hyökkäyksiä vaataan”, suojaisi kuningasta ja opastaisi valtion (*Reipublicae*) mahtimiehiä terveellisiin ratkaisuihin.¹⁴³

Sodan alettua vuonna 1570 Juusten useasti valittaa sen isänmaalle tuottamia vaikeuksia, eikä tällöin ole mitään epäselvyyttä siitä, että hän *patria*-sanalla tarkoittaa Suomea. Marraskuussa 1572 hän kirjoittaa tanskalaisten tulleen 50 vuotta sitten karkotetuksi ”Ruotsin valtakunnasta”, eikä sen jälkeen ollut pahempaa aikaa kuin nyt, jolloin sota uhkaa isänmaata tuholla. Juusten viittaa erityisesti Karjalaan, joka sodan takia on tavattomasti kärsinyt.¹⁴⁴ Vuonna 1573 Juusten kirjoittaa kutsuneensa papiston synodaalikokoukseen ”vanhan ja hyväksytyn (*recepto*) isänmaamme tavan mukaan” ja kokouksen päätöksissä hän käyttää kahdesti *patria*-käsitettä: ”Isänmaan vähäisempinä juhlapäivinä” sekä ”näissä isänmaamme yhteisissä onnettomuuksissa, kun kaikkia ahdistaa päivittäinen sota, rutto ja kaikkalainen puute”¹⁴⁵, kun sota raivosi Suomen rajoilla. Eikä Juustenilla aineisto pysähdy vain siihen, että jouduttaisiin pelkän käsiteanalyysin tietä väittämään jotain Juustenin patrioottisesta asennoitumisesta. Evankeliumikirjansa esipuheessa Juusten sanoo: ”minulle ja minun suomalaisilleni jätän tämän vähäisen työni”, ja ”olen tahtonut tällä vähäisellä sepitelmälläni ja vaatimattomalla työlläni palvella ja hyödyttää maamiehiäni ja opiskelevaa nuorisoa”.¹⁴⁶ Piispainkronikan alkupuheessa Juusten sanoo, kuinka lukija hänen työstään näkee, ”miten isänmaamme seurakunta on kasvanut”.¹⁴⁷

Vaikka ”minä ja minun suomalaiseni” viekin lähinnä kansalliseen aatemaailmaan, niin on tarpeen tuoda esimerkki mukaan, koska se osoittaa Juustenin patriotismin, joka tavallaan ilmenee hänen

¹⁴² Julius Krohn, *Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvallan aikana, ynnä kuvaelmia suomalaisuuden historiasta*. Helsinki: Frenckell 1862, s. 15; Erkki Lehtinen, *Havaintoja suomalaisuudesta Ruotsin vallan aikana. Historiallinen Aikakauskirja* 1965, s. 107.

¹⁴³ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån år 1564–1700. Supplement till Utdrag ur Domkapitlets Circulär-Bref I*. Åbo: Hjelt 1856, s. 1, 3.

¹⁴⁴ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 11–12 (kirje 25.11.1572).

¹⁴⁵ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 13, 21, 28.

¹⁴⁶ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 9–10; Aarno Maliniemen suomennos teoksessa SKK IV, s. 138, 140.

¹⁴⁷ SKK IV s. 125; Wolfgang Schmidt, *Paul Juusten och Finlands gamla biskopskrönika*. Åbo: Bro 1942.

historiankirjoitustyönsäkin motiivina, olevan yhteydessä hänen suomenkieliseen kirjailijatoimintaansa. Juustenin patriotismi on aitoa, syvää ja voimakasta, se ei ole mitään akateemista korupuheisuutta vaan selvä aatteellinen käyttövoima hänen toiminnassaan uskonpuhdistusmiehenä ja seurakunnan paimenena.

Niin vähäisen aineiston nojalla kuin käytettävissä on hätiköimisen vaara väijyy aina johtopäätöksiä tehtäessä; siksi on hyvin vaikeaa päätellä mitään Juustenin ja Agricolan suhtautumistavan erosta. Voisi enintään ajatella, että suomen kielen läpimurtovaihe Agricolan aikana ikään kuin pakotti pitämään etualalla kieltä ja kansaisia näkökohtia, kuten Agricolan tuotannossa selvästi on laita, ja että humanismin lisääntynyt vaikutus 1500-luvulla heijastuu Agricolan seuraajissa enemmän kuin hänessä itsessään hänen eläessään murroskauden pahimmassa helteessä. Kun aina on otettava lukuun yksityisten ihmisten suuret henkiset ja psyykkiset eroavuudet, kysymyksessä saattaa olla pelkkä sattuma; samoin myös eri ihmiset saattavat samoihinkin käsitteisiin sisällyttää erilaisia tunnevarauksia.

Virsikirjatyöstään kuulu Jaakko Suomalainen eli Finno on sisällyttänyt patriootista ainesta virsikirjansa kuuluisaan esipuheeseen, mikä on todennäköisesti johdonmukaisin, selkein ja sattumoisin myös suomenkielinen uskonpuhdistuskauden kansallisen aatepohjan tietoinen selvitys Suomen maaperällä. Katsaus on perusteltu sekä historiallisesti että raamatullisesti samalla kun kirjoittajaa on innoittanut selvä tietoisuus suomalaisuudestaan ja yhteenkuuluvuuden tunne kansaansa. Jaakko Suomalainen on myös koruttomasti ilmaissut patriotisminsa työn taustana:

Näidhen Jumalisten ia oppenitten miesten työd ia esimerkit minungin mös epäkeluottoman matcan sait ia ylöskihoitit, että minäkin Jumalan nimen cunnian tädhen sen rackaudhen puolest quin minulle on Isän maata wastan rupeisin hengelisiä wirsiä Suomenkielel, sen lahian peräst quin Jumala minulle andanut on, rimitäin muidhen Christilisten maacundain tauan iälken tekemän, että minä hyuäin Suomalaisten cansa nijllä meidhän seuracunnissam, cocouxisam ja pidhoisam Jumalista kijttäisin, cunnioitaisin ia paluelisin. Pare se on, että me näitä toemme omalla ymmärtäüäisel ia oppeuäisel kielel, quin wieral, ymmärtämättömäl ia oppemattomall. Hijnquin P: Pauali 1. Corinth. 14. caunist neuuo ja opetta.¹⁴⁸

Tämä on ensimmäinen kerta Suomen puolella, kun joku kirjoittaja selvästi ja vastaansanomattomasti yhdistää isänmaanrakkauden velvoituksen kansankielen hyväksi tehtävään työhön. Joskin jälkimmäinen tapahtuu kirkollisessa tarkoituksessa, niin se ei muuta isänmaanrakkauden asemaa tekijän motivaatiossa. Kun isänmaanrakkaus esiintyy sellaisena

¹⁴⁸ Grotenfelt 1912, s. 14; SKK I, s. 149–150.

aatteellisenä lähtökohtana, joka edellyttää kansallista toimintaa, se on erittäin pitkälle kehittynyttä. Tuskin on liian uskallettua ajatella, että tämän patriotismin taustalla on humanistisia opintoja sekä patriotismin ”teorian”, eli sen aatteellisten lähtökohtien asianomaisen omien ajatusten läpi suodattunutta tutkimusta.

J. Krohn on merkinnyt muistiin esimerkin myös Eerikki Sorolaisen patrioottisesta kielenkäytöstä, kun tämä vuonna 1595 viittaa siihen, millaisia vaurioita ”koko Ruotsin valtakunta, mutta varsinkin meidän isänmaamme” on kärsinyt lähes kolmenkymmenen vuoden aikana, kuten myös ”isänmaamme surkea tila” (*tristissima Patriae facies abunde ostendit*) kyllin osoittaa.¹⁴⁹ Samoin kuin Juustenilla on Eerikki Sorolaisella *patria*-termin käyttö Suomen sijasta toistuvaa. Tammikuussa 1591 molempain Satakuntain papistolle lähetetyssä kirjeessä kehoitetaan rukoilemaan suojaa sotajoukolle, joka on lähtenyt liikkeelle ”puolustamaan isänmaata ja torjumaan vihollisen väkivaltaa”. Piispa käyttää edelleen patrioottisissa teksteissä tavanomaista kliseetä ”rakas isänmaamme” (*Patriam nostram carissimam*); termi esiintyy samassa kirjeessä neljästi. Voidaan sanoa, että piispa olisi tarkoittanut koko valtakuntaa, mutta tämä seikka ei ole todennäköistä, koska piispa valtakunnasta käyttää ilmaisua *regnum*; sotaa käytiin Suomen itärajalla, mikä leimaa piispan kielenkäyttöä. Kirjoittaessaan papeille Juhana III:n kuolemasta vuonna 1593 piispa puhuu koko ajan valtakunnasta (*Regnum*), mikä on johdonmukaista hallitsijan ollessa kysymyksessä.¹⁵⁰ Samana vuonna hän kertoo rauhanneuvottelijain olevan rajalla hankkimassa rauhaa molempien valtakuntien välille, ja hankkeelle on rukoiltava siunausta kaikkien, jotka kantavat huolta isänmaan menestyksestä. Vuonna 1596 piispa huomauttaa Upsalan kokouksen (1593) päätösten koskevan koko valtakuntaa; 1598 Sigismundin Ruotsiin tulosta kertoessaan hän käyttää johdonmukaisesti ilmaisua ”valtakunta” tai ”Ruotsin valtakunta”.¹⁵¹ Marraskuussa 1598 hän toteaa ”meidän isänmaamme saaneen enemmän kuin kylliksi” sisäisistä ristiriidoista. Piispa saattaa tarkoittaa koko valtakuntaakin, mutta todennäköisimmin Suomea, missä juuri oli koettu nuijasodan tapaukset.

Vuonna 1608 Pälkäneen kirkkoherralle kirjoittaessaan Sorolainen toteaa Jumalan monella tapaa näyttäneen vihansa ihmisten synneistä ”meidän isänmaassamme”: oli muun muassa satanut verta ja maa oli järissyt. Pelottavin kaikista ennusmerkeistä oli tuolloin esiintynyt komeetta, mistä Sigfrid Aron Forsius sai aiheen julkaista erityisen kirjan. Piispa kehotti ahkeraan rukoukseen ja jumalanpalvelukseen ”yhdessä koko isänmaamme seurakunnan kanssa”. Samoin vuonna 1612 eräille Hämeen

¹⁴⁹ Krohn 1862, s. 15; *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 34.

¹⁵⁰ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 35–36, 37–39.

¹⁵¹ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 40, 41, 48–49.

kirkkoherroille osoitetussa kirjeessä piispan kielenkäyttö osoittaa hänen pitäneen erillään valtakunnan toisaalta ja Suomen toisaalta.¹⁵² Kun oli aivan tavanomaista puhua erikseen Ruotsista ja Suomesta maantieteellisinä käsitteinä, ei ole mitään ihmeteltävää siinä, että *patria* omistettiin tarkoittamaan Suomea.

Sorolaisen toiminnassa patriotismi esiintyy myös suomenkielisessä asussa eri kohdissa hänen Postillaansa, ja monet yhteydet ovat patriotismille tyypillisiä. Piispa kirjoittaa esimerkiksi: "Jos jocu annais hänens cuoleman/ hänen Isäns / äitins/ weliens eli sisarens/ taicka Isäns maan edestäs ..." ¹⁵³

Tässä isänmaa tulee perhesuhteiden rinnalle samaan tapaan kuin edellä Agricolalla. Sorolaisen tietoinen Suomeen kohdistuva patriootisuus saa ilmauksensa ainakin kohdissa, missä kirjoittaja kertoo ajatelleensa, kuinka hän osaisi palvella Jumalaa ja ihmisiä "erinomaisest tässä Suomesa minun rackalla Isän maalla" ¹⁵⁴ tai kun hän kuvaa, "Cosca Pawin oppi wallan oli saanut ioca paicas, nijn hywin tässä Suomesa meidhän Isänmaalla, ouin muualla" ¹⁵⁵. Luonnollista on, että Postillassa samalla esiintyy käsitys taivaallisesta isänmaasta: "... ia wijmein johdatta meitä meidän omalle Isän maalle taiwan waldakundan ..." ¹⁵⁶, "...oikialle Isän maalle Taiwasen...", "Taiwas on meidän oikea Isän maa ja Asumasia." ¹⁵⁷

Muuan historiakirjoituksen tuote tarjoaa mahdollisuuden tarkastella suomalaista 1500-luvun patriotismia jossain määrin myös valistuneiden maallikoiden ajatusmaailmasta käsin. Kysymyksessä on Klaus Hermaninpoika Flemingin kuvaus *Res in Fennia*, jonka esipuhe on päivätty Rostockissa 24.2.1603. ¹⁵⁸

Kirjoitus on omistettu kuningas Sigismundin sihteerille Olavi Sverkerinpojalle, ja omistuksen alle on merkitty "Nicolaus Fleming a Kaskis,

¹⁵² *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 53–54, 58–59, 61–62.

¹⁵³ Eerikki Sorolainen, *Postilla Eli Ulgostoimitus nijnen Euangeliumitten päälle I*. Tukholma 1621, s. 973. Tämä ja seuraavat Postillan lainaukset on poimittu Vanhan kirjasuomen koelmista, HY Castrenianum.

¹⁵⁴ Sorolainen, *Postilla I*, c III.

¹⁵⁵ Eerikki Sorolainen, *Postilla Eli Ulgostoimitus nijnen Euangeliumitten päälle II*. Tukholma 1625, s. 13.

¹⁵⁶ Sorolainen, *Postilla I*, s. 396.

¹⁵⁷ Sorolainen, *Postilla II*, s. 439, 731.

¹⁵⁸ *Res in Fennia, qvi mutarint et variarint per octoennium a morte. Johannis III ... breviter et vere narratur*. Kirjoitus on käännetty suomeksi nimellä *Suomen olojen muutokset ja vaihtelut kahdeksan vuoden aikana ylevän ja mahtavan ruhtinaan Juhana III:n, ruotsalaisten, goottien vandaalien ym. kuninkaan kuolemasta lyhyesti ja totuudenmukaisesti kerrottuna*. Kaarlo Blomstedt, Fleming, Klaus Hermaninpoika. Teoksessa *Kansallinen Elämäkerrasto II*. Helsinki: WSOY, s. 92; Tauno Vuori, Klaus Hermaninpoika Fleming ja hänen kirjasensa 'Res in Fennia'. *Varsinais-Suomen Maakuntakirja (VMK) 9* (1946) s. 112–126; Edward Grönblad, *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början af 17de århundradet 2:1: Handlingar rörande förhållandena i Finland mellan 1592 och 1596*. Helsingfors 1856, s. 31–.

Finno”. Eric Anthoni arvioi Klaus Fleming nuoremman esitystä siten, ettei se sisällä mitään varsinaisesti mielenkiintoista kansallisten näkökohtien kannalta.¹⁵⁹ Jo Grönblad esitti sen täysin paikkansa pitävän käsityksen, että kysymyksessä ovat asianomaisen omaa toimintaa ja asemaa selvittävät puolustuskirjoitukset.¹⁶⁰ Täysin vailla mielenkiintoa kansalliseltakaan kannalta ne eivät ole ja ehkä juuri siksi, että kirjoittajaa ei ohjaa mikään ohjelmallinen kansallinen vaan puhtaasti persoonallinen motivointi. Sikäli kuin Flemingin kirjoituksista haluaa hakea jotain yhtenäistä eetosta, mikä värittäisi hänen kannanottojaan, niin semmoiseksi tarjoutuu lähinnä patriotismi. Useat *Res in Fennia* -kirjoituksen paikat heijastavat nimenomaan isänmaallista mielialaa.

Jo sihteeri Olavi Sverkerinpoika Elfkarlille osoittamassaan tervehdyksessä hän vetoaa patrioottisiin näkökohtiin arvellessaan, että hän (Fleming) ahdingon ja vaikeuksien sijasta ansaitsisi paremminkin ”suosiota ja palkintoja”, koska ”olen pannut vaaralle alttiiksi onneni ja kaikkein rakkaimpani ja menettänyt ne H. K. M:n ja isänmaan tähden”.¹⁶¹ Esityksessään hän tuumii, että hänen ja muitten onnettomuus varmaan olisi jäänyt vähäisemmäksi, jos marski Klaus Fleming ”itse uskonnon, kuninkaan ja isänmaan harrastuksesta ja rakkaudesta olisi johtunut” kannanottoihinsa. Flemingin käyttäessä isänmaa-sanaa on vaikea päätellä, tarkoittaako hän Suomea vai valtakuntaa, mutta ainakin yhdessä paikassa termi näyttäisi merkitsevän samaa kuin Suomi. Fleming puhuu hyvin monissa kohdissa Suomen aatelistosta tarkoittaen nimenomaan Suomessa asuvaa aatelia vastakohtana Ruotsin aatelille. Flemingin kertomuksessa marskin kuoleman jälkeisistä tapauksista selostetaan Flemingin kääntymistä vaikeuksissaan Turkuun kokoontuneen aatelin puoleen. Kertojan mukaan se suhtautui hänen pyrkimyksiinsä suopeasti vastustaen marskin vihamielistä suhtautumista kirjoittajaan ”etenkin kun isänmaamme aatelisto muutenkin oli vähälukuinen ja heikko”. Fleming kertoo vastaanottaneensa Kaarle-herttuan Suomen retken aikana 1597 alamaisten valituksia ja auttaneensa alamaisia vointinsa mukaan, ”ja tämän asian todistajia ja hädästä pelastettuja minulla on isänmaassa paljon”.¹⁶² Myös tässä asiasisältö tuntuisi oikeuttavan tulkinnan, että kysymyksessä on isänmaa-termin käyttö Suomesta.

Klaus Fleming osoittaa ajalle tyypillistä kansallista asennoitumista merkitessään kirjoituksen tekijäksi esipuheen jälkeen ”Nicolaus Fleming a Kaskis, Finno”. Eikä voi olla panematta merkillä, että Fleming käsittelee

¹⁵⁹ Eric Anthoni, Den tidigare Finländska historieskrivningens syn på de nationella förhållanden och Finlands ställning till Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 1943, s. 81 viite 3.

¹⁶⁰ Grönblad, Urkunder 2:1, esipuhe s. X-XI; Anthoni 1943, s. 81 viite 3.

¹⁶¹ VMK 9, s. 130.

¹⁶² VMK 9, s. 139, 147, 149.

Suomen tapahtumia tavalla, mikä saattaa hänet jatkuvaan rajanvetoon Suomen ja Ruotsin välillä: Suomi ja Ruotsi merkitsevät joka tapauksessa hänelle kahta erillistä maantieteellistä kokonaisuutta, kuten hän myös aina selvästi erottaa Ruotsin ja Suomen aatelin eri säätykokonaisuuksiksi. On merkille pantavaa, että hän ruotsalaiselle miehelle osoitetussa esityksessä kertoo marski Klaus Flemingin ryöstäneen ulkomaalaisia kauppiaita ”lausuen lisäksi halventavia sanoja K. M:sta, ja vaikka hänen tuli lukea lakia ja oikeutta suomalaisille, hän kuitenkin menetteli vastoin heidän lakejaan ja sortii heitä”. Ainakaan Fleming ei sovello normaalia valtakunnallista katsomustapaa puhuessaan suomalaisten laeista: asian laatu valtakunnallisesti katsoen edellyttäisi hänen puhuvan alamaaisista ja Ruotsin laeista. Samanlaista Suomen korostumista – aiheen mukaisesti – tapaa muutenkin. Fleming kertoo marskin vuonna 1594 koettaneen ”saada käsiinsä kaiken vallan Suomessa, niin että hänen, varakuninkaan asemassa olevan, viittauksesta olisi voimassa tai tapahtuisi Suomen suuriruhtinaanmaassa ja Karjalassa mitä hän tahtoi”.¹⁶³ Täysin poikkeuksellista ainakin suurvalta-ajan lähteistön kielenkäyttöön verrattuna on se, että kirjoittaja puhuu ”Suomen ja Moskovon rajojen” tutkimisesta. Söderköpingin kokouksesta mainitaan, ettei siellä ”ollut Suomen aatelistosta mukana muita kuin Kaarle Horn Kankaisista” ja että tämän kokouksen jälkeen eräät aateliset saivat tehtäväkseen ”saattaa suomalaiset yhtymään valtakunnan muihin säätyihin”. Fleming katsoo aiheelliseksi huomauttaa siitä, kuinka marski Turun kokouksessa vuonna 1596 käytti rahvaalle puhuessaan suomen kieltä. Vastaavanlaista suomalaisten tai Suomen aatelin esittämistä kokonaisuutena esiintyy kirjoituksessa runsaasti.¹⁶⁴

Tästä seikasta ei kuitenkaan voida tehdä sitä johtopäätöstä, että Fleming asennoituisi ensi sijassa kansallisesti. Hänen suhtautumistapansa vaikuttaa pikemminkin maantieteelliseltä, palkallisten erojen, maantieteellisten seikkain vuoksi Suomea korostavalta, joskin hän muistaa myös kansallisuuseron emämaan ja Suomen välillä. Mutta hänen historiankäsitteensä ei ole kansallisesti leimaantunut siinä mielessä kuten esimerkiksi Laurentius Petrin, koska hänen ohjelmansa on persoonallinen eikä tutkijan. Selvästi tämä asia havaitaan hänen toisesta säilyneestä historiatyöstään nimeltä *Remoriale Chronicum*. Sitä paljastavampaa on Flemingin patriotismi. Koska sen ei tarvinnut ottaa lainkaan huomioon kansallisia näkökohtia, se 1500-luvun suomalaiselle aatelismiehelle saattoi antaa juuri sen aatepohjan, jota hän kaipasi eräällä tapaa ristiriitaisessa asemassaan Ruotsin kansalaisena ja suomalaisen yhteiskunnan edustajana.

¹⁶³ VMK 9, s. 134, 132, 136.

¹⁶⁴ VMK 9, s. 137–138, 141.

5. SUURVALTA-AJAN SUOMALAISEN PATRIOTISMIN SISÄLTÖ

a. Patriotismi historiankirjoituksessa

Kun patriotismin tarkastelussa siirrytään 1600-luvun puolelle, lähteistö tarjoaa suorastaan ylitsepursuavan määrän erilaatuista aineistoa, minkä varassa voi rakentaa kuvaa patriotismin sisällöstä. Tällaista aineistoa edustavat itsenäiset historiateokset, oraatiot, joiden sisältönä on kotiseudun ylistys, sekä henkilörunous ja väitöskirjain dedikaatiot ja gratulaatiot. Lisäksi patrioottisia käänteitä voi tavata uskonnollisessa kirjallisuudessa.

Myös hallinnon piirissä syntynyt materiaali saattaa sisältää patriotismille tyypillisiä käänteitä. Uskonnollisen kielenkäytön rinnalla isänmaalliset ilmaukset ovat ajan muotia. Kun patriotismi uskonnollisten perustelujen rinnalla on sangen merkittävä ajan yhteiskunnallisen motivaation osa, niin sen merkkejä voi odottaa tapaavansa lähes kaikkialla. Kysymykseen tulevaa lähteiden valtamerta on mahdoton tässä yhteydessä ammentaa pohjia myöten, mutta olennaiset aatehistoriallisen kehityksen kannalta merkittävät ainesosat lienevät hahmoteltavissa jo patriotismia keskeisesti, ja eritoten ohjelmallisesti, käsittelevästä lähteistöstä.

Kun uskonpuhdistuskaudelta on osoitettavissa suomalaisten patrioottista suhtautumista, niin on pelkästään luonnollista, että sama suuntaus jatkuu suurvalta-ajalla, mikä oli myös kohonneen kansallisenkin itsetunnon luvattua kautta. Ruotsissa ruokkivat Johannes ja Olaus Magnuksen suuret historiateokset jo 1500-luvulla patrioottisia pyrkimyksiä ja tunteita, ja Suomi sai niiden syventämistä göötiläisistä virtauksista seuraavalla vuosisadalla osansa. Historiankirjoituksen rinnalla tulevat nimenomaan Suomen osalta Turun akatemiassa esitetyt kotiseudunylistykset heti 1640-luvulta, ja 1680-luvulta aletaan patriotismia analysoida väitöskirjoissa.

Kun 1700-luvulla kotiseudunylistykset muuttuvat aina asiallisemmiksi kotiseudunkuvauksiksi tosin useinkaan patrioottista pohjasävyään menettämättä, niin väitöskirjoissa patrioottisen teeman käsittelyä jatketaan, joten nämä lähdesarjat täydentävät toisiaan sopivalla tavalla.

Ruotsalainen tutkimus luonnehtii oppisanalla ”gööttiläinen patriotismi” sitä aatevirtausta, mikä sisältyy oman isänmaan maineen ja kunnian ylentämiseen tähtäävään, jo keskiajalla alkaneeseen suurentelevaan historiankirjoitussuuntaan. Sen tunnetuimmat edustajat 1500-luvulla ovat Johannes ja Olaus Magnus, joiden merkitys myös Suomen kannalta on varsin suuri. Olen eräässä toisessa tutkimuksessani selvittänyt niitä käsityksiä, mitkä uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana vallitsivat toisaalta Suomen ”varhaishistoriasta” eli juuri siitä taruhistoriasta, mihin

gööttiläinen suunta uhrasi paljon päänvaivaa ja uutteruutta, sekä toisaalta Suomen ristiretkikauden jo todellisuuspohjalle perustuvasta historiasta.¹⁶⁵ Suurenteleva historiankäsitys muodostui nimenomaan Suomen kansan alkuhistoriaan ja suomalaisten ominaisuuksiin kohdistuvilta osiltaan yhdeksi suomalaisen patriotismin käyttövoimaksi, kuten oli laita muun muassa Ruotsissa ja Saksassa.

Jo Ruotsin keskiaikaisessa historiankirjoituksessa oli tarjolla suomalaisille kunniakasta aineistoa muiltakin kausilta kuin ristiretkien ja niitä varhaisemmilta ajoilta. Niitten vaikutusta Suomessa ei voi lähteistä todeta, joskin semmoista vaikutusta on pidettävä mahdollisena. Suomalaisten johtomiesten vilkkaat yhteydet meren taakse ovat todennäköisesti tuoneet mukanaan näitäkin aatteellisia vaikutteita, mutta mitään sellaista ei ole säilynyt, mikä antaisi mahdollisuuksia johtopäätösten tekoon. Kuitenkin jo Agricolan kaudelta on muuan osoitus gööttiläisen historiaromantiikan ajatuskulkujen kantautumisesta Suomeen, kun Agricola kirjeessään Amund Lauritsanpojalle vuonna 1551 lausuu Suomen muinoin olleen hienon maan (*itt fijnt land*).¹⁶⁶ Agricola lienee saanut tämän käsityksen – tai sanakäänteen – omistamastaan Jakob Zieglerin maantieteestä, missä Suomen nimi Finland johdetaan *fin*-adjektiivista ja missä puolestaan lähdemiehenä on ollut Johannes Magnus.¹⁶⁷

Aineistossa on myös muuan viittaus siihen suuntaan, että käsitys Suomesta "hienona" tai hyvänä maana on ollut laajemmaltikin levinnyt. Sebastian Münster sanoo *Kosmografiansa* esipuheessa saaneensa joitain tietoja myös Suomesta. Lundmark on huomauttanut Johannes Magnuksen ja Zieglerin voineen olla Suomesta esitettyjen Munsterin tietojen lähteenä,¹⁶⁸ mutta Viljo Tarkiainen esittää, että Münster olisi saanut Suomea koskevat tiedot Georg Normanin välityksellä vuonna 1543 joltain oppineelta suomalaiselta. Münsterilla olevien suomen kielen näytteiden itäsuomalaisuuden perusteella sekä sen nojalla, että teoksessa Itä-Suomea ja Viipuria on kuvattu tarkemmin kuin maamme länsiosaa ja Turkua, Tarkiainen päättelee tietojen olevan lähtöisin joltain Viipurin koulua käyneeltä itäsuomalaiselta mieheltä. Mahdollisesti tämä henkilö on ollut Martti Teitti, joka lienee ollut vuonna 1543 Kustaa Vaasan poikien opettajana Tukholmassa, tai Simon Henrici Viburgensis, joka opiskeli Wittenbergissä

¹⁶⁵ Lehtinen 1968.

¹⁶⁶ Tarkiainen 1948, s. 139; Lehtinen 1968, s. 76.

¹⁶⁷ Gabriel Rein, Suomi ja suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuoliskolla. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk* 68: 2. Helsinki: Suomen Tiedeseura 1909 s. 3. Kirje on painettu suomeksi teoksessa *Suomen historian dokumentteja* 1. Toimittaneet Mikko Juva, Vilho Niitemaa ja Päiviö Tommila. Helsinki: Otava 1968, s. 171–172.

¹⁶⁸ Efraim Lundmark, Sebastian Münsters Kosmografi ooh Norden. *Lychnos* 1939, s. 92.

vuosina 1533–1536 ja 1541–1543.¹⁶⁹ Lähdemiestä koskevalla päättelyllä on sikäli merkitystä, että tiedon ollessa peräisin suomalaiselta on ajateltava asianomaisen tiedon antajan edustaneen göötiläisiä käsityksiä. Vuosien 1544, 1546 ja 1550 painoksissa Münsterilla on kaksi sivua Suomesta, jota kuvataan kaikissa suhteissa Ruotsia kauniimmaksi ja hauskemmaksiksi. ”Siellä kasvaa parempia maantuotteita (*frucht*), se on tasaista maata eikä niin vuorista ja soista kuin Ruotsi.”¹⁷⁰

Johannes Magnuksen Svean ja Götan kuninkaiden historia vakiinnutti kirjallisuuteen melko runsaasti sellaista aineistoa, millä voi ruokkia suomalaista itsetuntoa. Suuri merkitys on silläkin seikalla, että piispa myönsi Suomen – tarkoittaen luultavasti Varsinais-Suomea – (vrt. merkintää Olaus Magnuksen *Carta Marinassa*) – olleen ennen ruotsalaisvalloitusta itsenäinen valtakunta (*regnum*). Vaikka ruotsalaiset jäivät valtiollisessa mielessä voiton puolelle, suomalaisten taistelutaidosta esimerkiksi ensimmäisen ristiretken kuvauksessa annettu maine ei ole suinkaan väheksyvä.¹⁷¹ Suomelle oli kunniaksi, kun Kaarle Knuutinpojan kohdalla hänen suomalainen syntyperänsä tuodaan esiin.¹⁷² Traditiolla suomalaisten orjiksi myynnistä¹⁷³ ei ollut kantavuutta ainakaan Suomen puolella, kuten odottaa sopiikin tuolta itsetuntoiselta aikakaudelta.

Patrioottiseen ja kansalliseen vaarinottoon nähden Johannes Magnuksen teos on perustavanlaatuinen. Sen rinnalle nousee Olaus Magnuksen *Pohjoisten kansojen historia*, joka suomalaisen patriotismin ja kansallistunteen kannalta eräissä suhteissa on edellistä merkittävämpi. Erityinen merkitys on ollut Olaus Magnuksen tavattoman runsaalla tietoaineksella suomalaisten tavoista ja ominaisuuksista, sillä monet hänen käsityksensä olivat maalle ja sen kansalle sangen imartelevia. Kun teos on esiintynyt Suomen maaperällä jo Juhana-herttuan aikana¹⁷⁴, niin ei liene liioittelua otaksua sen käsitysten vaikuttaneen tšekäläisten oppineiden ajatuksiin jo 1500-luvun lopulta alkaen.

Ensimmäisenä yleisenä arvionaan Suomesta Olaus Magnus toteaa, ettei tämä Ruotsille alistettu suuriruhtinaskunta ole mikään mitätön maa; siellä palveltiin muinoin epäjumalia ja sillä oli ”kuninkaallinen arvo ja valta”. Ruotsalaisin aseina ja ruotsalaisten piispain saarnalla maa alistettiin

¹⁶⁹ Viljo Tarkiainen, Mikael Agricolan suhde historiaan ja maantieteeseen. *Virittäjä* 1947, s. 136–141.

¹⁷⁰ Lundmark 1939, s. 92.

¹⁷¹ Johannes Magnus (Gothus), *Svea och Götha crönika ... på svenska utthållat aff Erico Schrodero ...* Stockholm 1620, s. 530–531 (XIX: 3).

¹⁷² Johannes Magnus, s. 625 (XXII: 14).

¹⁷³ Johannes Magnus, s. 550 (XIX: 19).

¹⁷⁴ Reinhold Hausen, *Förteckning öfver hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas löseghedom 1563*. Helsinki: Valtionarkisto 1909, s. 7–8; Lehtinen 1968, s. 76.

Ruotsin valtaan.¹⁷⁵ Suomalaisten vanhimmasta historiasta Olauksella on yhtä ja toista kerrottavaa.¹⁷⁶ Ensimmäisen ristiretken esitykseen hän liittää erinomaisen mairittelevan kuvauksen Hangon satamasta, jonka luodoilla löytyy muka hakattuna svealaisten ja gööttilaisten vanhoja kilpimerkkejä muistona ajasta, jolloin tänne oli sijoitettuna laivasto valtakunnan suojaksi. Hangon satama ”on niin houkutteleva ja suojaisa, ettei sen veroista löydy koko Pohjolassa, kenties ei edes suuren laajan valtameren rannalta ole sellaista, mikä kestäisi vertailun. Sillä kaikki ne purjehtijat, jotka saapuvat eri tahoilta se ottaa esteettä vastaan suojiinsa ja turvaa heidät täydellisesti suotuisan luonnonasemansa avulla niin myrskyiltä kuin vihollislaivastoilta (elleivät he itse syyllisty mihinkään laiminlyöntiin). Tämä satama on nimittäin muodostunut ikään kuin laajaksi linnoitukseksi ja se sijaitsee luonnonihanalla paikalla vuorten ja laaksojen välissä”.¹⁷⁷ Tavallaan luonnon ansiota ovat myös Itä-Suomen erinomaiset linnoitukset, jotka on niin etevästi rakennettu rotkojen reunamille, että venäläinen vihamies voisi ennemmin viedä mukanaan vuoret kuin itse linnoituksia.¹⁷⁸

Huippu-uskonnollisena aikana saattoi suomalaisten noituuden maine olla kunnian kannalta kyseenalainen. Tosin se saattoi herättää vihamiehissä pelonsekaista kunnioitusta, mutta sivistyneessä seurassa se saattoi antaa aihetta ilkeisiin huomautuksiin. Joka tapauksessa Olaus Magnus osoittaa suomalaisten ja lappalaisten noituudelle aivan erityisen sijan: he olivat noitakonsteissaan niin päteviä kuin olisivat saaneet itse Zoroasterilta koulutuksen. Esimerkkinä ovat suomalaisten tuulenkaupat eli tapa myydä tuulta pussissa merimiehille, joilla ei ollut suotuisaa säätä; hullusti kävi niitten, jotka rohkenivat epäillä pussin nurkkiin sidottuja voimia.¹⁷⁹ Mutta kristinuskon maahantulon jälkeen noituuden mahti oli hävinnyt ja suomalaiset olivat kesyyntyneet vallan verrattomiksi ihmisiksi sen mukaan, mitä oli pääteltävissä heidän vieraanvaraisuudestaan. Kääntymyksensä jälkeen ”kansaa alkoi ennen muuta harjoittaa ahkerasti kaikenlaisia hyveitä, erityisesti vieraanvaraisuutta ja anteliaisuutta, mitä he osoittavat mitä hyväntahtoisimmin kaikkia saapuvia vieraita kohtaan. Keskinäisessä seurustelussa he ovat ystävällisiä, lempeitä ja hitaita suuttumaan; mutta jos heitä pitkään ärsytetään, niin heidän kostonsa tulee aina sitä pahemmaksi, mitä pitempään se on lykkäytynyt. He asuvat kyläkunnissa, mitkä ovat jaetut pitäjiin ja taloihin (!). Heillä on muhkeita

¹⁷⁵ Olaus Magnus (Gothus), *Historia om de nordiska folken. Nu för första gången i svensk öfversättning utgifven genom Michaelisgillet* I. Uppsala & Stockholm: Michaelisgillet 1909, s. 130 (III: esipuhe).

¹⁷⁶ Vanhimmasta osasta ks. Lehtinen 1968.

¹⁷⁷ Olaus Magnus, I s. 116 (II: 25).

¹⁷⁸ Olaus Magnus, I s. 87 (11:5).

¹⁷⁹ Olaus Magnus, I s. 156 (111:16).

kirkkoja ja he osoittavat suurta alttiutta uusien rakentamiseen. Papeilleen he osoittavat suurta kunnioitusta ja antavat heille kymmenykset kaikesta. Vastavuoroon he saavat näiltä tavallisesti tulkin välityksellä, joka avustaa heitä saarnatuolissa, vastaanottaa opetusta jumalallisessa laissa, niin että he ovat perin pohjin vapautuneet taikauskostaan ja sitten, koska luonto on varustanut heidät jalolla mielenlaadulla, heissä on syttynyt kaikkeen hyvään palava mieli.”¹⁸⁰ Suomalaiset ovat erityisen vahvaa rotua kiitos erinomaisen oluenpanotaitonsa; he ovat myös hyvin viljejä, niin etteivät he saa kantaa mitä aseita tahansa. Suomalaisen oluen ansiosta naiset ovat myös hyvin hedelmällisiä, niin että he usein saavat kaksosia, ja väki lisääntyy, mikä on valtakunnalle eduksi.¹⁸¹

Sotaiset hyveet antoivat olennaisen leiman antiikin patriotismiperinteelle, ja ne korostuvat myös Magnus-veljeksillä. Johannes Magnuksella tämä on siinä määrin ohjelmallista, että muuan hänen marginaalimerkintänsä kuuluu: ”On velvollisuus asettaa elämänsä alttiiksi isänmaan puolesta”.¹⁸² Eikä Olaus-veli tee poikkeusta. Hän antaa suomalaisille saman kunnian kuin svealaisille ja gööttiläisille taidossa, millä merisotaa käydään etenkin hyökkääjiä vastaan. Melkoista hohtoa tulee hämäläisheimolle siitä, että Olaus Magnus – toisin kuin Johannes-veljensä – jättää kritikoimatta Saxon tietoa Starkater-sankarin hämäläisyydestä, jolloin tämän urotyöt tulevat suomalaisen miehen laskuun. Mutta suomalaisille kuuluu myöskin kiistämätöntä sotamainetta siitä, että he (Olauksella hämäläiset) aikanaan kuten venäläiset ja virolaiset tekivät ryöstöretkiä Mälarilla¹⁸³ ja etenkin heidän aina ja menestyksellä puolustautuessaan venäläisiä vastaan. Tässä heitä tosin auttaa Viipurin läheisyydessä sijaitseva ihmeellinen jyrinäluola, mistä kaikuu, kun sinne heitetään elävä eläin, niin kauhea ääni, että viholliselta kerta kaikkiaan menee sisu kaulaan. Viipurin pamauksen traditio on Olauksella madaltunut kohtuuttomaksi kalajutuksi. – Suomalaiset puolustautuvat lujasti rajoillaan joko omin voimin tai ruotsalaisten avustamina käyttäen maagisia taitoja tai salaisia luonnonvoimia. Kun venäläisten suuriruhtinas kerskailee ylettömän monia kansoja sisältävällä tittelillä, niin suomalaiset hänen ärsyttämäänsä vehkeilevät usein hänen kansojaan vastaan käyden etupäässä sotaa merellä tai sisävesistöillä; kysymyksessä ovat kuitenkin säännöttömät sissit, jotka pyrkivät enemmänkin ryöstämään kuin taistelemaan. Suomalaiset käyttävät sodankäynnissä monia eri keinoja. Erityisen kiitoksen saavat heidän villit koiransa, joita moskoviitit pelkäävät ylettömästi.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Olaus Magnus I, s. 202 (IV:18).

¹⁸¹ Olaus Magnus II, s. 239 (XI:13); III, s. 61–62 (XIII:27).

¹⁸² Johannes Magnus XXII:5.

¹⁸³ Olaus Magnus I, s. 211– (V:3–9); II s. 37 (VII:8), 161 (IX:36).

¹⁸⁴ Olaus Magnus II, s. 228–229 (XI:4–5), 230 (XI:6), 239–240 (XI:13–14).

Olaus Magnuksella on myös esitys Suomesta hedelmällisenä maana¹⁸⁵, jolla traditiolla oli 1600-luvulla melkoinen vaikutus suomalaisten käsityksiin.¹⁸⁶ Luultavaa on, ettei lähtökohtana ole niinkään pohjoisten kansojen historia vaan Suomen nimen etymologia. Olaus kehuu suomalaisia kutunjuustoja maultaan ja säilyvyydeltään parhaiksi valtakunnassa: Suomessa on hyviä härkiä ja hevosia kuten muuallakin valtakunnassa, ja vielä on Suomen järvissä tavattomasti haukia.¹⁸⁷ Vaikka tiedot esiintyvät sivumennen muun aineksen joukossa, niillä lienee ollut vaikutusta Suomenmaan hedelmällisyyden ja suotuisuuden maineeseen.

Merkittävin suomalainen 1500-luvun historioitsija Paavali Juusten osoittaa kronikassaan samaa patrioottista mielialaa kuin muussakin kynänjäljessään. Tämä mieliala kietoutuu selvään kansalliseen korostukseen, mikä näkyy useista kohdista. Esipuheen ”meidän kansamme”, ”Suomen piispat”, ”Suomen kirkko” korostavat voimakasta suomikeskeistä näkemystä, missä Suomi maantieteellisenä kokonaisuutena on ikään kuin se aatehistoriallinen suure, mikä on toisaalta Juustenin nationalismiin, toisaalta hänen patriotisminsa välimaastossa. ”Näet myöskin tästä lyhyestä kirjasesta ei ainoastaan, miten isänmaamme seurakunta on kasvanut ...”¹⁸⁸ kirjoittaa Juusten; esipuheen kansallismielisessä ympäristössä *patria* saa erityisen syvyyden ja aitouden tunnun. Siitä huolimatta pääpaino Juustenin historianharrastuksessa näyttää olevan seurakunnan puolella, mutta mikään tarkka rajanveto piispan eri motiivien painokkuuden välillä ei ole mahdollista. Patrioottiset, kansalliset ja kirkolliset tendenssit kietoutuvat toisiinsa monin tavoin heijastaen sitä aatehistoriallista tilannekokonaisuutta, missä sen ajan oppinut ihminen eli ja vaikutti. Käytetty lähdeaines ei kuitenkaan sisällä viitteitä siihen suuntaan, että Juusten olisi julkisesti esittänyt gööttilaiseen suuntaan meneviä käsityksiä.

Laurentius Petri Aboicuksen *Ajan Tieto*¹⁸⁹ osoittaa, että hänen kansallinen patrioottinen mielialansa tai suhtautumistapansa ei ollut muuttunut vähääkään sen puolentoista vuosikymmenen aikana, mikä oli kulunut Ruokalukujen ilmestymisestä (ks. liuska). Sama vanhatestamentillinen lähtökohta kuin Ruokaluvuissa on nähtävissä jo *Ajan*

¹⁸⁵ Olaus Magnus II, s. 241 (XI:15).

¹⁸⁶ Lehtinen tarkoittanee kuitenkin tässä kohdassa ”Suomea koskeviin käsityksiin”. – M.L.

¹⁸⁷ Olaus Magnus III, s. 85 (XII:46); IV, s. 5 (XVII:4), 11 (XVII:8), 175 (XX:8).

¹⁸⁸ ”Vides quoque in hoc brevi scripto, non tantum quomodo accreverit Ecclesia patriae nostrae ...” *Henrici Gabrielis Porthan Opera Selecta. H. G. Porthans skrifter i Urval I. Toimitaneet by S. G. Elmgren ja A. Schauman. Helsingfors: Finska litteratur-sällskapet 1859, s. 21. Käännös Helmer Winterin.*

¹⁸⁹ Laurentius Petri Aboicus, *Synopsis Chronologiae Finnonicae Rythmica eli Ajan Tieto Suomenmaan menoist ja vseost, erinomaiset Suomen pispoist Cungin kuningan ajall, Lyhykäisijn rijmein coottu. Turusa 1658.*

Tiedon etusivulla, mihin merkitty lainaus Syyrakin kirjasta myös osoittaa raamatullisen patriotismin patriarkaalista lähtökohtaa – siihen on tavallaan viittaus Juustenin kronikan esipuheessakin: ”Kijttäkäm cunnialisia Miehiä/ ja meidän Isiäm/ yhtä toisens jälkeen. Monda cunnialist työtä on HERra tehnyt heidän cansans” jne. Laurentius Petri puhuu yleensä Suomesta, Suomen maasta tai Suomen saaresta, mutta jo piispa Martti Skytten kohdalla ”isänmaa” esiintyy voimakkaan kansallisen päätöksen ympäröimässä säkeissä:

Ja cosc’ itse pispa tuli/
 Jot’ wanha ja nuori cuuli/
 Sepä paawist perät’ erott’
 Ruotzis/ Suomes kirkon menot
 Toi Lutheruxen tawalla/
 Käski messut isänmaalla/
 Latinan, laulut pojes hajott’
 Mungit/ Nunnat vlos samott’
 Saarnans lähett’ Suomalaisill/
 Hämäläisin/ Carjalaisill/
 Kijttää JEsust äitin kielell’
 Eikä käydä Paawin teillä

Isänmaantunnetta voi ajatella lähimpänä lähtökohtana annetulle arviolle Rothoviuksesta, joka ”Suomest surun piti” ja joka

Sitt Her Pietar Brahen awust/
 Drotningin Christinan armost/
 Akademian Suomen saatti/
 Kirjain pranttäjän Turcuun tuotti.
 Ah mun armast Jsänmaata/
 Sangen suloist Suomen saarta!
 Ei sill’ mennä Saxan wesill/ .
 Oppi corke coton käsill.

Sekä isänmaalliset että kansalliset motiivit näyttävät olevan mukana, kun Eskil Petraeus arvioidaan Ruotsissa syntyneeksi mutta Suomeen suostuneeksi; piispa oli kaikin tavoin esikuvallinen opettaja ja suomen kielen edistäjä: ”Biblian Suomex tulkitz Suomal”. Vuosien 1657–1658 sota saattaa kirjoittajan seuraaviin sanoihin:

Juthi juonicas wielä soti/
 Wälis sopi/ wälis oti:
 Hollandikin hoila wedel
 Ollek wara mennä merel.

Brandeburi caiket cansa
 Ahkeroidze Ruotzi ansan.
 Ach cuing saartan saarta tätä
 Mones paicas näky hätä:
 Sota surma/ tauti tappa/
 Ket eij wijmein kijnni nappa?
 Cuules cuiteng suomi culda/
 Sanomat sanon/ muista mulda ...

Kansallis-isänmaallinen henki ilmenee työn loppuriveille asti. On erityisesti pantava merkille isänmaantunteen korostuneisuus kirjasessa, missä ei näytä olevan vähintäkään jälkeä göötiläisistä suuruudenkuvitelmista. Laurentius Petrin isänmaallisuus pitäytyy todellisuuteen, hän rakastaa Suomenmaata sellaisenaan, iloitsee sen opillisesta ja tiedollisesta edistymisestä ja suree sen ahdinkoa sotien, tautien ja katojen vuoksi. Kun tällainen eleetön patriotismi ei ole varsinaista ajan kirjallista muotia, niin on ajateltavissa Laurentius Petrin *Ajan Tiedossaan* tulkitsevan juuri sellaisten piirien isänmaallista suhtautumista, jotka eivät jättäneet kirjallisia muistomerkkejä siitä vaan uurastivat hiljaisesti mielessään Suomen maan ja sen asukkaiden parempi tulevaisuus.

Kotiseudun ylistyksissä ilmenevän patriotismin kaava oli valmiina heti Turun akatemian alusta. Kysymyksessä on laajemman muodin matkiminen Suomessa, minne muoti todennäköisesti oli ennättänyt jo akatemiaa aikaisemmin. Mikael Wexioniuksen *Epitome*-teosta ei voida kuitenkaan historian tutkimuksen tuotteena sivuuttaa, vaikka teos ei tuo uutta suomalaisen patriotismin kuvaan. Luukko on huomauttanut *Epitomen* isänmaallisesta merkityksestä Turun akatemian jakamassa kasvatuksessa.¹⁹⁰ Juuri tämä näkökohta on huomionarvoinen, koska *Epitome* oppikirjana sai toki tavattoman paljon suuremman vaikutuksen ja osakseen runsaamman usean ylioppilaspolven yleisen tuntemuksen kuin oraatiot, vaikka niissä patriotismin ohjelma olisi ollut *Epitomea* yksityiskohtaisempi.

Toisaalla on käsitelty Wexioniuksen Suomen varhaisimmasta ”göötiläisestä” historiasta tarjoamia tietoja.¹⁹¹ Wexioniuksen käsitys Suomesta maana on imarteleva: maa on täynnä metsiä, vuoria, vaaroja, jokia, soita ja järviä mutta myös suloisia ja hedelmällisiä niittyjä, lähteitä, peltoja, lehtoja. Pellon ja maaperän rehevyys on sellainen, ettei sitä kokematon voi uskoa: tynnyrin kylvöstä maa antaa viisitoista takaisin. Metsästyksen ja etenkin kalastuksen tuottoisuus on mitä runsain, niin että vuosittain voidaan Ruotsiin viedä tavattomia kalamääriä.

¹⁹⁰ Armas Luukko, *Suomen historia 1617–1721*. Porvoo: WSOY 1967, s. 416.

¹⁹¹ Lehtinen 1968, s. 114–.

Mänty, kuusi, koivu ja suuret katajat ovat metsien pääasiallisena puustona, pyökki puuttuu ja tammia on vähän, mutta näitä tapaa rannikoilla, missä kasvaa kaikenlaisia muitakin jaloja Wexioniuksen luettelemia kasveja.¹⁹²

Wexioniuksen käsitellessä Suomen muinaista ja nykyistä hallintoa hänellä on paljon hyvää sanottavaa niistä miehistä, jotka piispan tai korkean hallintomiehen ominaisuudessa ovat vastanneet Suomen hallinnon hoidosta. Wexionius muistaa mainita monien keskiaikaispiispojen opillisia ja valtiollisia ansioita ja asemia. Sijansa saavat myös eräät aateliset, kuten Eerik ja livar Akselinpojat Tott, Turun linnanisäntä Niilo Lyytikänpoika, Kaarle Knuutinpoika, joka sekä ennen että jälkeen kuninkuutensa ”piti oleskelusta Karjalassa”, Eerik ja Iivar Fleming, Juhana-herttua.

Ilmeisesti Wexionius tarkoituksellisesti Suomen ansioita korostaakseen mainitsee, kuinka Juhana-kuninkaan samanniminen poika luopui hänelle määrätystä Itägöötanmaan herttuakunnasta Suomen hyväksi (*pro Fenningia cessit*). Tämän jälkeen seuraa Suomen myöhempiä huomattavia johtomiehiä sisältävä luettelo: Aksel Leijonhufvud, Klaus Fleming, Arvid Stålbarm, Yrjänä Boije, Niilo Bielke, ”joka kohensi rappeutuneen oikeuslaitoksen ja saattoi monia asioita parempaan kuntoon” – asia, missä Wexionius on aivan oikeassa, vaikka myöhempi tutkimus on ollut hidas myöntymään Bielken ansioita. Luetteloon kuuluvat vielä Gabriel Pentinpoika Oxenstierna ja tietenkin Pietari Brahe, jonka ansioluettelo on varsin komea. ”Ei ole puuttunut muinoin eikä tätä ennen tähän asti yksityisissä provinseissa ja piireissä (*districtibus*) ylhäisiä ja viisaita miehiä, jotka ovat toimineet linnanpäällikköinä ja maaherroina”.

Suomen hallinto ja kansan uskollisuus on sitä ylistettävämpää, kun jo kuudetta vuosisataa jatkuu olotila, missä on selvitty ilman muita kapinoita kuin Buggon kapinaa vuonna 1316, Satakunnan kapinaa seuraavalla vuosisadalla sekä nuijasotaa, mikä ei suuntautunut Ruotsin kruunua vaan Flemingin sortoa vastaan. Buggon kapinan Wexionius on ottanut Johannes Magnukselta, joka virheellisen kronikkatradition varassa on sijoittanut Suomeen tämän smoolantilaisen episodin.¹⁹³ Paitsi Suomi-nimen kunniakasta etymologiaa ja suomalaisten kunniakasta polveutumista ja kansallista alkuperäisyyttä sekä arvokasta menneisyyttä Wexionius on esittänyt juuri sellaista aineistoa, mikä oli yleissuomalaisesti käyttökelpoista patriotismin rakennusainesta. Opiskelijapolvi toisensa jälkeen tutustui siihen omaksuen siitä avujensa mukaan oman elämänskatsomuksensa rakennusaineita.

Gööttiläisen historiankirjoitustradition puhdasverisimpiä tuotteita Suomessa on tuntemattoman tekijän *Suomen kronikka*, mutta sen ohjelmassa

¹⁹² Mikael Wexionius, *Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum*. Aboae 1650.

¹⁹³ Wexionius, *Epitome*, Lib. IV cap. XI.

kietoutuvat kansalliset ja patriootiset motiivit tiiviisti toisiinsa. Kirjoittaja pyrkii koko tuotteellaan kansansa ja isänmaansa kunnian korottamiseen kansallisen pyrkimyksen leimatessa useimpia yksityiskohtia. Suomi on kronikan tekijän mukaan valtakunnan merkittävimpiä maakuntia, koska sillä on suuriruhtinaskunnan arvo. Suomalaiset ovat tehneet valtakunnalle tavattoman suuria palveluksia käydyissä sodissa. ”Sanalla sanoen, missäpä ruotsalaiset olisivat olleet voitollisia, missä suomalaiset eivät olisi olleet osallisina”, toteaa kirjoittaja valtakunnan sodista.¹⁹⁴ Hän puhuu yleensä suomalaisista enemmän kansana kuin Suomesta maana, ja riveiltä henkii erittäin voimakas kansallinen itsetunto. – Suomen maaperästä löytyy usein aarteita, jotka ovat joutuneet sinne entisaikain hautaustavoista. ”Siispä ei Cornelius Tacituksella ole perusteita sanoa suomalaisia ylenmäärin kurjiksi ja köyhiksi.”

Kronikoitsija näkee vielä lisävaivaa todistaakseen Suomen muinoin olleen sangen rikas. Hän näyttää tällöin siirtävän tiedot Bjarmien temppelin rikkauksista Suomea koskeviksi. Tacitus väittää aivan suotta suomalaisten käyttäneen nuolissaan rautakärkien sijasta luuta: heillä oli rautaa, ”koska se, joka rakensi laivoja, varusti sotalaivastoja ja kävi ulkomaankauppaa, ei voinut tulla toimeen ilman niin välttämätöntä tavaraa”. Rautalammin pitäjän nimi todistaa vieläkin raudan ylenpalttisuutta maassa. – Suomen yhdeksäs kuningas Frosti kaatui suuressa taistelussa Ruotsin Agnea vastaan, ”kun hän taisteli isänmaansa puolesta”. Kun Frostin tytär Skialva kosti hirttämällä Agnen ja polttamalla ruotsalaisten laivaston, niin ”jotkut arvelevat, että Suomi on saanut nimensä tästä vihollisuudesta (*fiende land*). Mutta tämän nimen alkuperä on paljon vanhempi kuin mikään näitten maakuntien (Ruotsin ja Suomen) välinen vihollisuus.”¹⁹⁵

Sumblen ja Kuson elämäkertain yhteydessä kronikoitsija jälleen hyökkää Tacituksen käsityksiä vastaan, joiden kaatamista hän pitää erityisenä silmämääränään. Muuten tuottaa aineisto tekijälle vaikeuksia, kun pitäisi kertoa jotain Suomen muinaisten kaupunkien loistosta, ja niin hän ärtyneenä toteaa: ”Meidän esi-isämme, miten viisaina heitä pidetäänkin, ovat kuitenkin laiminlyöneet isänmaansa tekemisen maineikkaaksi myös jälkeläisten keskuudessa.”¹⁹⁶ Kronikan patriotismi jää lähinnä juuri kuninkaiden maineikkuuden varaan.

¹⁹⁴ Aarno Maliniemi, ”Chronicon Finlandiae, incerto auctore” ruotsinkielisenä. *Historiallinen Arkisto* 45. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1939, s. 287, 302.

¹⁹⁵ Maliniemi 1939, s. 294–295, 297.

¹⁹⁶ Maliniemi 1939, s. 299–300.

b. Suurvalta-ajan paikalliskuvaukset patriotismin ilmentäjinä

Jo edellä on mainittu Turun akatemiassa esitetyt paikalliskuvaukset yhtenä patriotismin kuvan muodostamisen lähdeaineiksena 1600-luvulla. Nämä paikalliskuvaukset ovat kaikki syntyneet puhetaidon näytteinä, ja varsinaiselta tehtävältään ne ovatkin oraatioita, joiden aiheena on kotiseudunylistys. Kun ne joka tapauksessa sisältävät myös tietoja asianomaisen paikkakunnan historiasta, niitä voidaan pitää suomalaisen paikallishistoriankirjoituksen sangen vaatimattomina lähtökohtina. Historiallinen aines ei niissä kuitenkaan palvele historiankirjoituksen tarkoituspäätä, vaan sen tarkoituksena on antaa lisäkoreutta oraatioiden kotiseudunylistykselle. Kuvausten retorinen tehtävä on luonnollisesti vaikuttanut niitten sisältöön, mutta yleisluonnehdintana on kuitenkin todettava, että ylistyksen soveltuessa erittäin hyvin puhujien patrioottisiin tarkoituspäähän puheet antavat varsin monitahoisen yleiskuvan aikakauden patrioottisista käsityksistä.

Oraatioiden malli on aivan ilmeisesti tuotu Turkuun Upsalasta ja ulkomailta.¹⁹⁷ Paikalliskuvauksissa käsittely noudattaa koko aikakauden samaa peruskaavaa, mikä on aivan valmis jo ensimmäisestä eli Wargiuksen Pohjanmaan ylistyksestä alkaen. Seuraavassa tarkastelussa on käytetty neljäätoista Turussa julkaistua oraatiota sekä lisäksi Jusleniuksen *Aboa vetus et nova* -teosta.¹⁹⁸ Vaikka se ei muodoltaan näytä olevan oraatio, sen sisältö noudattaa oraatioiden yleistä kaavaa, joskin Juslenius on jakanut teoksensa eri lukuihin ja hänellä historiallinen puoli todella kasvaa varteenotettavaksi

¹⁹⁷ Tässä yhteydessä olisi tarpeen selvitys niistä opinnäytteistä, mitä suomalaiset tekivät opiskellessaan ulkomailla. Kirjoittajan tarkoituksena on lisätä tätä koskeva osuus ennen tekstin painoon saattamista.

¹⁹⁸ Martinus Wargius, *Brevis et succincta commendatio Bothniae orientalis*. Aboae 1643; Jacobus P. Chronander, *Oratio Amplissimae Regionis Westro gothiae descriptionem, veraque & digna Encomia repraesentans*. Aboae 1646; Johannes D. Rauthelius, *Oratio de Encomio Aboae*. Aboae 1657; Andreas Swenonis Gallenius, *Oratio Topographica De encomio Calmariae*. Aboae 1658; Jsaacus Simonius, *Encomium Arbogiae*. Aboae 1659; Salomon L. Enebergh, *Oratio Celebris Emporij. Nycopensis Encomium Simpliciter adumbrans*. Aboae 1660; Elias Petri Hasselgreen, *Oratiuncula Encomium Alandiae Simpliciter & succincte adumbrans*. Aboae 1662; Lepus, Gabriel Josephi, *Oratiuncula Neostadii Descriptionem, veraque ac digna Encomia repraesentans*. Aboae 1663; Laurentius Arnerus, *Encomium Celeberrimae Urbis Norcopiae*. Aboae 1664; Gustavus Eriki Brobergh, *Oratiuncula complectens breviter Sudermanniae descriptionem, ejusque Vera dignaque repraesentans Economia*. Aboae 1664; Gabriel Eriki Leander, *Declamatio succincta paroeciae Lethala (quae comitatui Wazaborgh subjacet) Encomia, ejusdemque periphrasin strictim exponens*. Aboae 1664; Christiernus Caroli Alander, *Oratiuncula Encomia et Laudes Distriktus Insularis maris Balthici, ejusque incolarum mores et descriptionem totius Alandiae Complexa*. Aboae 1677; Samuel E. Justander, *Oratio Brevis De quibusdam Antiquitatibus Abogicis, Urbisque Situatione*. Aboae 1679; Jacobus Julenius, *Carmine succincto recitata Oratio simplex, in Laudes Ost-Bothniacae Regionis amaenae*. Aboae 1686; Daniel Juslenius, *Aboa vetus et nova*. Aboae 1700.

katsaukseksi Turun ja osittain koko Suomenkin vaiheisiin. Suurvaltakauden kotiseudunylityksistä ehkä tunnetuin Jusleniuksen teoksen ohella on Juhana Paulinuksen runo ”Magnus Principatus Finlandia”, joka pidettiin Upsalassa vuonna 1677. Se käsittelee koko suuriruhtinaskuntaa ja poikkeaa – Jusleniuksen runoksi puettua Pohjanmaan ylistystä lukuun ottamatta – runomuotoisuutensa lisäksi vain tältä osin muista oraatioista.

Oraation muotoon on retoriikan sääntöjen ohella¹⁹⁹ vaikuttanut se suurvaltakauden yliopistoelämän erikoinen rooli, minkä puitteissa tutkimuksen ja opetuksen ei suinkaan tullut esittää mitään uutta vaan pysyä hyväksi ja oikeaksi nähdyn puitteissa ja vahvistaa tradition valta-asemaa. Puhetaidon sääntöjen mukaan kotiseudunylitykset alkavat johdannolla, mikä sisältää yleisiä viittauksia isänmaan ja isänmaanrakkauden merkitykseen. Näin tekijä tavallisesti perustelee sitä, että on niin kovin heiveröisenä ja aloittelevana sanantaitajana rohjennut tarttua korkeaan aiheeseen. Laveasti mutta joltisenkin samoja polkuja noudattaen selvitetään kaikkea sitä, mistä ihminen on velkaa kotiseudulleen, kun hän siellä näkee päivänvalon, saa vanhempiensa hoivaa, ystäviensä tuen, opin alkeet ja tietenkin kasvatuksen oikeaan uskoon. Kaavaan kuuluu tärkeänä osana patriotismin sitominen antiikin kirjallisuuden tarjoamiin esikuviin ja ajatussisältöön. Riippuvuutta antiikin auktureista voidaan karkeasti havainnollistaa yksinkertaisella seuraavalla sivulla olevalla asetelmalla, mihin on koottu oraatioiden viittaukset asianomaisiin kirjailijoihin.

Peräti 11 oraatiota lainaa joko Ciceroa tai Ovidiusta tai molempia. Puheitten vertailu osoittaa sen seikan, että samat lainaukset kulkevat perintönä tekeleestä toiseen. Niin muodoin oraatio ei kerro oikeastaan mitään tekijänsä kirjallisuuden tuntemuksesta. Niitten pohjalla ei voi tehdä sitäkään johtopäätöstä, että niitä auktureita todella olisi luettu, mihin viittauksia on tehty. Sitaatit on nimittäin voitu poimia luennoistakin.²⁰⁰ Koko materiaalissa on viisi eri muotoista viittausta Ciceron tuotantoon, ellei oteta lukuun kerran lainattua ”missä hyvä, siellä isänmaa” -sitaattia. Useimmiten lainataan samaa: ”Mikään ei ole isänmaata suloisempi, mikään ei saa olla elämässä rakkaampi. Eihän mikään paikka ole ihanampi kuin kotiseutu. Rakkaita ovat tosin lapset, omaiset ja sukulaiset; mutta isänmaa yksinään sisältää nämä kaikki rakkauden kohteet.” Harvemmin viitataan Ciceron ajatukseen, että isänmaa on ikään kuin kaikkien yhteiset vanhemmat.

¹⁹⁹ Heikel 1894, s. 151–153.

²⁰⁰ Professori Jaakko Suolahti on tästä seikasta huomauttanut kirjoittajalle.

		Cice- ro	Ovi- dius	Pla- ton	Sene- ca	Cassio- dorus	Tunte- maton	Muut viittaukset antiikin kirjailijoi-
Wargius	1643	x	x					x
Chronander	1646	x	x		x		x	x
Rauthelius	1657	x						x
Gallenius	1658							x
Simonius	1659							x
Enebergh	1660	x	x				x	
Hasselgreen	1662	x	x	x				x
Lepus	1663	x	x	x			x	x
Arnerus	1664	x	x	x				
Brobergh	1664	x	x	x		x		
Leander	1664		x	x				x
Alander	1677							
Justander	1679		x	x				
Julenius	1686		x					
Juslenius	1700							x

Yhtä koneellisesti lainataan Ovidiukselta kahta kohtaa. Kolmesti kelpuutetaan ajatus "Isänmaanrakkaus puolestaan on kaikkea järkeilyä voimakkaampi" ja peräti yhdeksästi joko suppeammin tai laajemmin Ovidiuksen mietiskelyjä Tomissa: "Kiistämätön on Odysseuksen viisaus, mutta kuitenkin hän toivoo voivansa nähdä kotikaupunkinsa liesien savun. Synnyinmaan kamara ohjaa kaikkia merkillisellä suloisuuden tunteella, eikä se salli kenenkään sitä unohtavan." Edelleen todistellaan Platoniin viitaten, ettemme ole syntyneet ainoastaan itseämme vaan myös perinnettämme varten: osan vaatii isänmaa, osan vanhemmat ja osan ystävät, ja vielä lainataan lausumaa: "Kellään meistä ei ole maan päällä suurempaa rakkauden kohdetta kuin isänmaa." Cassiodoruksen ja Senecan siteeraaminen saattaa olla aivan poikkeuksellisen itsenäisyyden tuote, ellei ansio ole pelkästään oraation pitäjän ahkeran opettajan. Edellisen mukaan vapaan miehen

²⁰¹ Koska oraatioita tässä on tutkittu yleensä 1600-luvun patriotismin kuvastajina, on asetelmaan tehty merkintä asianomaisen kirjailijan kohdalle myös silloin, kun maininta on esimerkiksi oraation tarkastaneen professorin mietteissä. Kukin kirjailija on merkitty kunkin oraation kohdalle vain kerran, vaikka lainauksia olisi useampia. "Muut viittaukset" -sarake sisältää sellaisia lainauksia antiikin auktoreilta, jotka eivät ole suoranaisesti patroottisia: kyseisten lainausten lähteinä ovat mm. Plutarkhos, Plinius Plautus, Terentius ja Tacitus (ainoastaan Jusleniuksella). Kuitenkin sarakkeeseen sisältyy Lepuksen oraation onnitteluun sisältyvä, viittaus psalmiin 137, jota muiden muassa Laurentius Petri Tamme-linus (Aboicus) on käyttänyt patrioottisessa taistelussa Ruokalukujensa esipuheessa. Tuntemattomat ovat lyhyitä viittauksia, joita ei ole onnistuttu identifioimaan. Tarkemmat tiedot käsittelyistä teoksista annetaan liitteessä 1 sivulla 133.

velvollisuus on ajatella isänmaansa hyötyä, ja jälkimmäinen toteaa: ”Ei kukaan rakasta isänmaata siksi, että se on suuri ja voimakas, vaan siksi, että se on hänen isänmaansa.” Pari kertaa esiintyy näiden patriakeskeisten sitaattien ohella viittaus siihen Diogeneen suuhun pantuun lausumaan, jonka mukaan hän lukeutui maailmankansalaiseksi, koska jokaiselle urholliselle miehelle jokainen paikka oli isänmaa. Tämä kosmopolitismi ei suinkaan ole tarkoitettu häiritsemään patrioottista ajatuksenjuoksua, vaan sitä käytetään todisteluketjussa, millä itse kutakin halutaan opettaa olemaan isänmaansa arvoinen.²⁰²

Kun nyt kuulijat ovat saaneet oikean käsityksen isänmaallisuuden arvosta ja merkityksestä, seuraa varsinainen kotiseudun ylistys, joka myöskin noudattaa kaavaa. Kuudessa puheessa on tämä ohjelma joko suoraan selostettu tai siihen on viitattu. Puhetaidon sääntöjen mukaan aihe oli ilmoitettava, ja ainakin eräissä tapauksissa ohjelman ilmoittaminen johtuu juuri tästä. Jotkut taas ovat luoneet yleiskatsauksen puheensa aiheeseen sen lopussa retorisenä huipentumana.

Wargiuksen ylistyksessä Pohjanmaalle katsaus on kuvauksen lopussa seuraavanlaisena:

”Te kuulijat olette havainneet tämän maakunnan edullisen sijainnin, jonka luonto on kaikkialta linnoittanut ja vahvistanut. Olette saaneet tietää maapohjan ja maan laadun hedelmällisyyden, lehtojen ja metsäin runsauden, niittyjen ja laidunten uhkeuden, jokien ja virtojen olevan tulvillaan kaikenlaista kalaa. Olette tulleet tietämään kaupunkien käyvän kaikenlaatuista kauppaa ja tuntemaan niitten etuisuudet, valtion asioita vaalivat koulut, temppelit ja vankat linnoitukset. Olette saaneet käsityksen hallintotavasta sekä seurakunnan ja hallinnon kunniallisuudesta, oikeudenkäytön tasapuolisuudesta. Olette tulleet tietämään Pohjanmaan asukkaiden kuuluisat hyveet, hartaan uskonnollisuuden, kaikki muut ylittävän erinomaisen ja ylistettävän anteliaisuuden. Oi mikä kuuluisa maakunta, jota kuvaavat sellaiset hyveet ja edut, oi tuota onnellista ja kaunista seutua.”

Jokseenkin samalla tavalla kokoaa ruotsalainen Salomon Eneberg vuonna 1660 puheessaan Nyköpingin kunniaksi työnsä päänäkökohdat. Kuulijoille, on tarjottu Nyköpingin edut, vanhuus, rakennusten laatu, linnan ja kirkkojen komeus, ilmaston lempeys, maapohjan hedelmällisyys, jokien ja lähteiden, niittyjen ja puutarhojen sulous, asukkaiden tavat, kielitaito, hyveet ja oppi, asukkaiden taidot kaupassa ja merenkulussa, hallintotapa, kirkon ja koulun tila, kuuluisat historian tapahtumat. Chronander, Hasselgreen, Leander ja Justander ilmaisevat ohjelman

²⁰² Ks. erityisesti Sven Wigeliuksen esitystä Wargiuksen oraatiosta.

lyhyemmin mutta selkeästi; Chronanderin puheessa on jopa marginaaliin merkitty "propositio" eli tehtävä: kuvata "vanhuutta, alkuperää, laajuutta, hedelmällisyyttä, asukkaita", ja Justanderilla "kaupungin koristuksia, välttämättömyystavarain runsautta, varoja, rakennuksia, aseita, varustuksia etc.; lakeja, järjestystä, oikeutta, hyviä tapoja". Alanderin puheessa Ahvenanmaalle ei näy ohjelmaa, mutta sen sijaan puheeseen sisältyy voimakkaasti korostuva uskonnollinen momentti, mihin patriotismi on sidottu ja mikä osaltaan tekee ymmärrettäväksi myös paikalliskuvausten rungon muokkaantumisen semmoiseksi, jollaisena se oraatioissa ilmenee. Alander lähtee ajatuksesta, että maailmankaikkeus, kaikkien tosiasiaiden sisäinen luonto (*rerum omnium natura*) osoittaa sellaista jumalallisen suunnittelun suurenmoisuutta, minkä pitäisi olla ilmeinen jokaiselle tervejärkiselle ihmiselle.

Ortodoksian valtakaudella oli kotiseudunkuvauksessa pidettävä huolta siitä, että se täytti tehtävänsä myös teologisen maailmankuvan kannalta. Kun kuvaus ei voinut olla ristiriidassa sen käsityksen kanssa, että jumalallinen hyvyys ihmistä kohtaan heijastui myös siinä ympäristössä, mihin ihminen oli asetettu, niin myös olosuhteet oli tämän mukaisesti nähtävä myönteisinä. Itse asiassa oltiin melko tarkoin samoissa asetelmissa kuin oli ollut Tuomas Akvinolainen, jolle *patria* oli muuan Jumalan työväline mutta ihmistä suurempi periaate jumalallisen maailmanjärjestyksen toteutumisessa.

Paikalliskuvausten noudattamaa kaavaa havainnollistaa seuraavalla sivulla oleva asetelma, mihin on otettu puheitten käsittelemien aihepiirien pääkohdat.²⁰³ Asetelma ei ole tarkoitettu miksikään matemaattisen täsmälliseksi tilastoksi: puheiden käänteitä ja vivahduksia voi tulkita eri tavoin, ja merkintöjä tehtäessä on koetettu seurata puheen henkeä. Eri asioilla on eri tuotteissa erilainen painokkuus, mikä asetelmasta ei näy: olisi mahdollista käyttää sisällön analyysia sanomalehtitutkijain tapaan, mutta sellaisella menettelyllä ei olisi merkitystä aatehistoriallisten yhteyksien tai kokonaisuuksien kannalta. Kaarle X Kustaan sodan aikaiset kolme puhetta kantavat sota-ajan leimaa siinä, että niissä käsitellään melko laajasti puolustusnäkökohtia. Sisältöihin vaikuttaa se, että yksi kirjoittaa kaupungista, toinen kokonaisuudesta maakunnasta jne. Lähes kaikki kuitenkin tähdentävät ilmaston, maaperän ja kasvillisuuden erinomaisuutta. Menettely on varmaankin yhteydessä myös siihen Aristoteleelta periytyvään ja ainakin jo 1500-luvulla Pohjolassa vaikuttavaan käsitykseen, että näillä edellytyksillä ihmisistä kasvoi sangen edullisin ominaisuuksin varustettuja.²⁰⁴

²⁰³ Tarkemmat bibliografiset tiedot käsitellyistä teoksista annetaan liitteessä 1 sivulla 133.

²⁰⁴ Gunnar Suolahti, *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1700-luvuilta*. Porvoo: WSOY 1913, s. 1–4.

Lähes kaikki oraatioiden pitäjät muistivat myös kehua kotiseutunsa ihmisiä erityisen hyveellisiksi. Puheissa tarjoutuu niin muodoin eräänlainen aikakauden malli-ihmisen kuva. Erityisen monitahoiset piirteet saa uusikaupunkilainen Gabriel Lepuksen puheessa. Hänen mukaansa uusikaupunkilainen on

”hyveellinen, siisti, kohtuullinen, palvelevainen, seurallinen, inhimillinen, lempeä, nuhteeton, avomielinen, oikeutta rakastava, tavoista kiinni pitävä, kunniallinen, hurskas, hallinnolle kuuliainen, hyväntahtoinen, antelias, vilpitön, ulkomaalaisia rakastava (! saattaa kenties tarkoittaa yleensä kierteleväistä, esimerkiksi opintojensa vuoksi liikkuvaa ihmistä), oppineille suopea, mielenlaadultaan sulava, hyvä köyhille, ahkera; hän ei ole kade, ahne, ylellinen, pahansuopa eikä riitainen.”

Leanderilla laitilalainen edustaa tässä luettelossa kaikkia myönteisiä ominaisuuksia oikeutta rakastavasta ahkeraan asti, minkä lisäksi hän on erityisen kohtuullinen ja inhimillinen, kristillistä rakkautta osoittava, urhoollinen ja esivallalle uskollinen; hän ei ole kade, pahansuopa, kopea, viekas, turhamainen tai pahaa kilpailua harjoittava. Leander lienee ammentanut ystävänsä Lepuksen puheesta, mutta myös monissa muissa esiintyy hyvekoelma oikeudenrakkaudesta ahkeruuteen. Tuo patrioottinen ihanneihminen on määreiltään itse asiassa kauttaaltaan kristillisen ihmisihanteen mukainen, eikä siihen sisälly mitään erityistä merkittävää. Jotkut kirjoittajat lienevät hyvekoelman lueteltuaan tulleet ajatelleeksi, ettei oikeuslaitokselle tällaisten malli-ihmisten keskuudessa olisi jäänyt enää mitään käyttöä, koska jossain on viitattu siihen, että oikeuslaitos jakaa tuomioita järkkymättömän tasapuolisesti kaikessa, missä joku on hairahtunut hyveen polulta.

	Wargius 1643	Chronander 1646	Rautelius 1657	Gallenius 1658	Simonius 1659	Enebergh 1660	Haselgreen 1662	Lepus 1663	Arnerus 1664	Brobergh 1664	Leander 1664	Alander 1677	Justander 1679	Julenius 1686	Juslenius 1700
⁺ Patrioottisia perusteluja	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
patria=kotiseutu	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
patria=(myös) Ruotsi tai Suomi	x		x	x	x			x		x	x	x	x		x
Historiaa															
- ”gööttläistä”	x	x	x		x							x	x	x	x
- aitoon materiaaliin perustuvaa	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Kotiseudun maantiede															
- edullinen sijainti	x		x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- kaunis luonto	x	x		x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- maaperä on metallirikas	x	x				x									x
- maapohja hedelmällinen	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- hyvät pellot, niityt ym.	x	x			x	x	x	x	x	x	x		x	x	x
- vilja ja kasvit menestyvät	x	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- vesistöissä paljon kalaa	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- paljon riistaa						x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ilmasto on hyvä ja/tai terveellinen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			x
Tuottoisaa kaupankäyntiä	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x			x
Muita edullisia elinkeinoja					x	x			x	x	x				x
Kaupungit															
- komeita rakennuksia	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x	(x)	x	x	x
- kouluja	x	x	x	x	x	x	x		x	x				x	x
- muita laitoksia		x			x	x				x				x	x
Linnoituksia	x	x	x	x		x	x		x					x	x
Oikeamielinen ja viisas hallinto	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			x
Hyveelliset asukkaat	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x		x
Puhdas oppi	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	(x)		
Huomattavia henkilöitä		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			x	x

c. Patriotismi valtakunnallisen ajattelutavan leviämisen väylänä

Tarkastellessaan varhaisia kansallisen valveutumisen oireita Suomessa 17. ja 18. vuosisadan taitteessa A. R. Cederberg lienee ensimmäisenä huomauttanut siitä, kuinka *patria* tai *fädernesland* saattoi suurvaltakauden kielenkäytössä tarkoittaa Suomea tai koko valtakuntaa.²⁰⁵ Jo oraatioiden kielenkäyttö osoittaa tämän seikan, mikä tosin helposti ilmenee kaikestakin 1600-luvun lähdeaineuksesta, missä vain patrioottista terminologiaa esiintyy.

²⁰⁵ A.R. Cederberg, Varhais-kansallisen herätyksen enteet maassamme 1600- ja 1700-luvun taitteessa. *Historiallinen Arkisto* 42. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1935, s. 7–8.

Akateeminen aineisto yleensä osoittaa, että *patria* saattoi tarkoittaa varsin ahtaastikin käsitettyä kotipaikkaa, jopa kotikaupunkia, mutta sitä käytettiin myös maakunnasta ja koko Suomesta tekijän – tai oraation tekijän ollessa ruotsalaissyntyisen Ruotsista – sekä valtakunnasta. On jopa esimerkki vuodelta 1688, jolloin Andreas Hasselqvistin johdolla laaditussa väitöskirjassa käytetään harvinaista ilmausta ”*dulcissima nostra Patria Sveo-Gothica & Finnica*”²⁰⁶ eli ’isänmaamme Ruotsi ja Suomi’. Ilmeisesti termin erikoislaatuinen moniselitteisyys – mikä on tavallaan analoginen demokratia-termin käytölle toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa – onkin muodostanut kanavan valtakunnallisen asennoitumisen tai asiain käsittämistavan leviämislle ja vakiintumiselle suomalaisten keskuuteen. Toisaalta se on omalaatuisella tavalla jättänyt suomalaisille avoimeksi mahdollisuuden tajuta jotkut sisällöltään ja hengeltään valtakunnalliset ilmaisut Suomea tarkoittavina tai ainakin kotoisina.

Edellä on todettu Suomen reformaatiokauden piispain suomalainen patriotismi. Miten kävi tämän tradition, kun ruotsalainen kiihkeän puhdasoppinen Isak Rothovius tarttui Turun piispan sauvaan? Jos seuraa piispan kiertokirjeiden kielenkäyttöä, joutuu tekemään sen havainnon, että piispa kiertää sellaisia ilmaisuja, jotka kirjeen lukija tai kuulija olisi voinut kokea vieraiksi. Rothovius viljelee erittäin runsaasti *patria*- tai *fädernesland*-termiä. Hänen kannaltaan valtakunta ja *patria* samaistuvat, mutta suomalaisen lukijan mielikuvissa *patria* saattaa aivan yhtä hyvin yhdistyä Suomeen tai kotiseutuun. Esimerkkejä löytää yllin kyllin. Lokakuussa 1629 piispa tuumi, että kukapa ei tietäisi ”meidän kauniin isänmaamme” joutuneen Venäjän, Tanskan ja muidenkin sotien herpaisemaksi. Nälkä vallitsee lähes ”koko isänmaassa”, ja rutto on levinnyt sotilasleireistä sekä Ruotsin että Suomen puolelle.²⁰⁷ Lokakuussa 1631 piispa osoittaa kirjeensä paitsi oman hiippakuntansa myös ”koko Suomen suuriruhtinaskunnan” papeille kehottaen heitä ”yhdessä kaikkien kuulijoittemme, vieläpä koko valtakunnan asukkaiden” kanssa rukoilemaan Jumalan apua kuninkaalle ja isänmaallemme.²⁰⁸ Vuonna 1638 oli ruotuluettelot valmistettava siten, että sotamiehenottokomissaarit havaitsisivat jokaisessa ”uskollisen sydämen esivaltaa ja isänmaata kohtaan”. Samana vuonna pappien oli ”uskollisina ja harkitsevaisina ruotsalaisina miehinä” taivutettava rahvas viljaveroon muistuttaen sitä kaiken olevan ”hänen kunink. majesteetillensa mieluista ja isänmaalle hyödyllistä”.²⁰⁹

²⁰⁶ Andreas Hasselqvist & Olaus Israelis Leimontinus, *Disp. theologica, de descriptione et causis religionis gnesios christianae* [...]. Aboae 1688, s. 2.

²⁰⁷ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 77–78 (21.10.1629).

²⁰⁸ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 79 (24.10.1631).

²⁰⁹ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 86 (30.3.1638), 88 (9.4.1638).

Kun Turun akatemia perustettiin ja Rothovius julkaisi sen johdosta ylistyskirjeen, niin isänmaa-termi ei esiinny kertaakaan. Kirje on osoitettu Suomen suuriruhtinaskunnan, Ahvenanmaan ja Pohjanmaan kirkkoherroille; akatemia sanotaan perustetun Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunkiin Turkuun, mikä oli tavaton onni, koska jokainen tietää ””kaiken valtakuntien ja valtioiden onnen olevan riippuvainen hyvin järjestetyistä (*bene constitutiis*) akademioista ja kouluista”. Vaikuttaa siltä kuin Rothoviuksen toteamus, että akatemia on nimenomaan suomalaisten hyödyksi, olisi estänyt häntä käyttämästä *patria*-termiä. Vuonna 1641 hän toteaa ”meidän isänmaamme” saavan osansa yleismaailmallisesta sodan melskeestä.²¹⁰ Kirkkoherrojen samoin kuin koko isänmaan tiedossa oli, että Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunkiin oli perustettu akatemia. Mainittuna vuonna ruotsiksi ja suomeksi lähetetty kiertokirje on malliesimerkki siitä, kuinka kukin voi käsittää käytetyn terminologian tavallaan. ”Rakas isänmaamme” esiintyy kirjeessä viidesti muodossa, missä se voi yhtä hyvin tarkoittaa valtakuntaa – kuten Rothovius ilmeisesti itse tarkoitti – mutta missä kuulija saattoi käsittää sen myös suomalaista isänmaata tarkoittavaksi, etenkin kun samalla viitataan ”Ruotsin valtakunnan” holhoojiin ja ”koko valtakunnassa” pidettävään sotamiehenottoon. Tavanomaista mutta sinänsä merkilläpantavaa on myös esivallan ja isänmaan rinnakkain asettelu.²¹¹

Kuva säilyy samana seuraavien piispojen aikana. Terserus käyttä kahdesti vuodelta 1660 säilyneessä kiertokirjeessä *patria*a yllä esitetyllä tavalla; ei voi sanoa, mikä *patria* on kysymyksessä.²¹² Gezeliusten aikana vakiintui tapa puhua ”rakkaasta isänmaastamme” pelkän ”isänmaan” asemesta. Ilmauksen voi käsittää joko valtakuntaa tai Suomea koskevaksi, joskin kirjeen laatija on ilmeisesti ajatellut valtakuntaa, kuten joulukuussa 1677, kun Gezelius toteaa sodan järkyttäessä seuraavalla tavalla: ”meidän isänmaamme osia laupias taivaallinen isä on nämä meidän hiippakuntamme seudut [...] aivan täysin turvannut”.²¹³

Isänmaallisen terminologian käyttö lisääntyy myös heti, kun ulkonainen vaara uhkaa tai sota vallitsee. Akatemiassa patriotismi on vuodesta toiseen jatkuvaa osaksi kirjalliseen kulttuuriin kuuluvaa, osaksi ikään kuin akateemisen ympäristön korkeaksi velvoitukseksi tajuttua viljelyä. Virallisessa kielenkäytössä patriotismi otetaan käyttöön

²¹⁰ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 94–96 (12.6.1640 ja 1641 Dom. exaudi).

²¹¹ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 97–102.

²¹² *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 175, 177 (XII Kal. Jan. 1660).

²¹³ *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref*, s. 278 (20.12.1677); 282 (12.4.1678), 283 (19.4.1678, 3.9.1678, 29.3.1679), 286 (27.5.1679), 288 (marraskuu 1679), 291 (26.3.1680), 319 (13.2.1684), 322 (26.4.1685), 354 (12.1.1693), 429 (10.10.1700), 432 (20.12.1700).

voimakkaamman motivaation aikaansaamiseksi kansan keskuudessa, kun siltä edellytetään poikkeuksellisia ponnistuksia.

Vaikka isänmaa-termin käyttöä leimaa tietty neutraalisuus, niin samalla se on ainakin yhdessä hyvin tärkeässä suhteessa edistänyt isänmaallisuuden valtakunnallistumista, ja tällöin on kysymyksessä edellä mainittu esivallan eli hallitsijan ja isänmaan tai valtakunnan ja isänmaan rinnakkaisasettelu. Etenkin ensin mainittu menettely ilmenee lähteistä erittäin usein, kun niissä esiintyvät ajatuskulut lähestyvät ihmisen valtiollisia velvollisuuksia. Väestön suurelle massalle juuri hallitsijan henkilö oli tärkeä, koska patriarkaalisen suhtautumisen hallitsemassa sääty-yhteiskunnassa kansa oli tottunut katsomaan juuri hänen persoonaansa oman menestymisensä viimeisenä takeena. Sen vuoksi kuninkaallinen majesteetti ja isänmaa esitettiin tuon tuostakin rinnakkaisina käsitteinä ikään kuin samaan hengenvetoon.

Hallitsijan persoonan liittyminen ihmisten mielikuvissa läheisesti isänmaakäsitteeseen on ollut omiaan antamaan isänmaalle valtakunnallista leimaa. Tällaista esimerkkiaineistoa on varsin runsaasti 1600-luvulta suomenkielisessäkin asussa, ja kun papit ovat julistaneet saarnastuolista väestölle valtiopäivä- ym. valtiollisia kuulutuksia, tällainen kuningasvoittoinen patriotismi on kuulunut tavanomaiseen päiväjärjestykseen. Esimerkiksi Jaakko Raumannus puhuu Augsburgin tunnustuksen suomenoksessaan niistä, jotka osoittavat jumalanpelkoa "vscolisudes H.K.sta M:tiäns ia meidän racast jsäm maata wastan" ja kuinka "yxi Kuningas mahta seurata Dawidita sotimisesa, ia Turckia carcottaman pois Isän maasta". Valtakuntapatriotismi on täydellisenä rukouksessa "Kijtetty oloon HErra, Sanocan caicki Ruodzin waldakunnan asuwaiset ia vscoliset alimaiset [... koska hän on vahvistanut kuninkaan] holhoman Isän maat..."²¹⁴

Kirkonkuulutuksessa vuodelta 1641 sanotaan jonkin asian tapahtuvan "meiden armolisen esivallan tadon ielkin, meille ia kajkil meidhen rachan isemme maalle hywäxi" ja miltei samoin sanoin tarkastuskomissaari Karl Falkenbergin kuulutuksessa vuodelta 1679: "tämä caicki tapahtu hänen Guningall. Meijestetins ja IsänMaan tarpexi ja hywäxi".²¹⁵ Vuonna 1688 kuulutetaan: "...meille ja meidän Cuningalliselle Huonellemme, nijn hywin cuin coco meidän rackahalle Isämemaalle, ja teille caikille meidän uscollisille Alammaisillemme".²¹⁶ Esimerkkiluettelo

²¹⁴ Sanakirjasäätiön vanhan kirjasuomen kokoelmat, Rajalenius, Confessio fidei esip. E3, H4, D4.

²¹⁵ Sanakirjasäätiön vanhan kirjasuomen kokoelmat; Grotenfelt 1912, s. 112; Arvi Korhonen (julk.), Kaksi suomenkielistä julistusta 30-vuotisen sodan ajalta. *Virittäjä* 28:1-2, s. 43-48.

²¹⁶ Sanakirjasäätiön vanhan kirjasuomen kokoelmat.

voisi jatkaa ilman, että kuva asiasta saisi uusia piirteitä, hallitsijan hahmo oli vaikuttava valtakuntapatriotismin etenemisen väylä.

d. Suurvalta-ajan suomalaisväritteinen patriotismi

Suurvalta-ajan yleinen kehitystendenssi johti siihen, että patriotismi hyödytti valtakunnallisia tarkoituksia, mutta näin oli tuskin laita silloin, kun patriotismiin sisältyi velvoitus tai tunne, että oma isänmaanrakkaus pakotti erityisesti vaalimaan sitä, mikä oli suomalaista. Tässä tulee lähinnä kysymykseen suomen kielen hyväksi tehty työ. Uskonpuhdistuskauden miesten aherrus suomen kielen saralla on ainakin Juustenilla, Finnolla ja Sorolaisella yhdistettävä avoimeen patriotismiin, ja Finno nimenomaan esittää isänmaanrakkauden virsirunoilunsa käyttövoimana. Tuskin voi epäillä Agricolankaan linjasta poikenneen, vaikka onkin helpompi selvittää hänen suhdettaan nimenomaan kansalliseen aatepohjaan kuin patriotismiin.

Kun Hemminki Maskulainen viittaa virsikirjan suomennoksessa mestari Jaakon ennen tehtyyn esipuheeseen, on mahdollista, että hän oli tehnyt suomennostyönsä myös patrioottisista motiiveista lähtien. Patrioottisesti motivoi myös Hartikka Speitz sota-artiklain suomentamistaan. Jo nimilehdellä on maininta, että työ on tehty ”isänmaan ja oman kansakunnan (*Nation*)” hyödyttämiseksi, mutta selvemmin sanoo Speitz tekstissä: ”Ja sentechden olen minä, ex zelo seu amore Patriae [...] sota Articulit Suomen kielelle käändänyt, nille hyfwäxi jotka nijtä tarwidzewat.” Samalla Speitz perustelee myös raamatullisesti: ”Sillä se suuri Herra Zebaoth idze, hän rakasta mös hänen oma Cansansa jocaitzista kielistä...” Koko esipuhe on varsin patrioottinen kirjoittajan käyttäessä tyypillistä antiikin esimerkkiaineistoa ja mainitessa Curtiuksen isänmaanrakkauden esikuvana. Speitzin patriotismi saa lisää suomalaisvärisyyttä siitä, että hän erottaa valtakunnan ja isänmaansa sanoessaan tahtoneensa palvella paitsi kuningasta ja Ruotsin riikin hallitusmiehiä ”mös minun oma Isäni maata”.²¹⁷

Ehkä selvemmin kuin missään muussa tuotteessa suomalaisuuden liittyminen patriotismiin näkyy Laurentius Petri Aboicuksen vuonna 1644 julkaisemassa kirjasessa *Selityxet Joca-Päiwäisten Huomen= Ehto= ja Ruocalucuin eli siunausten*, mikä on todellinen suurvalta-ajan suomalaisuuden helmi. Tuskin mikään 1600-luvun suomalaisuusilmiöitä

²¹⁷ Grotenfelt 1912, s. 89–92: Speitzin suomennoksen ongelmista ks. Toini Melander, Mistä syystä ovat Hartikka Speitzin sota-artikkelisuomennoksen esilehdet ilmestyneet useina laitoksina? *Historiallinen Arkisto* XLIV. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1938, s. 115–135, erityisesti s. 119–120, 126–.

sivuava tutkimus sivuuttaa kirjasta siihen viittaamatta, joskin siitä on annettu myös virheellisiä tulkintoja, kun on unohdettu tarkastella sitä kokonaisuutena.

Selityxet on omistettu suomalaisuusharrastuksestaan tunnetulle Turun hovioikeuden presidentille Juho Kurjelle, kuuluisalle hakkapeliittapäällikölle Arwid Wittenbergille, mikä oli luonnollista, koska Laurentius Petri oli Loimaan kirkkoherrana hänen läänityksensä tärkein pappismies, sekä Jöns Rosenschmidtille, jolle oli myönnetty Turun läänin varamaaherran asema.

Samoin kirjasen gratulaatiot ovat poikkeuksellisen huomiota herättävät, koska kaksi niistä on kokonaan suomenkielistä ja yksi enimmältä osalta suomenkielinen. Suomeksi ovat kirjoittaneet Eskil Patraeus sekä Vihdin kirkkoherra Jacobus Petri, osittain latinaksi ja enimmältä osalta suomeksi Martinus Stodius. Latinaksi on vielä onnitellut Porin koulun rehtori, sittemmin Huittisten kirkkoherra Andreas Keckonius. Keckonius ylistää tekijää siitä, että tämä on isänmaata hyödyttääkseen käyttänyt lahjojaan kirjantekoon, ja kehottaa suomalaisia osoittamaan tälle kirjaselle vastarakkautta: *patria* saa näin Keckoniuksen tervehdyksessä suomalaisvärytyksen. Jacobus Petrikin huomauttaa siitä, kuinka tekijä tällaisella Jumalan sanan harrastuksellaan ”Suomel näin cansas suot Tilan oppi” oikeaan hartaudenharjoitukseen. Mutta Martinus Stodiuksen gratulaatiossa yhtyy uskonnollinen hartaus voimakkaaseen kansalliseen mielialaan, jossa voitaneen lukea myös keskeisesti patrioottista asennoitumista sikäli, että Stodius puhuttelee Suomea maana katsauksessaan:

Cadzos nyt sinä SUOMI suloinen/
 Cuinga Jumala juuri julkinen;
 Tiettäwäx sul tahtons ia tecons teke
 Omal kielelläs/ cuin caicki näke.
 Jo soi sul Suomexi coco BIBLian;
 Jong edest Jumalat kijtä ain ijan:
 Jo Catechismuxet ia Postillat/
 Rucous=Wirsi ia käsi kirjat.
 Ja nyt taaskin SJUNAUxen Lugut/
 Owat Suomexi Präntihin tullut:
 Her LAVRJDZALDA Loimi: Joelda:
 Tässä syndyneld Turun Pojalda.

Suomen korostuminen osoittaa, ettei kysymys ole pelkästään kirkon työn edistymisen inventaarista, vaikkakin olosuhteiden pakosta Stodius saattoi panna merkille ainoastaan kirkollista suomeksi ilmestynyttä kirjallisuutta.

Kuitenkin Selityksien esipuhe on monin verroin antoisampi kuin gratulaatiot, joitten mukanaolo enemmänkin todistaa vain patriotismin ja suomenmielisyyden yleisyydestä kuin sen luonteesta. Esipuhe muodostaa kristillisen oppijärjestelmän puitteissa liikkuvan historiankäsityksen varaan rakennetun syvällisen johdatuksen siihen tosiseikkaan, että suomalaisen isänmaan kamaralla voitiin julkaista suomeksi hyödyllisiä teoksia. Esipuheen kokonaisuus on nimenomaan tärkeä siksi, että Laurentius Petrin käyttämä kieli yhteyksistään irrotettuna tekee erittäin modernin vaikutuksen ja saa helposti häviämään sen näkökohdan, että suomalaisuus ja patriotismi tässäkin kuuluvat teologian puitteiden sisäpuolelle, eivät missään tapauksessa sen ylä- tai ulkopuolelle.

Laurentius Petri selvittää historian valossa, kuinka Jumala ensin on puhunut tahtonsa ihmisille "oman äänensä kautta" aina vedenpaisumukseen vuonna, sen jälkeen kielten sekoitukseen, Sodoman ja Gomorran hävitykseen, kunnes hän kolmantena kuukautena Israelin lasten lähdettyä Egyptistä opetti kirjoitustaidon Moosekselle lain taulujen antamisen kautta.

Kun Jaakko Suomalainen pitää Moosesta ensimmäisenä historioitsijana, niin Laurentius Petri toteaa hänet Jumalan tahdon ensimmäiseksi kirjoittajaksi. Aikanaan keksittiin kirjapainotaito, minkä jälkeen kirjoja on julkaistu etenkin koulujen ja akatemiain sijaintipaikoilla. Ja niin on "tähän suuren Förstindömin Suomen Maalle" saatu akatemia sekä kirjapaino vuonna 1642, "Joca on suuri Jumalan lahia Suomen Maan asuwaisille (erinomaisest nijlle yxikertaisille) että tästä lähin aina (Jumala muutoin suocon rauha) omasa maasa tehtyjä kirjoja saawat picaiseld nähdä/ ia nijstä Jumalan tahdon (ia cunnialisi menoa) ymmärdä ia suulla ia idze edestäns lukea."

Agricolasta alkaen suomalaiset kirkonmiehet liittivät sen, mitä he tekevät Suomessa tapahtuvaksi, maailmanhistorialliseen yhteyteensä. Laurentius Petrin näkemys kirjapainon saamisesta Suomen maaperälle ei ollut kohtuutonta liioittelua, sillä olihan tällä toimenpiteellä suomalaisen kulttuurin kannalta erinomaisen suuri merkitys toisaalta jonkinlaisen kulttuurin kypsyneisyyden tunnustuksena, toisaalta tulevaisuuden lupauksena. Yhtä antoisa on sitten Laurentius Petrin jatko, kun hän selvittää motiivejaan:

Ja ehkä idzecutakin Jumalikus pitä muistuttaman/ erinomaisest Saarnamiehiä wircakin waati Jumalan sana ja hänen pyhä tahtons julistaman sekä sowelially että sopimattomalla ajalla/ ia cuihin paicoihin ikänäns tulewat. Nijn cuitengin että idzecullakin sydämelisel ihmisel on aina enin hywä halu ia rackain mieli oma Isän maata wastan/ nijn sijnä sisäl asuis ia olles cuin mualla oleskelles/ nijncuin K. David tietä anda fangituis Judalaisis cuin he owat Babelis sanonet: Si oblitus fuero tui Jerusalem, etc. Jos minä sinua unohdan Jerusalem/ nijn olcon minun oikia käten unohdettu. Tartucon minun kielen/ suuni lakeen/ ellen minä sinua muista/ ellen minä tee Jerusalmitta minun ylimäisexi iloxeni. Ja nijncuin Cicero sano: Patria quid jucundius?

quae omnes in amorem sui rapit, dulcedinis suae nativae stimulos, etiam absentium animis imprimit, ut nunquam patriae immemores esse queant. Ja sitä cuin iocun on myös jalommaxi tullut/ ia suuremat lahiat käsittänyt/ enämän myös ikä ia ymmärryst saanut/ nijn aina sitä rackammast ia haluisemmast ajattele Jsäns maata cohden ia sen parhaxi/ caicki työns ia menons sowitta/ nijncuin Lucianus in Patriae Encomio, ia Cicero de finib. tietä andawat.

Sentähden sijs/ että minuakin secä wirca waati [viittaukset raamatun jakeisiin jätetty pois] totuden sana jacaman/ Jumalan tahto julistaman ia oleman uscolisil opixi/ sanasa/ menosa ia rackaudes/ ia palweleman lähimäisillen sillä lahial cuin Jumala minulle armosta/ Wanhemmitten kätten päälle panemises/ omaatans jakanut/ ia andanut on/ idzeni ia nijtä jotca minua cuulevat autuaxi saattaman/ Nijn myös että erittäin minun sydämelisen haluni ia rackauteni Isän maata watan (cusa Jumala kiijetty lewos olem saanet olla) nöyrästi tietä anda ia idze työllä jollakin tawal osotta taictaisin/ nijn sixi tiedoxi ia ennen caickia Jumalan cunniaxi aiwoin nämät lyhykäiset ia yxikertaiset Saarnat/[...] Omal Äitin kielel edes tuoda, [...] Ja nijncuin Jumala on Turcuun (minun rackasen syndymä paickan) Präntäjän anttanut. Nijn aiwoin samat saarnat [...] präntaden vlgos lewittä, sijnä toiwos [...] että ne monel yxikertaisel Jumalata pelkäwäisel Suomalaisel hywäxi ia ojennuxexi on tulewat...

Laurentius Petrin esipuhe on harvinainen lintu nimenomaan suomenkielisessä teoksessa, kun siinä yksityiskohtaisesti ja johdonmukaisesti osoitetaan suomen kielen hyväksi tehdyn työn motiiviksi isänmaanrakkaus ja tämän aatteellisia lähtökohtia. Ne kirjallisuudessa esiintyvät tulkinnat, että Laurentius Petri katsoisi saaneensa isänmaanrakkauden ”vanhemmitten kätten päälle panemises” ovat selvästi virheellisiä²¹⁸, sillä kirjoittaja tarkoittaa sananjulistajan lahjoaan, jotka ovat armosta saadut.

Suomenkielisessä tuotteessa esiintyvä poikkeuksellisen voimakas Suomen maan esiintuominen on luettava patrioottisen asennoitumisen piiriin, vaikka kirjoittaja muuten pidättyisikin patrioottisista ilmaisuista. Siten on patrioottista mielialaa esimerkiksi Maskun Hemmingin omistuksessa Henrik Hornille hänen julkaistessaan *Vanhain Suomen maan piispain ja kirkon esimiesten latinankieliset laulut* vuonna 1616. Otsikossa ja esipuheessa on paljon Suomen maahan kohdistuvia tai liittyviä määreitä: Suomen maa, Suomen maan piispat, Suomen koulut, seurakunnat, oppineet. Lukijalle kerrotaan laulujen historiasta:

²¹⁸ Toini Melander, Turun vanhan akatemian nimitystavoista ennen isoa vihaa. *Miscellanea Bibliographica* IV (1944), s. 32. Katsomatta alkuperäislähdettä olen kirjoituksessani Havaintoja suomalaisuudesta Ruotsin vallan aikana (*Historiallinen Aikakauskirja* 1965, s. 113) nojannut Melanderin tulkintaan ja selittänyt Laurentius Petrin esipuhetta virheellisesti.

Ystäväni ihanainen
 Hyvän suopa suomalainen,
 Näitten alust tiedä tämä:
 Suomen saares synnyit nämät ...²¹⁹

Virsikirjansa esipuheessa Hemminki viittaa Jaakko Suomalaisen esipuheeseen, minkä suomalainen patriotismi on edellä todettu. Kun Hemminki Maskulaisen teksti muuten osoittaa erinomaisen selvää suomalaisuuden tunnetta, niin hänelläkin kansalliset ja patrioottiset ainekset liittyvät toisiinsa. Mutta Hemminki on toisaalta myös käännoistyössään antanut oivallisen osoituksen siitä, miten monipohjainen patriotismi saattoi olla, kääntäessään "Ramus virens olivarum" -hymnin viimeisen säkeistön *patria*-termin sanoilla "Ruotsi" ja "Suomi", kuten edellä (s. 47) on osoitettu.

Esitettyjä tapauksia pitemmälle ei suomalaisuusväritteinen patriotismi mene suurvalta-aikana. Kun oraatioissa tai väitöskirjoissa joku onnittelijoista käyttää suomalaista kieliasua, saattaa runosta heijastua patriotismia, jossa on joskus suomalaiskansallista vivahdusta. Kun Gustaf Æimaeus vuonna 1656 kehottaa muuatta pariskuntaa kasvattamaan lapsensa "Cunniaxi corkiamman/Taitawaxi Tarpehexi/Jlox Jsän Maan ihanan/Joilda Joutuisi Jumala",²²⁰ niin sisältö on sama kuin mitä löytyy vastaavista ruotsin- ja latinankielisistä gratulaatioista.

Carolus J. Caloniuksen toivottaessa onnea Axelius Kempen virkaanastujaisissa 1658 sanonnassa kajastuu kaukainen patriotismi: "OMall' sul' riemust maan kielell toiwotan onne."²²¹

Ainakin Caloniuksen säkeen henki on hyvin sopusoinnussa saman tuotteen latinankielisen onnittelun kanssa, missä Kempeä kehutaan pohjalaisten heimon kunniaksi ja lainataan paikalliskuvauksista tuttua ajatuksenjuoksua, jonka mukaan emme ole syntyneet vain itsellemme, vaan osa meistä kuuluu isänmaalle, vanhemmille ja ystäville. Johannes Keckoniuksen muistorunossa Johannes Gezelius vanhemmasta ("Moesta Hwittensium Qverela") vuodelta 1690 korostuu melkoisesti maantieteellinen Suomi²²², ja samoin Matthias Salamniuksen vastaavassa tuotteessa "Surullinen ja Jumalinen Jälkimuisto [...] Johan Gezeliuxest" (1690) Suomen saari, Suomen puoleisuus mainitaan useasti, mutta runoissa patrioottinen mieliala on enintään taustalla, kun sen sijaan suomalaisuuskanta on selvästi esillä.

²¹⁹ Suomen kansalliskirjallisuus IV, s. 187–190.

²²⁰ [Laurentius Vigelius & Margareta Plagman,] *Frögdeliga lyckönskningar [...] ställt aff Fränder och Wänner*. Åbo 1656; Toini Melander, *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713. Bibliografisk förteckning*. Helsingfors: Helsingfors universitetsbibliotek 1951, n:o 371.

²²¹ [Axelius A. Kempe], *Votivae Acclaumationes [...] precantur Sympatriotae & Discipuli*. Aboae 1658; Melander 1951, n:o 396.

²²² Bonus Episcopus, *Se on/Uscollinen ja [...] A. Christiano P. Procopoeo*. Turku 1690. Melander 1951, n:o 1 189.

Patrioottinen isänmaa-termi esiintyy ainakin Gabriel Arctopolitanuksen suomenkielisessä muistorunossa Laurentius Creutzista vuodelta 1699²²³ ja Ericus Walleniuksen vuonna 1703 pitämässä Johannes Cajanuksen ruumissaarnassa²²⁴, mutta patriotismi on enemmänkin valtakunnallisvivahteista. Vuonna 1717 ”Ylkämiehen hywät Ystäwät ja Maan Miehet” julkaisivat hyvän suomenkielisen runon turkulaisen kauppiaan Henrik Rungenin häihin. Runossa kuvastuu kaipaus kotiin Suomeen, ja semmoisena se on virittynyt patrioottisen suhtautumisen alueelle, mutta toisaalta runo on luontainen pakolaistunnelmien tuote antamatta patriotismin kuvaan uutta.

Sikäli kuin patriotismia esiintyy suomenkielisen kirjailijatoiminnan taustana, voidaan katsoa, että patriotismi on ylläpitänyt suomalaisuuspyrintöjä. Mutta patriotismi Suomessa oli myös maan ruotsinkielisten asukkaiden henkistä pääomaa, ja heidän keskuudessaan patriotismi on saattanut syventää juuri kotipaikkaan kohdistuvaa erikoistunnetta, kuten 1700-luvun esimerkeistäkin voi vielä nähdä. Suomi isänmaana oli kuitenkin suurvalta-aikana verrattain vähän kielellisesti leimaantunut, kuten paikalliskuvauksetkin osoittavat. Sen takia maassa vallinnut väestön kielieroavuus tuskin paljonkaan pääsi häiritsemään suomalaisen patriotismin ajatuskulkujen omaksumista yhtä lailla suomenkuin ruotsinkielisellä puolella.

Tämmöinen yleinen patriotismi heijastuu normaalisti 1600-luvun tuotteissa, kuten esimerkiksi pohjalaisen Andreas A. Ulstadiuksen vuonna 1648 Pietari Brahelle pitämässä ylistyspuheessa.²²⁵ Puheessa ylistetään luonnollisesti Brahea itseään, mutta hänen monet avunsa suhteutetaan suurempaan asiaan eli Suomen maan, isänmaan menestykseen. Puhuja lausuu, kuinka ”meidän isänmaamme Suomi” ei ollut varhemminkaan Ruotsin ja muitten paikkojen rinnalla täysin tuntematon, mutta Brahen ansiot antavat sille aivan erityisen loisteliaan lisän.²²⁶

Tekijä painottaa Brahen erityistä hyvänsuopaisuutta ja rakkautta niihin, ”jotka asuvat näillä Suomen rannikoilla”. Brahe on ikään kuin luonnon luoma ja taivaasta tullut ”tätä kansaa” (suomalaisia) ja Suomen asioiden järjestämistä varten. Ustadiuksen käyttämä muoto *Res Fennonica* antaa sanonnalle lähes valtiollisen kokonaisuuden vivahteen: ”*Videris*

²²³ *Laudes viri regni fidelissimi [...] baronis [...] Laurentii Greutz [... a Christierno Alando. Aboae 1699.*

²²⁴ *Christillinen Ruumin=Saarna/ Cosca Johannes Cajanuxen [...] Pidetty Ericus Walleniuxelda 1703. Turku 1706, s. 57, 63.*

²²⁵ *Oratio Gratulatoria Recitata coram Illustrissimo Comite Petro Brahe [...] Ab Andrea A. Ulstadio Bothniense. Aboae 1648; Melander 1951, n:o 232.*

²²⁶ ”*Fuerat patria nostra Fennonia per multa retro annorum spatia inter Sveciae aliarumque orbis plagarum loca haud obscura; Sed quantum ornamenti, existimationis & celebritatis meritis tuis eisdem addideris, non, hoc meorum est virium exprimere.*”

profecto tanquam naturae propensitate huic genti natus & quasi de coelo delapsus, Rem Fennonicam restitutus". Brahea kutsutaan "isänmaan isäksi ja suojelijaksi". Tällöin tarkoitetaan isänmaalla Suomea, koska häntä tervehditään muun muassa "meidän isänmaamme ja siinä kukoistavan akatemian esimiehenä".

Kuulijoista käytetty patriootti-sana saa tavallisuudesta poikkeavan isänmaanystävän vivahduksen, koska on kysymys näitten hyväksymishuudoista Brahelle eikä suomalaisia kuulijoita tarkoitettaessa voida pitää heitä Brahen maamiehinä. Akateemisessa kielenkäytössä ylen tavallinen maanmies oli aina saman seudun, maakunnan tai osakunnan mies. Suurvalta-aikana harvinaista ilmaisuä käyttäen Uhlstadius toivoo Jumalan siunausta "meidän kansamme ja isänmaamme" (*Nationis & Patriae Nostrae*) ylimmälle hallitusmiehelle ja akatemian kanslerille, sillä puhuja katsoo hänen viisaudestaan ja taidostaan riippuvan Suomen asiain (*Res Fennonicae*) kukoistuksen ja menestyksen.

Pitkin 1600-lukua on akatemian piiristä periytyvissä lähteissä samantapaista suomalaista patriotismia. Kuohuva patrioottinen terminologia ei aina salli mahdollisuutta päätellä, tarkoittavatko onnittelijat kotiseutua vaiko valtakuntaa, joten molemmat kietoutuvat toisiinsa tiiviiksi vyyhdeksi. Kun Samuel Gyldenstolpe 1667 puhui Gabriel Gyldenstolpen muistoksi, hän sanoi tällä olleen myös vastustajia, jotta hänen hyveensä loistaisi sitä kirkkaampana; tällaisen vastustajan hän oli saanut eräästä, joka suuren joukon läsnä ollessa ei ollut kaihtanut herjata "koko suomalaista isänmaata" (*totam patriam Fenningiam*).²²⁷ Robert Lichtonin tuloa hovioikeuden presidentiksi vuonna 1680 tervehdittiin helisevin ruotsalaisin säkein, joissa häntä nimitettiin Suomen lohdutukseksi, Turun kaupunkia Suomen vanhaksi kruunuksi ja toivotettiin Lichton, jota kunnioitetaan määreillä "meidän turvamme", "hyvä esimies", "lähinnä kuningasta maan isä", tervetulleeksi "meidän maahamme".²²⁸

Laurentius Tammelinin toivottaessa vuonna 1704 Gabriel Falkenbergin tervetulleeksi akatemian kansleriksi puheessa on voimakasta ja selvää valtakuntapatriotismia, kuten voi sotaiselta ajalta odottaakin, mutta siinä on myös keskeisesti suomalainen näkökohta, kun toivotaan Suomen asiain (*Res Finnonicae*) ja akatemian Falkenbergin johdossa saavan entistä paremman osan.²²⁹ Tarkka henkilökirjallisuuden siivilöinti toisi päivänvaloon runsaasti esimerkkejä, sillä patriotismi oli muotia eikä mitään lähteiden heinäsuovaan pudonneita neulasia.

²²⁷ *Panegyris Seu Parentatio In Memoriam [...] Du. Gabrielis Guldenstolpens [...] a Samuele M. Guldenstolpen*. Aboae 1667; Melander 1951, n:o 506.

²²⁸ *Frögdefulle Tanckar Af Lars Carplan Christeresson*. Åbo 1688; Melander 1951, n:o 1 099.

²²⁹ *Sermo Panegyricus, Quo [...] Laurentius Tammelin*. Aboae 1707; Melander 1951, n:o 1 810.

Turun akatemiassa ilmestyneistä väitöskirjoista voi poimia sataisen määrän esimerkkejä siitä, kuinka patrioottiset ilmaisut kukoistavat niitten dedikaatioissa ja gratulaatioissa. Saattaa olla niin, että ruotsalaisten opiskelijain nimiin pannuissa väitöskirjoissa *patria* 1600-luvulla on tavallisempi kuin niissä, missä respondentti on suomalainen. Ruotsalaisille isäntäkansallisuutena isänmaa oli terminä sikäli luontevampi ja läheisempi, että termin viitatessa valtakuntaan tämän seikan ei tarvinnut heitä mitenkään häiritä. Toisaalta he kotiseudultaan kaukana eläen kenties tunsivat tarvetta tähdentää pyrkimystään työskennellä isänmaansa – usein ehkä juuri kotiseudun mielessä käsitetyn – hyväksi. Vaikka ei voida väittää, että ruotsalaiset opiskelijat olisivat siirtäneet patrioottisen tradition Turun akatemiaan, niin ilmeistä on, että heidän suhtautumistapansa on ainakin melkoisesti vahvistanut sitä.

Yksityisten esimerkkien esittäminen toisi esiin sangen yksitoikkoisen luettelon, missä toistuvat samat käänteet taidokkaisiin tai ainakin taidokkuutta tavoitteleviin lauseisiin ja säkeisiin puettuna. Tekijä on hyvin usein ”isänmaan koristus”, ”isänmaan toivo”, ”isänmaan kiitos”, jopa ”*patriae emolumentum*”: hänen toivotaan elävän isänmaan hyödyksi ja kunniaksi. Hän saattaa työllään lisätä isänmaan mainetta ja suurentaa sen nimeä jne. Usein liittyy gratulation tekijäilmoituksena ”maan miehet ja ystävät” tahi ”sukulaiset ja maanmiehet” (*a consanguines et sympatriotis*), jolloin maanmies usein selvästi tarkoittaa saman kotiseudun miestä.

Valinnanvaraa ei itse asiassa ollut runsaastikaan, kun mentiin patriotismin alueelle ja pysyttiin juhlatyyliässä. Vasta patriotismia käsittelevät väitöskirjat kykenivät viemään sitä jossain määrin pitemmälle siitä, mitä havaitaan paikalliskuvauksissa, ja tällöinkin olennaisesti uusi ilmaantuu vasta seuraavalla vuosisadalla.

6. PATRIOTISMI AKATEEMISEN TARKASTELUN KOHTEENA

Viimeistään vuonna 1686 runouden professorin Petrus Laurbecchiuksen ohjaamassa väitöskirjassa *Sekalaisten kysymysten kolmivaljakko*²³⁰ on patriotismin keskeisesti kuuluva kysymys otettu käsittelyyn. Sekalaisia teemoja käsittelevän väitöksen toisena pääkohtana on kysymys, mistä syystä isänmaa on muita maita mielisempi.

Kirjoittajat toteavat runoilijain muinoin painiskelleen tämän kysymyksen parissa esittäessään, ettei tiedä, millä suloudella isänmaa johtaa kaikkia. Homeros sanoo *Odyseian* alussa: että isänmaa on suloisempi kuin mikään muu, ja samoin toteaa Euripides *Oresteian* toisessa näytöksessä, kuinka välttämättömyys käskee kaikkia rakastamaan isänmaata. Kirjoittajien mielestä isänmaantunteen alkuperä on nimenomaan ihmisen luontaisessa rakkaudessa syntymämaahansa. Jopa luomakunnan eläimet osoittavat kiintymystä kotipaikkoihinsa, mistä on pääteltävä, ettei isänmaanrakkauden perustana ole tottumus vaan luonnollinen Jumalan aiheuttama kiintymys itse kunkin omiin seutuihin.

Kun sille, joka oleilee ulkomailla, on isänmaa hänen olotilansa mielisin vertailukohta, niin tämä ei voi johtua mistään muusta kuin siitä, että häntä sitoo isänmaahansa salainen luonnon side. Miksi kukaan nimittäisi isänmaaksi sitä, missä hänen on hyvä, ellei luonnon laki vaatisi? Mutta jos isänmaanrakkaus pulppuaa luonnostaan ihmisestä, niin eikö sitten aatelisten ja varakkaiden isänmaanrakkaus ole laimeaa, kun he niin usein lähtevät päätä pahkaa vaarallisille ulkomaanmatkoille? Itse asiassa tämä kuitenkin merkitsee tavallista suurempaa isänmaanrakkautta, koska nämä koko ajan pyrkivät ponnistelemaan ja toimimaan siten, että he muistaisivat ja hyödyttäisivät isänmaata. Aristoteleen mukaan on luonnonmukainen tähän asti muuttumatonta, mutta kuinka voi usein vähäinen syy joko vähentää tai hävittää kokonaan isänmaanrakkauden? Tähän on mahdollista vastata, etteivät rikokset isänmaata vastaan tapahdu luonnon mukaan vaan ainoastaan satunnaisesti ja harvoin.

Isänmaa ei ole kellekään vastenmielinen, ellei omalla rikoksellaan (sitä vastaan) aiheuta tätä vastenmielisyyttä. Eivätkä kirjoittajat haluakaan vakuuttaa isänmaan olevan niin paljon muita ihanamman, ettei kukaan voisi ylittää sen maan rajoja. On myönnettävä niitten Kristuksen sanojen pätevyys, jotka kuuluvat: "Ei kukaan ole profeetta omalla maallaan". Kirjoittajat liittyvät 1100-luvun alussa eläneen Hugo Victorialaisen (1096–1141) ajatelmaan: "Miellyttävä on se, jolle isänmaa on suloinen; kelvollinen se, jolle jokainen maa (*omne solum*) on isänmaa; mutta täydellinen se, jolle maailma on hänen turvapaikkansa."

²³⁰ Petrus Laurbecchius & Carolus Petraeus, *Triga quaestionum miscellaneorum*. Aboae 1686, s. A4 (Qvaestio II).

Vuonna 1700 ilmestyi Turun yliopistossa kaksi merkittävää väitöskirjaa eli akatemian silloisen rehtorin, käytännöllisen filosofian ja historian professorin Johan Bernhard Munsterin ohjaamat *Vanha ja uusi Turku* sekä pohjalaisen Nikolaus Mathesiuksen maisterinväitös *Be fideli patriota*. Jusleniuksen kuuluksi tullut teos tarkastettiin 12. päivänä toukokuuta, Mathesiuksen unhoon jäänyt 3. marraskuuta.²³¹

Varhaisemmin ei tutkimus näytä panneen merkille näitten teosten välistä yhteyttä siinä mielessä, että preeses on sama ja että kysymyksessä ilmeisesti on muuan akatemian panos henkisen pohjan lujittamiseksi alkaneessa Pohjan sodassa. Erityisen merkillepantavaa on, että Jusleniuksen väitöksen sisältäessä kaikki mahdolliset historiaromantiikan ja kansallisen itsekorostuksen ainekset Mathesiuksen väitös pyrkii selvästikin osoittamaan patriotismin sisällön oikeutuksen ja välttämättömyyden niin objektiivisesti ja niin arvovaltaisten lähteiden nojalla kuin mahdollista. Aatehistoriallisesti on Mathesiuksen väitös vähintään yhtä mielenkiintoinen kuin Jusleniuksenkin teos. Se on patriotismin aatehistoriallisten kanavien ja lähtökohtien selvittämisen ja ymmärtämisen kannalta paljon antoisampi kuin *Vanha ja uusi Turku* konsaan.

Teos on jaettu kolmeen pääjaksoon, joista ensimmäinen käsittelee terminologisia selvityksiä sekä hallitsijan ja alamaisten suhdetta. Toisessa osassa selvitetään varsinaista pääteemaa eli uskollisen patriootin velvollisuuksia, ja kolmannessa isänmaanpetturuutta. Tutkimus on sen aikaiseksi väitöskirjaksi melko laaja käsittäen 49 sivua.

Ensimmäisen luvun viidessä pykälässä haeskellaan pääteeman lähtökohtia. Teos on omistettu piispa Johannes Gezelius nuoremalle. Tämä seikka tekee aikakauden yleisen hengen ohella ymmärrettäväksi sen, että teologisilla kannanotoilla on kirjoittajalle suuri merkitys. Liikkeellelähti tapahtuu yleisestä moraalisesta ongelmasta, mitkä ovat ihmisen velvollisuudet Jumalaa, ihmistä itseään ja muita kohtaan. On muuan seikka, joka pakottaa ihmismielen suuntautumaan velvollisuuksiinsa, sillä, kirjoittaja kysyy, kukapa kuolevainen ei oivaltaisi, että Korkeinta on kunnioitettava, koska hänen tuntemuksestaan riippuu koko onnemme (*salus*), että vanhempia on kunnioitettava ja laillista esivaltaa toteltava. Tästä asetelmasta seuraa kaikinpuolinen rakkaus, mikä on kansaruumiin (*corporis civilis*) parhain kaunistus ja tuki. Niinpä usein ovat ruhtinaat taanneet kansojensa pelastuksen (*incolumitas*) uhraamalla itsensä ja päin vastoin kansa on osoittanut kuningasta kohtaan ehdotonta kuuliaisuutta. Kirjoittaja vetoaa tässä erään Coenuksen kertomaan siitä, mitä Curtius lausui kuninkaalle Rooman kansan nimessä: ”Meillä on sama mieli sinua kohtaan kuin aina ennenkin, mennä mihin käsket, taistella,

²³¹ Johan B. Munster & Nicolaus Mathesius, *De fideli patriota*. Aboae 1700.

asettua vaaraan, säilyttää verellämme nimesi jälkimaailmalle, aseettomina, alastomina ja loppuun väsyneinä seurata sinua tai käydä edelläsi, minne päätät mennä (*utcunq̄ue tibi cordi est*)” (§ 1).

Tämän jälkeen määritellään se, mitä tarkoitetaan hyvällä kansalaisella, ja hyvällä miehellä (ihmisellä). Boeclerusta seuraten tekijä luonnehtii hyväksi kansalaiseksi sen, joka yhteiskunnan soveltamien lakien yhteydessä (yhteyttä nauttien) noudattaa sen lakeja, jotka ovat tarkoitettut sen valtion hyödyksi, missä hän elää ottamatta niinkään huomioon (*non habito respectu*) moraalisia hyveitä, joiden noudattamisen tulee olla hyvän miehen huolena ja sydämellä. Niinpä hyvä kansalainen voi olla tunnollinen valtion säilyttämisessä, vaikkakaan ei olisi aina kohtuullinen, itsensä hillitsevä tai urhoollinen. Kirjoittaja näin erottaa poliitikon poliittisen hahmon hänen yksityiselämästään. Hyvä poliitikko omaa viisauden hallita hyvin sekä sodan että rauhan aikana ja lisäksi hänellä on hyvä siviilitapojen ja -lakien sekä yleisen oikeuden tuntemus. Kirjoittaja ei unohda huomauttaa siitä, että Raamattu sanoo Jumalan antaneen esivallalle sen vallan, minkä vuoksi sille on oltava alamainen.

Sitten määritellään, keitä ovat muukalaiset (*peregrini*), mikä on kunniakansalainen ja ketkä voivat olla alamaisia eli varsinaisia kansalaisia. Alamaiseksi voi tulla kahta tietä, joko syntymän kautta tai kotipaikkaoikeuden nojalla, muuttamalla maahan ja asettumalla sinne vakituaisesti asumaan. Patriootilla tekijä tarkoittaa ”luonnollista tai oikeaa kansalaista”, ilmeisesti semmoista, joka on saanut kansalaisoikeudet lähinnä syntymäoikeuden nojalla (I:3, s. 5–6).

Tekijä toteaa, ettei patriootti-sanaa ole löydettävissä klassikoilta eli antiikin kirjailijoilta. Pater-sana johdetaan kreikan *pappos*-sanasta ja huomautetaan toisaalta taivaallisen, toisaalta maallisen *patrian* erosta. Jälkimmäinen tarkoittaa joko kotipaikkaa (*loco domicilii*) tai koko yhteiskuntaa tahi valtiota, jossa joku elää. ”Niinpä eräät vieraat Ruotsin kuningaskunnan ’muurialan’ eli rajain sisäpuolella asuvaiset kuitenkin tunnustavat Ruotsin isänmaakseen, vaikkakaan eivät ole siellä syntyneet; tai vähän suppeammaksi, kun isänmaan nimellä esiintyy vain se paikka, missä joku on syntynyt ja minkä rajat määräävät, jota nimitetään syntymämaaksi mutta jota Cicero nimittää Todelliseksi Isänmaaksi (*patria germana*); tai laveammaksi, syntymäpaikka tai koko provinssi, mikä sisältää kaikki siellä elävät ja syntyneet kansalaiset. Muut isänmaan määritelmät, joita valtiotieteilijät esittävät, sillä toinen on luonnollinen isänmaa, toinen valtioisänmaa, tietoisesti sivuutan. On synonyymisia isänmaan nimityksiä, kuten ’syntymäseutu’, ’syntymäpaikka’, ’yhteinen äiti’, ’synnyttäjämaa’, ’isänmaan kamara’, ’kotoiset jumalat’ ja ’isät’” (I:4, s. 7).

Teoksessa määritellään kansalliseltakin kannalta sangen mielenkiintoisesti käsitteet *patria* ja *natio*: ”Isänmaa on yhden ja saman

kansanheimon ja sen lakien mukaan elävä *natio*". Viime mainittu taas "ei ole mitään muuta kuin joukko ihmisiä, jotka asuvat sen valtakunnan rajojen sisäpuolella, jossa he ovat syntyneet ja josta (joukosta) pois suljetaan kaikki sieltä täältä saapuvat ulkopuoliset, joista asuinpaikan (*domicilium*) takia, joka heillä jossakin on, jos se on pysyvä, voidaan käyttää, patriootin (*patriotae*) nimitystä". "Mutta oikea patriootti on se, joka osoittaa sitä isänmaata kohtaan, mille hän on syntymänsä velkaa, ei ainoastaan kaikkea uskollisuutta, vaan myös nauttii kaikkia sen lakeja ja privilegioita, jotka tähtäävät valtion päämäärään (*ad finem*), kuten hyvin järjestetyssä (*constituta*) valtiossa siviililailla on primaarisena päämääränään" (I:5, s. 7–8).

Tullessaan patriootin velvollisuuksien selvittelyyn kirjoittaja pystyttää kauniin oppirakennelman – erityisen antoisan siinäkin mielessä, että hän kietoo patriotismin kehikolle kaikki sen ajan ihmisen – ainakin Pohjoismaita ajatellen – aatteelliset perussäikeet. Jakaessaan patriootin velvollisuudet yleisiin ja erityisiin hän johtaa yleiset velvoitukset luonnonoikeudesta, tuosta tavattoman merkittävästä ja monimuotoisesta aate- ja ajatussikermästä, minkä vaikutusta Suomen maaperällä on tuskin lainkaan tähän saakka tutkittu. Luonnonoikeudellisina auktoriteetteina vedotaan Pufendorffiin ja myös Ciceroon. Pufendorffin siteeratun kohdan mukaan osittain Jumala, osittain elämä ihmisten kesken, on johtanut ihmisen suhteeseen näiden velvollisuuksien kanssa. Kirjoittaja päättelee, että samoin kuin luonto on antanut ihmiseen molemminpuolisen rakkauden, samoin se on tehnyt meidät taipuviksi kansalaisyhteisöön, ja siten Ciceron mukaan ihminen ei sen enempää yksityis- kuin yhteisöelämässään voi välttää velvollisuuksiaan, joiden hoitaminen on ihmisen kunniallisuuden ja laiminlyöminen hänen häpeänsä mitta. Kuten terveessä ruumiissa kokonaisuuden hyvinvointi johtuu jokaisen osan terveestä toiminnasta, siten myös suuressa yhteisöruumiissa eli kelpoisessa yhteiskunnassa kaikki voivat hyvin yksilöiden täyttäessä velvollisuutensa.

Viimeiseksi huipuksi lainataan Stiernhielmin runoa, jossa kuvaavasti esiintyvät rinnan luonnonoikeudellinen, sääty-yhteiskunnallinen ja patriarkaallinen näkemys ihmisen velvollisuuksien perusteina: kukaan ei ole syntynyt maailmaan itseään varten vaan palvelemaan toisia (lainattu Platonilta). Luoja on tehnyt luonnon palvelemaan ihmistä, jumalallisen kaitselmuksen mukaan yhteiskunnan alemman on palveltava ylemmää ja suurten edistettävä pieniä, ylempien autettava niitä, jotka ovat alempia (II:1, s. 9–11).

Patriootin erityisinä velvollisuuksina teoksessa luetellaan Jumalan kunnioitus (II:2), esivallan kunnioitus (II:3) ja isänmaanrakkaus (II:4). Ylimmän velvoituksen perusteisiin ei tässä ole aihetta puuttua lukuun ottamatta sen seikan merkille panemista, että Cicero marssitetaan tässäkin areenalle ja että ajatuskulut menevät selvästi luonnonoikeuden linjalle.

Tekijä lainaa Ciceron lausetta: ”kaikilla ihmisillä on synnynnäinen tieto Jumalasta” (*omnibus hominibus innatum esse quod sit DEUS*) ja Paavalin kirjeestä roomalaisille 2. luvun 14. jaetta: ”Sillä kun pakanat, joilla ei lakia ole, luonnostansa tekevät, mitä laki vaatii”. Samanlaista luonnonoikeudelliseen suuntaan viittaavaa ajattelua osoittavat myös mukaan otetut lainaukset Ambrosiukselta ja Lactantiukselta, koska niissä korostetaan Jumalan asemaa nimenomaan Luojana ja luotunsa ylläpitäjänä (II:2, s. 11–13).

Patriootin erityisistä velvollisuuksista toista eli esivallan kunnioitusta perustellaan samoin luonnonoikeudesta ja uskonnosta valituin perustein. Tämän vaatimuksen objektivoimiseksi kirjoittaja esittää, että esivaltaa on kunnioitettava, olipa hallitusmuoto monarkkinen, aristokraattinen tai demokraattinen. Hallitusmuoto on samantekevä, koska yksityisten kansalaisten menestys on joka tapauksessa samantasoinen, elivätpä he yhden tai useamman muodostaman vallan alla ja koska heidän pitää saada järjestetyssä yhteiskunnassa elää samanlaatuista elämää. Kirjoittajan auktoriteetteina ovat jälleen Cicero, jonka *De legibus* -teoksesta lainataan kohtaa, missä voimakkaasti tähdennetään ylimmän vallan välttämättömyyttä yhteiskunnalle, edelleen *Konungastyrelse*, Raamattu (I. Piet. 2:13, Room. 13:1), Joh. Boeclerus ja Pufendorff luonnonoikeuden auktoriteettina. Myös positiiviseen oikeuteen eli Ruotsin lakeihin vedotaan (Maanlain kuninkaankaari, 2. luku). Esivallalle osoitettavassa kuuliaisuudessa erotetaan sitten neljä pääkohtaa, jotka ovat rakkaus, uskollisuus ja kunnioitus ja kuuliaisuus. Lähteet ovat enimmäkseen samat kuin edellä, mutta lisäksi lainataan Senecaa, Locceniusta ja Pufendorffin *De officio hominis et civis* -teosta. Lyhyesti sanoen Raamatun sana velvoittaa semmoisenaan ihmistä tottelemaan ja kunnioittamaan esivaltaa. Auktorit osoittavat, miten tämä on lujin ja välttämätön valtiota koossa pitävä voima, koska tottelevaisuuden kadotessa häviää koko valtio (*imperium*), ja jos valtio on uhattuna, on yksilön estettävä uhka valmiina uhraamaan omat yksilöetunsa (II:3, s. 16–20).

Vasta tämän jälkeen seuraa varsinainen isänmaanrakkauden ylistys. Tekijä lainaa Horatiuksen kuuluisaa lausetta: ”On suloista ja kunniakasta kuolla isänmaan edestä”, tietenkin Ciceron *De officiis* -teosta ja myös *Iliaan* mahtavia säkeitä, kun Hektor todistelee ihmisen velvollisuutena olevan isänmaan puolustamisen ja vaikkapa henkensä uhraamisen sen puolesta. Todisteeksi vedetään jälleen myös luonnonoikeus ja vihdoinkin Pliniuskin (II:4, s. 20–22).

Neljäs käsky edellyttää isänmaanrakkautta, ja tässä hengessä nostetaan esiin Juudas Makkabaeuksen teot ja hahmo (II:5, s. 22–23). Isänmaanrakkaus on myös kaikkien kansojen lain (*jus gentium*) mukaista. Tästä osoituksena kerrotaan esimerkit Marcus Coriolanuksesta ja Pausaniaasta, jonka oma äiti

oli tuomitsemassa nälkäkuolemaan tämän maanpetoksellisuuden takia (II:6, s. 23–24). Isänmaanrakkautta edellyttävät myös Ruotsin laki (II:7, s. 24–25), monet sananlaskut ja siveelliset elämänohjeet, joiden osalta viitataan Ciceron, Tacituksen ja Senecan sekä *Konungastyrelsenin* lauselmiin ja Vanhan Testamentin esimerkkeihin (II:8, s. 25–28).

Ilmanala on yksi isänmaanrakkauteen johtava huomattava tekijä, koska ihminen on mukautunut kotiseutunsa ilmastoon: tähän viittaa jo sananlasku, jonka mukaan Unkari on germaanien hautausmaa (II:9, s. 28–29). Monet sananlaskut kertovat syntymäseudun suloudesta, ja sananlaskut on synnyttänyt kokemus, todellinen asiantuntija. Isänmaanrakkauden valtaamana lausahtaa muiden muassa Augustinus: ”Paljon vihaa isänmaataan se, joka katsoo olonsa hyväksi vaeltaessaan ulkomailla”, ja lainaapa kirjoittaja vielä Ovidiuksen Rooman kaihoa uhoavaa säettä, missä runoilija vertaa Skyytian kurjaa kylmyyttä Rooman ihanuuteen (II:10, s. 29–30).

Kaiken sanotun nojalla kirjoittaja tekee sen johtopäätöksen, ettei ihminen ole pelkästään kansalaisvelvollisuutensa vuoksi vaan myös ikään kuin asioiden sisäisen ja luonnollisen olemuksen takia on velvoitettu isänmaanrakkauteen. Hän on velvoitettu edistämään maansa menestystä niin paljon kuin suinkin mahdollista, koska itse kunkin yksityinen etu sisältyy yhteishyvään. Hyvä kansalainen on sellainen, joka Pufendorffin mukaan auliisti tottelee hallitsijan tai hallituksen käskyjä. Pyrkien kaikin voimin yhteishyvään hän asettaa sen mielellään yksityisetunsa edelle eikä pidä itselleen hyvänä mitään, mikä ei ole hyväksi myös yhteisölle. Niin muodoin on hyödyksi muille kansalaisille (*De jure naturae et gentium*, Lib. 7, Cap. I, § 4).

Kun Jumalan jälkeen rakkaus kohdistuu vanhempiin, veljiin ja sisariin sekä lapsiin, ja kun valtio on ikään kuin kaikkien yhteiset vanhemmat, niin on viimeainittu asettava yksityisten vanhempien edelle, sillä valtion joutuessa turmioon turmeltuu kaikki muukin. Pufendorffiin vedoten huomautetaan, kuinka jo eläimissäkin on vaisto säilyttää itsensä kaikin tavoin, pyrkimys saavuttaa sitä, mikä itsestä näyttää hyvältä ja torjua sitä, mikä tuntuu pahalta. Mutta ihmisen on kuitenkin ymmärrettävä, ettei hän laiminlyö itsesäilytysvaistonsa vuoksi julkisia velvollisuuksia. Kirjoittaja vetoaa paitsi mainittuun Pufendorffiin tietenkin Ciceroon, Valerius Maximukseen, Justinianukseen, sekä myös Platonin *Lait*-teokseen sekä esittää opettavia esimerkkejä antiikin tapahtumista (II:11, s. 30–35).

Vastapainoksi hallitsijaan kohdistetulle uskollisuudelle hallitsijan/hallituksen on osoitettava alamaisia kohtaan rakkautta. Sen on huollettava alamaaisensa ja sen on osoitettava alamaisilleen hyveensä. Johdonmukaisesti aikaisemman esityksen kanssa kirjoittaja selittää, kuinka kaikkien aikojen historia osoittaa, että molemminpuolisen rakkauden tuki

pönkittää valtiota voimakkaammin kuin voima ja pelko, koska väkivalta ja pelko synnyttävät vain vihaa. Ja kuten hyvä isä hankkii lapsilleen ravinnon, siten myös hallitsija huoltaa alaisensa. Kuten Cicero sanoo: "Niiden, jotka hallitsevat valtiota, tulee huolehtia, että niitä tarvikkeita on saatavissa, mitkä ovat välttämättömiä". Tosiasiaan vastaisesti kehutaan sitten Kaarle XI:n toimintaa vuosien 1694–1697 nälänhädän aikana. Samalla saadaan tilaisuus kehua Kaarle XII:a, mikä sopii teeman ajankohtaisiin tavoitteisiin. Ja mitä tulee hyveisiin, niin todetaan "tuon velvollisuuksien tohtorin" Ciceron lausuneen, kuinka "kaikki hyve vetää meitä puoleensa, ja saa aikaan, että kunnioitamme niitä, joissa hyveet näyttävät asustavan: kuitenkin oikeudenmukaisuus ja hyvyys (*liberalitas*) eniten vaikuttaa (meihin)". Siksi kirjoittaja toteaa Pliniuksenkin eniten suositelleen hallitsijalle juuri hyvettä. Siten on tämäkin osa patriotismia laskettu vankalle antiikin auktureiden pohjalle (II:12, s. 35–39). Isänmaanrakkaus ja ihmisen velvoitus luonnon- ja Jumalan lakeja kohtaan on niin sitova, ettei sen vuoksi itsemurhakaan ole sallittua. Itsemurha on ikään kuin jumalallisten ja luonnon lakien vastaista ja sen vuoksi täysin hylättävä ajatus (II:3, s. 39–40).

Teoksen kolmas osa käsittelee neljässä pykälässä isänmaan kavaltamista, mikä luonnollisesti tuomitaan. Maanpetturuus on sotilasalalla vielä raskaampi rikos kuin muuten, koska sotilaita sitovat ensinnäkin kaikki velvoitukset, mitkä kansalaista yleensä, ja lisäksi he ovat tehneet valan. Sotilaiden uskollisuuden varaan on uskottu kaikki, mikä isänmaassa on kallista, kuten vanhemmat, aviopuolisot, lapset ja näihin verrattavat seikat. Isänmaanpetturit usein esittävät toimintansa tekosyyksi sen, että he ovat kärsineet valtion taholta vääryyttä. Tämä ei kuitenkaan vapauta ketään velvollisuuksistaan, sillä ei isän tylyyskään oikeuta poikaa luopumaan kunnioituksesta, minkä ovat esimerkeillään osoittaneet monet, jotka eivät semmoisessa tilanteessa ole voineet asettua isänmaataan vastaan. Tämmöisiä miehiä oli esimerkiksi Alkibiades, joka isänmaassaan väärin tuomittuna lähti Spartaan, mistä hän kävi sotaa ei suinkaan isänmaataan vaan vihamiehiiän vastaan, koska nämä olivat samalla valtion vihollisia. Ne, jotka salaavat tiedossaan olevan rikoksen isänmaata vastaan, ovat myötäsyyllisiä, koska he vaikenemalla hyväksyvät teon ja saavat siten aikaan, etteivät kavaltajat saa ansaitsemaansa rangaistusta. Koko esimerkkivarasto on antiikista kerättyä. Teoksen lähteinä esiintyvät Tacitus, Plutarkhos, Quintilianus, Cornelius Nepos, Valerius Maximus, Isokrates, Johannes Oseander, Livius, Mauricius, Eumenes, Florus sekä Bodinus, Pufendorff ja Ruotsin lait (III:1–4, s. 41–48). Teos päättyy kehotukseen rukoilla kaikkien maailman valtioiden välisen yhteisymmärryksen puolesta sitäkin enemmän, mitä varmemmin voidaan todeta löytyvän sellaisia, jotka haluavat epäsopua.

Hasselin ja Löfflundin väitöskirja jää kaikissa suhteissa jälkeen siitä, mihin Munster ja Mathesius olivat aikanaan yltäneet, mikä on sikäli ymmärrettävääkin, että jälkimmäinen oli maisterinväitös ja ajankohta sellainen, että isänmaallisuudesta oli otettava irti se, mikä saatavissa oli. Löfflund lähtee käsiteselvittelystä. Pietas-termin selitetään tarkoittavan velvollisuuksia Jumalaa, hallitusta, virkamiehiä, vanhempia ja muita semmoisia kohtaan, joille ihminen on velkaa kuuliaisuutta ja tottelevuutta. Erittäin mielenkiintoinen on patria-termiin kiinnitetty huomio. Ciceron Laeista-teosta seuraten isänmaan selitetään tarkoittavan joko syntymäseutua²³²

²³² Teksti jää tässä kesken ja Lehtinen on vetänyt kappaleen päälle rastin ja siirtänyt osan sisällöstä lukuun 7 ja kirjoittanut tähän kohtaan ”Jotakin soveliasta! (Karsi loppua)”. – M.L.

7. PATRIOTISMI 1700-LUVUN KEHITYSTENDENSSIEN VAIKUTUSPIIRISSÄ

a. Utilismi Ruotsissa

Vapauden- ja kustavilaisena aikana patriotismi eli ja vaikutti olennaisesti toisenlaisessa henkisessä ilmapiirissä kuin se, mikä oli vallinnut suurvaltakaudella. Lähinnä mannereurooppalaisen aineksen nojalla Aira Kemiläinen on todennut, kuinka ”isänmaasta ja isänmaanrakkaudesta kirjoitettiin 1700-luvulla paljon” ja Harald Elovson on luonnehtinut Ruotsin 1700-lukua ”patriotismin vuosisadaksi *par préférence*”.²³³ Suomalaisessakin lähdeaineksessa, joka sentään on paljon yksipuolisempaa ja köyhempää kuin ruotsalainen, on runsaasti patrioottisia termejä ja käänteitä aatesisällön samalla muuttuessa ja monipuolistuessa. Patrioottisia perusteluja viljeltiin runsaasti valtakunnan poliittisessa elämässä, yhteiskunnallisessa keskustelussa sekä kirjallisessa kulttuurissa.

Patrioottisen keskustelun kehityksestä Ruotsissa 1700-luvulla ei ole kokoavaa selvitystä (eikä tässäkään ole mahdollista enempään kuin joihinkin viittauksiin keskustelun lähtökohtiin). Kun Ruotsille niin läheisessä kulttuuripiirissä kuin Saksassa jo 1720-luvulla ilmestyi julkaisuja, joiden otsikoissa jo esiintyy patrioottista terminologiaa,²³⁴ ja kun pitkän Pohjan sodan aikana oli jouduttu ammentamaan patrioottisista voimavaroista kehotettaessa kansaa sotaponnistuksiin, niin on luultavaa, että keskustelun alkukohdat on sijoitettava heti sodan jälkeiselle vuosikymmenelle. Patrioottinen ohjelma on jo varsin monipuolisena Dalinin 1732–1734 toimittamassa *Then Swänska Argus* -lehdessä. Sen näennäiseen toimituskuntaan Dalin on sijoittanut herra Patriootiksi nimitetyn kauppiaan. Toiseen vuosikertaan sisältyy myös ”hyvän patriootin” määrittely: ”Hyvä patriootti edellyttää jumalanpelkoa kaiken onnellisuuden perustana; hän tahtoo, että laki saatetaan täyteen valtaansa, vaikutukseensa ja käyttöönsä; hän väittää, että lakiasäättävä valta on pyhä; hän pitää vallattomuutta ja tyranniaa samanarvoisina; hän puoltaa maan vapautta vointinsa mukaan; hän edistää yksimielisyyttä ja keskinäistä luottamusta; hän työskentelee sen hyväksi, mikä edistää maan varallisuutta ja kasvua; hän näkee mielihyvin kaikkia luvallisia ja hyödyllisiä elinkeinoja lisättävän ja rohkaistavan; hän ei tiedä omaneduntavoittelusta jne.” ”Jos

²³³ Aira Kemiläinen, Patriotismi käsitteenä ja asenteena saksalaisessa ajattelussa valistuksesta romantiikkaan. *Historiallinen Arkisto* 70. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1975; Harald Elovson, Samuel Johnson, Goethe och patriotismen under sjuttonhundratalet. *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok* 1926, s. 31.

²³⁴ Kemiläinen 1975, s. 61, 63 viite 10.

joku sanoo minulle, että hyvällä patriootilla voi olla yksityisiä tarkoitusperiä, silloin vastaan ei.” Syystäkin toteaa Elovson hyvän patriootin olevan esivallalle kuuliaisen hyvän kansalaisen mallikuva.²³⁵

Dalin ei kuitenkaan ollut uranuurtaja, sillä jo 1730–1731 oli Carl Carleson julkaissut moralisoivaa aikakauslehteä nimeltä *Sedolärande Mercurius*. Sen tarkoituksena oli opettaa lukijalle hänen velvollisuuksiaan Luojaan, lähimmäistä ja itseään kohtaan. Jumalanpelko ja tyytyväinen mieli saavat Carlesonin lehden mukaan luonnollisen ilmaisunsa isänmaanrakkaudessa ja isänmaan taloudesta huolehtimisessa.²³⁶

Patrioottisten tunteiden ohjaantuminen taloudellisen toiminnan pontimeksi oli siten jo selvästi alulla. Vuonna 1735 ilmestynyt *Den Svenska Patriot*en jatkoi tietoisesti Dalinin *Arguksen* patrioottisia periaatteita. Se julkaisi johdantonumeronsa *Arguksen* kunnioittamiseksi patrioottisissa merkeissä.

Carlesonin tavoin tunnettu taloudellinen ajattelija Johan Fredrik Kryger pyrki 1751 julkaisemassaan aikakauslehdessä *Den wälmenande Patriot*en herättämään mielenkiintoa maan talouteen. Toimittaja sanoo odottavansa lukijaltaan ”patrioottista intoa isänmaan menestykseksi”. Hän antaa ruotsalaisen talonpojan arvioida, että ”patriootti on mies, joka on ruotsalainen, rakastaa yksistään Ruotsin hyvinvointia ja Ruotsin kansaa niin sisään kuin ulospäinkin”. Toimittaja käytti usein tavanomaisia Jumalasta ja isänmaasta lähteviä argumentteja kritikoidakseen demagogisesti hallituksen talouspolitiikkaa. Jokaisen rehellisen alamaisen velvollisuus on sekä jumalallisen että luonnollisten lakien mukaan edistää valtakunnan hyvinvointia; itserakkautta ei voi yhdistää aitoon patrioottiseen mielenlaatuun. Selvittäessään Ruotsin hyviä taloudellisia edellytyksiä Kryger nojaa rudbeckiaanisiin näkemyksiin siitä, kuinka Ruotsin ilmasto ja asema ovat parhaat mahdolliset, ympärillä sijaitsevat meret rohkaisevat kauppaa ja merenkulkuun jne. ”Rehellisellä patriootilla ei, lähinnä Jumalan kunniaa, ole mitään muuta päämäärää kuin Isänmaan menestys: siihen tähtäävät hänen kaikki toimintonsa eikä hän siksi ryhdy mihinkään, mikä sotii sitä vastaan. Hän kantaa huolta omasta ja omaistensa toimeentulosta ja hyvinvoinnista, mutta tyytyy mieluummin vähäisempään voittoon. Kunhan yhteisö (*det allmänna*) vain hyötyy hänen palveluksestaan, kuin tavoittelisi suurempia etuja valtakunnan vahingoksi tai pienemmäksi hyödyksi.”

Kryger jo valitteli sitä, ettei mitään arvonimeä” käytetä niin yleisesti väärin kuin juuri patriootin nimeä siinä, että monet väittivät toimivansa

²³⁵ Elovson 1926, s. 32.

²³⁶ Tore Frängsmyr, *Den gudomliga ekonomin. Religion och hushållning 1700-talets Sverige. Lychmos* 1971–1972, s.239.

isänmaan, parhaaksi, vaikka ajoivat takaa vain omaa etuaan.²³⁷ Mene tiedä keitä Kryger varsinaisesti ajatteli, mutta ainakin on varmaa, että poliittisessa elämässä niin hatut kuin myssyt halusivat käydä patriooteista, ja tätä nimitystä voitiin käyttää molemmista.²³⁸ Pyrkimys näytellä isänmaanystävää johtui tietenkin siitä, että isänmaallisuus, miten itse kukin sen ymmärsikin, oli jotain sinänsä myönteistä ja riitti selittämään kannattajajoukoille heidän edustajiensa menettelyn. Ehkä kaikkein kuvaavinta 1700-luvun sydänvuosikymmenten poliittiselle isänmaalaisuudelle oli se, että poliittisen moraalin räikeintä mädännäisyyttä eli ulkomaisten lahjusten vastaanottoa puolusteltiin patrioottisesti tähdentämällä, että lahjuksilla hankittiin maahan ulkomaista valuuttaa.²³⁹

Ruotsin 1700-luvun patriotismin yleiskuva voitaneen karkeasti keskittää kahteen päälinjaan. Toinen niistä oli lähinnä Rousseaulta vaikutteensa omaksunut "civismi", mikä suomeksi ehkä voitaisiin kääntää ilmaisulla 'yhteiskunta- tai kansalaispatriotismi'. Toisena päälinjana voidaan pitää useidenkin ulkomaisten esikuvien vaikuttamaa, toisaalta kotoisten sodan muuttamien olosuhteiden esiin puristamaa utilismia eli taloudellista patriotismia, joihin edellä on jo ollut viittauksia. Jako on ainakin sikäli mielivaltainen, että molempiin liittyy ilmiöitä, joilla on yhteyksiä kumpaankin pääryhmään.

Yhteiskuntapatriotismin merkittävänä kehityspiirteenä on tietty demokraattinen pyrkimys eli huomion kiinnittäminen yhteisen kansan olosuhteisiin, mistä Martin Lamm kirjallisena ilmiönä on käyttänyt termiä "demokraattinen sentimentaalisuus".²⁴⁰ Ranskan vallankumouksen vaikutus vie patriotismia sekä kosmopoliittiseen että nationalistiseen suuntaan, mutta demokraattinen patriotismi näyttää saavan siltä aivan erityistä yllykettä. Ruotsissa siitä ovat parhaina esimerkkeinä runoilija

²³⁷ Elovson 1926, s. 32.

²³⁸ Sitä kysymysryhmää, mikä liittyy hattujen ja myssyjen pyrkimykseen käydä "oikeista patriooteista" mahdollisine vaikutuksineen patrioottiseen aatekehitykseen Suomessa ei ole voitu tässä selvittää. - Gunnar Olsson, *Hattar och mössor. Studier övre partiväsendet i Sverige 1751–1762*. Göteborg: Göteborgs universitet 1963, s. 82–86, 91, 97–100, 102, 105 sisältää esimerkkejä siitä, miten hatut tai heidän ystävänsä käyttivät hatuista patriootin nimitystä. Vuoden 1751 valtiopäivillä olivat kuninkaan vallanlisäyksen kannattajat rojalisteja, hallitusmuodon puoltajat patriootteja. J. R. Danielson-Kalmarin tutkimukset *Die nordische Frage in den Jahren 1746–1751* (Helsingfors 1888) ja *Piirteitä vapaudenajalta, Ensimmäinen osa* (Porvoo 1929) sisältävät erinomaisen runsaasti esimerkkejä siitä, miten etenkin Venäjän lähettiläs piti myssyjä patriootteina - Ranskan lähettiläs d'Havrincourt puhui puolestaan hatuista hyvinä patriootteina tai vain patriootteina. Viittauksia patrioottisiin näkökohtiin puoluetistelussa on kirjallisuudessa aika niukalti.

²³⁹ Ludvig Stavenow, *Frihetstiden, dess epoker och kulturlif*. Göteborg: Wettergren & Kerber 1898, s. 133.

²⁴⁰ Martin Lamm, *Upplysningstidens romantik. Den mystiskt-sentimentala strömningen i svensk litteratur I*. Stockholm: Geber 1918, s. 256, 301, 314–315.

Thorild sekä vuosina 1792–1794 Thorildin ystävän L. M. Philipsonin toimittama *Patrioten*-lehti.²⁴¹

Yhteiskuntapatriotismi ei siinä määrin korosta maan eli kansan asuman alueen tahi kotiseudun merkitystä kuin niitä velvollisuuksia, jotka patriootilla on tai jotka ihmisellä patrioottisista motiiveista lähtien on ympäröivää yhteiskuntaa ja yhteiskunnan yhteishyvää kohtaan. Johan Fischerström, Gyllenborgin ohella Ruotsin ensimmäinen ohjelmallinen rousseaulainen, kysyy ”puheessa Ruotsin kansalle” vuodelta 1769, miten kansa voisi rakastaa isänmaataan, ellei isänmaa tarjoa riittäviä oikeuksia ja etuja. Hän katsoo, ettei isänmaanrakkaus ole ensi sijassa rakkautta kamaraan vaan kansalaisiin ja vapauteen; isänmaasta tulee suuressa määrin sama kuin valtio: ”Isänmaa merkitsee ihmisiä eikä maapohjaa, joka heidät kantaa. Ei niin paljon sitä kansaa, jonka keskuudessa tulemme ihmisiksi, kuin enemmänkin sitä maata, missä saamme elää vapaina ihmisinä, mikä maa kuin hellä äiti ei tee mitään muuta eroa lastensa välillä kuin itse kunkin ansion mukaan: joka ei tahdo, että ketään sorretaan tai loukataan: joka jättää avoimen tien kunniapaikoille: joka uskoo, ettei se ole tehnyt mitään antaessaan olemassaolon (*varelsen*), jollei se samalla tuota onnellisuutta. Kuinka kiittämättömän, kuinka halveksittavan täytyykään olla sen, joka silloin ei pidä yhteiskunnan hyvää pyhänä lakina ja isänmaan parasta tekojensa ohjenuorana...” Isänmaa tulee hyvin kiinteään yhteyteen kansalaisvapauksien kanssa, kuten asian luonnehtii vuonna 1800 Axel Gabriel Silfverstolpe kirjoituksessaan ”Försök om patriotismen”, jossa yhteiskuntapatrioottiset näkökohdat vallitsevat.²⁴²

Utilismia oli helppoa perustella yhteiskuntapatriotismin näkökohdilla tai johtaa hyötyyn pyrkiminen yhteishyvän tavoittelusta. Utilistinen patriotismi on kuitenkin aiheellista käsittää omaksi aatekokonaisuudeksi, koska juuri taloudellisen hyödyn tavoittelu antaa sille oman erikoisleiman. Hyötyajattelu muodostui 1700-luvulla valtiollisen tapahtumakulun tuotteena ikään kuin uudeksi elimistöksi, jonka varassa patrioottisia tunteita voitiin ylläpitää. Pohjan sodan ankarien vaiheiden ja masentavan lopputuloksen romahdutettua suurvaltatumelmat ja niitten mukana suurisänmaallisuuden sekä pakottaessa niin yhteiskunta- kuin hengenelämässä pinnalle uudenlaista realismia arvioitaessa olemassaolon edellytyksiä. Kun taloudelliseen toimintaan tarvittiin aatteellistakin motivaatiota, tuli patriotismi mitä suurimmassa määrin avuksi. Toisaalta

²⁴¹ Lamm 1918, s. 316; Elovson 1926, s. 35; *Patrioten* 1792–1794. Lehdessä on selviä jälkiä kommunistisistakin aatteista, kun siinä mm. halutaan kiistää oikeus omaisuuden perimiseen, jotta jokainen joutuisi alkamaan samalta tasolta. Oman työnsä tuloksiin tosin jokaisella olisi oikeus. *Patrioten* 1792, andra häftet n:o 3–4, s. 221–222.

²⁴² Lamm 1918, s. 314–315; Greta Hedin, *Manhemsförbundet. Ett bidrag till göticismens och den yngre romantikens historia. Göteborgs högskolans årsskrift* 34 (1928:1), s. 1–2.

utilismi rakensi suurisänmaallisuuden traditiolle siinä, että se pohjasi käsityksensä Ruotsin luonnonrikkauksista Rudbeckin *Atlantica* löytyviin Ruotsin luonnon ylistyksiin.²⁴³

Suomessa lähtökohtana saattoi olla 1600-luvun kotiseudunyllystysten vastaava perinne. On mahdollista, että patriotismi nyt sai sikäli lempeämmät kasvot kuin aikaisemmin, että hyödyntävoittelua pyhittäessään se muodostui myös yksilön taloudellisen eduntavoittelun suuntaiseksi edellyttäen, ettei ajauduttu ristiriitaan yleisen edun kanssa, kun taas suurvaltakaudella isänmaa näyttäytyi korostetusti velvoituksena, joka tarjoamiensa etujen hintana ensisijaisesti vaati uhrautumista.

b. Taloudellisen harrastuksen vaikutus Turun akatemiassa

Taloudellisen hyödyn kietoutuminen patrioottisiin ajatuskulkuihin ainakin jo vuoden 1730 tietämissä on jo edellä käynyt ilmi, mutta todelliseksi muodiksi utilismi näyttää kehkeytyneen vasta 1730-luvulla luonnontieteellisen harrastuksen nousun rinnalla. Valtakunnan talouden kohentamiseen tähtäävän kirjoittelun lisääntyessä varsinaisia kulminaatiokohtia ovat Ruotsin tiedeakatemian perustaminen vuonna 1739, talousopin professuurin perustaminen Uppsalan yliopistoon vuonna 1741 ja Suomen puolella talousopin viran saaminen Turkuun vuonna 1747.²⁴⁴ Turun akatemiasta muodostui Ruotsin tiedeakatemian ohella valtakuntaan todellinen hyötyajattelun päälinnake.²⁴⁵

Käännekohtana siinä luonnontieteiden uudessa suuntauksessa, mikä tähtäsi niiden käytännön sovellutuksiin talouselämässä, voidaan Turussa pitää Karl Fredrik Mennanderin luentojen alkamista vuonna 1736 ja Johan Browalliuksen tuloa fysiikan professoriksi vuonna 1737. Vuosina 1742–1745 Browalliuksen johdolla tarkastettiin kolme talousopillista väitöstä, ja

²⁴³ Karl Forsman, *Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur. Historiska och litteraturhistoriska studier* 23. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1947, s. 114–115.

²⁴⁴ Ruotsin tiedeakatemian perustamista ja sen erityistä merkitystä taloudellisten pyrintöjen virittäjänä ja ohjaajana on perusteellisesti kuvannut Sven Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818* I:1–2 (Uppsala: Almqvist & Wiksel 1967). Teoksessa käsitellään myös taloudellista patriotismia. Erittäin hyvän katsauksen ulkomaisten tieteellisten seurain esimerkkiin taloudellisten pyrintöjen alalla esittää Sven Högberg, *Kungl. Patriotiska Sällskapet*. Stockholm: Kungliga Patriotiska Sällskapet 1961, s. 11–19.

²⁴⁵ Forsman 1947, s. 140. Niitä eri tekijöitä, jotka liittyvät talousopin ottamiseen yliopiston oppiaineeksi sekä talousopin viran perustamista Turkuun on perusteellisesti käsitellyt Martti Kerkkonen, *Pietari Kalm talousopin professorina*. Historiallisia Tutkimuksia XXII Helsinki: Suomen historiallinen seura 1936, s. 1–45.

huhtikuussa 1746 konsistori selitti, että Turussa ne professorit, joiden aineet jotenkin liittyivät taloustieteeseen, olivat opettaneet talouden oikeita perusteita, luonnonhistoriaa yleensä, mineralogiaa, kasvitiedettä ja kemiaa pitäen silmällä mm. tietojen soveltamista maatalouteen. Oli myös pyritty luennoilla antamaan koko taloustieteestä systemaattinen kuva.

Taloudellinen harrastus oli niin muodoin lyönyt itsensä lävitse jo ennen talousopin professuurin perustamista. Martti Kerkkonen on keskeisellä tavalla kiinnittänyt huomiota siihen, miten talousopissa ja sen sisällön kehityksessä tulivat esiin patrioottiset näkökohdat eräiden valistuksen kauden yleisten ideain rinnalla. Hän toteaa 1700-luvun Ruotsin taloudellisen ajattelun kuvastavan muun muassa Montesquieun ajatuksia siitä, kuinka kunkin yhteiskunnan lakien tuli soveltua asianomaisiin erikoisolosuhteisiin kuten maan muotoon, ilmastoon, maaperän laatuun, maantieteelliseen asemaan, suuruuteen, kansan tapoihin ynnä muuhun. Talousopissa se ilmeni ennen muuta pyrkimyksenä sovelluttaa talouselämää paikallisten edellytysten mukaisesti. Todettuaan, miten huomion kiintymisellä paikallisiin olosuhteisiin oli kauaskantoisia vaikutuksia Euroopan hengenelämään, Kerkkonen kirjoittaa:

Taloudellisella harrastuksella oli Ruotsi-Suomessa oma tärkeä osuutensa patriotismin kehityksessä. Vaistomaista itsetiedotonta patriotismia on kaikkina aikoina kaikissa kansoissa, mutta kun patriotismi tulee tietoiseksi, se saa pääsisällyksensä kunkin aikakauden käsityksistä ja erikoisharrastuksista. Ruotsin mahtavuudenajan patrioottiset tunteet olivat pukeutuneet sotaiseen itsetietoisuuteen ja hillittömiin kuvitelmiin isänmaan kunniakkaasta menneisyydestä. Vapaudenajalla muodostui taloudellisesta harrastuksesta patriotismin pääsisällyys. Isänmaanrakkauden ensimmäisiä velvollisuuksia oli huolehtia isänmaan viljelemisestä ja sen talouden edistämisestä. Eräässä Ruotsin tiedeakatemiassa pidetyssä puheessa sanottiin, että koulunopettajien olisi tullut istuttaa lasten mieliin, lähinnä Jumalan pelkoa ja esivallan kunnioitusta, rakkautta isänmaahan. Lapsille olisi tullut teroittaa, että ihminen on kunniallinen ja hyödyllinen yhteiskunnan jäsen lähinnä sen mukaan mitä enemmän hän ahkeruudella ja tunnollisuudella koetti hoitaa ja parantaa omaisuuttaan tuottaakseen valtakunnalle hyötyä ja voimaa ja itselleen elannon ja tuloja. Vapaudenajan taloudellisella virtauksella kokonaisuudessaankin oli selvä patrioottinen leima. Mutta yksityiskohdissaan ajatukset patriotismin kohteesta vähitellen muuttuivat. Merkantilistiseen katsomustapaan pohjautuva taloudellinen patriotismi kohdistui nimenomaan valtioon. Talousoppiin kuuluva paikallistutkimusharrastus kohdistui ihmisten lähiympäristössä olevaan näkyvään ja käsinkosketeltavaan todellisuuteen. Se pani ihmiset tekemään itsenäisesti huomioita omasta kotiseudustaan ja kotimaastaan. Kotiseuturakkaus, joka ihmismielessä on aina ollut synnynnäistä, sai reaalista sisällystä siitä aktiivisesta toiminnasta, johon talousoppi

ylioppilaita saattoi. Näin vahvistui kiintymys kotiseutuun ja tuli tietoisemmaksi. Kotimaan ja kotiseudun luontoa ja taloutta tutkittaessa alettiin enemmän ajatella maata ja kansaa kuin abstraktisempaa valtiokäsitettä.

Kerkkonen katsoo 1700-luvun taloudellisen harrastuksen olleen omiaan korostamaan Suomen erikoisasemaa koko valtakunnan käsitteen rinnalla maamme asukkaiden tietoisuudessa: ”Luonnon ja talouden tutkimisesta johduttiin maan historian, kielen ja kansanrunouden tutkimiseen.”²⁴⁶

Kun Turun akatemiassa ryhdyttiin ohjelmanomaisesti julkaisemaan luonnontieteellisiä ja taloudellisia väitöksiä, niin niitten joukossa on erittäin runsaasti sellaisia, joissa ilmenee patrioottinen motivaatio. Sitä havaitsee erityisen selvästi ainakin K. F. Mennanderin, Pietari Kalmin ja P. A. Gaddin ohjaamissa töissä mutta myös muissa. Tavallaan ilmiö on myös jatkoa 1600-luvun kotiseudunkuvausten patriotismille. Mitä erityisesti tulee paikalliskuvauksiin, jotka ainakin Jakob Faggotin julkaistua kirjoituksensa ”Ajatuksia isänmaan tuntemisesta ja kuvaamisesta” vuonna 1741 tähtäsivät ensi sijassa maan taloudelliseen kartoittamiseen, niin niiden laatimista oli ollut Turussa vireillä koko 1730-luvun, jolloin ilmestyivät ainakin Matthias Halleniuksen Pohja- eli Varsinais- Suomen, Joh. J. Snellmanin Oulun ja Gregorius Halleniuksen Mynämäen kuvaukset.²⁴⁷ Hallaniusten esityksille on ominaista poikkeuksellinen kansallinen vaarinotto, joten Suomi-keskeisyydelle olisi näistäkin löytynyt myöhemmille Suomen talouden harrastajille likeinen esikuva, mutta on merkillepantava muuan seikka: taloudellisissa väitöksissä todettava patrioottisen motivoinnin tulva ei lainkaan koidu yksinomaan Suomeen kohdistettujen patrioottisten ajatusten tai käänteiden hyväksi, vaan jakaantuu valtakuntapatriotismiin ja suomalaisen sekä myös pelkän kotiseutupatriotismiin välille.

Erityisesti herättää huomiota, kuinka nimenomaan Mennanderin ja Kalmin väitöksissä valtakuntapatriotismilla näyttää olevan vallitseva osuus: Mennanderilla on näin laita lähes yksinomaisesti, kun taas Kalmin ohjaamissa töissä on myös selvää suomalaista patriotismia osoittavia. Harvinaisia ovat kuitenkin sellaiset väitökset, jotka ovat korostetun Ruotsi-keskeisiä. Siten on laita Kalm-Snellmanin väitöksessä vuonna 1762.²⁴⁸ Kuitenkin sekä Mennanderin että Kalmin mielenkiinto Suomen olojen

²⁴⁶ Kerkkonen 1936, s. 122–124.

²⁴⁷ Einar W. Juva, Katsaus Suomen paikallishistorialliseen tutkimukseen. Teoksessa *Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas*. Historiallinen kirjasto – Historian ystävien liiton julkaisuja 10. Porvoo: WSOY 1945, s. 10–11.

²⁴⁸ Pehr Kalm & Johan Snellman Nilsson, *Tankar om informations-werket i Österbotn, i synnerhet det privata*. Åbo 1762 s. 2, 9, 14, 15, 17, 19–20, 25–27.

tutkimiseen, kuvaamiseen ja kohentamiseen oli kiistatonta. Voi tuskin olla tekemättä johtopäätöstä, että näitten miesten tiiviit kontaktit Ruotsiin johtivat siihen, että he työskentelivät kotiseudun hyväksi varsin valtakunnallisen ajattelutavan puitteissa. Ja Suomen hyväksi he toimivat, koska sattuiivat työskentelemään täällä.

Mennanderin ohjaamat tai laatimat väitökset hänen professorikautensa alusta avaavat uraa nimenomaan taloudellisen tutkimuksen patrioottiselle motivoinnille Turussa. Pohjalaisten tekijäin Erik Juveliuksen, Johan Tengströmin ja Matthias Pazeliuksen töissä vuosina 1747 ja 1751 Pohjanmaa saa määreen "*patria*" tai "*synnyinmaa*". Juvelius kiittelee läänin maaherraa, G.A. Piperiä jolle hallitsija on antanut "*curam patriae meae*". Omistuksessa joukolle Vaasan ja Uudenkaarlepyyn kauppiaita hänellä on tyypillinen utilistinen käänne toteamuksessa, ettei luonto ole ollut niukka "*rakasta isänmaatamme*" kohtaan vaan on jakanut sille arvokkaita aarteita. Hän omistaa työn kenraalikuvernööri von Rosenille isänmaanrakkaudesta, koska hänen hallintonsa alla Suomi on saanut hengähtää. Tässäkin patriotismi näyttäisi kohdistuvan Suomeen.

Kun Juvelius samana vuonna kirjoitti gratulaation pohjalaisen Johan Tengströmin väitökseen, patriotismi ilmenee lähinnä valtakunnallisin kääntein. Pazeliuksen pellon- ja niityinhoitoa Pohjanmaalla käsittelevän väitöksen onnittelussa pohjalainen Gerhard Hällberg nimittää tekijää maanmiehekseen, ja muutenkin Pohjanmaa saa erityisen korostuksen, kun Hällberg viittaa tähän Pohjanmaata käsittelevään kirjaan, "*missä Te kuvaatte maatamme ja kansaamme ja niitten pellon ja niityinhoitoa*". Tutkimus itsessään sisältää monien muiden tavoin mielenkiintoisia viittauksia taloudellisen harrastuksen yleiseen aatetaustaan. Pazelius toteaa joka maanseudun asukkailla olevan erityiset taipumuksensa, laatunsa ja ominaisuutensa: "*Siksi omaa myös kukin valtakunta Euroopassa jotakin erityisen kiitettävää ennen muita. Sellainen erilaisuus ja ero johtuu vähäiseltä osalta ilmastosta ja kansan luonnollisesta laadusta; mutta eniten vaikuttavat tässä kasvatusta- ja opetustapa, harjoitukset, tavat ja tilaisuudet*".

Työssä ilmenevä patriotismi on sen ohella, että Pohjanmaata kutsutaan syntymämaaksi tai syntymäseudeksi, lähinnä valtakunnallista. Teoksessa kiitellään isänmaan peränpitäjiä ja Ruotsin hallintomiehiä Pohjanmaankin verojen ja tuotteiden hyvästä hoidosta – vaikka tekijän sentään on täytynyt olla selvillä kauppapakon hankaluuksista ynnä muusta sellaisesta, mikä oli ristiriidassa Suomen tai Pohjanmaan etujen kanssa. Valtakunnanpatriotismi ilmenee siinä, että pohjalaisia ylistetään, koska he ovat olleet tavattoman uskollisia Ruotsin hallitukselle. Tekijän esittämä ajatus ruotsalaisten siirtämisestä asuttamaan Pohjanmaata taloudellisista syistä osoittaa myös sen, etteivät häntä huoleta suomen kielen asema tai ylipäättään

kielikansalliset seikat.²⁴⁹

Mennanderin johtamissa väitöksissä saattaa olla varsin voimakasta valtakuntapatriotismia. Pohjalaisen Samuel Birlingin tutkielmassa *De usu frigoris* tarkataan Ruotsin sijaintia ilmaston kannalta, ”meidän ruotsalaisten sotilaittemme” edesottamuksia Kaarle X Kustaan sodissa, ”Ruotsin kasvistoa” ym. Työ on ilmaisuiltaan hämmästyttävän Ruotsi-keskeinen ollakseen ilmestynyt Turussa 1740-luvun lopussa. Samaa on sanottava porvoolaisen Johan Borgströmin teoksesta *De oeconomia Patriae per academias promovenda*. Siinä *patria* yleensä näyttää tarkoittavan valtakuntaa, ja Suomi on erikseen mainittukin vain kerran.²⁵⁰

Vastaavasti valtakunnallinen ja Suomeen tai kotiseutuun kohdistuva patriotismi sekoittuvat monissa Kalmin johtamissa väitöskirjoissa valtakunnallisen linjan ollessa Suomeen kohdistuvasta aiheenvalinnasta huolimatta etualalla. Tämä patriotismi on ohjelmanomaista jo satakuntalaisen Daniel Lithanderin työssä. Se käsittelee todella keskeistä asiaa eli metsänhoidon parantamista Suomessa. Esitys lähtee aksioomaksi muuttuneesta rudbeckilaisesta käsityksestä isänmaan runsaista luonnonvaroista, joista metsä on tärkeimpiä. Kirjoittaja tosin sanoo tahtoneensa harkita parempaa metsänhoitoa eräänä Suomen elvyttämisen tärkeimpänä perusteena, mutta hänen näkökulmansa on yleisvaltakunnallinen, kun hän esimerkiksi puhuu ”Ruotsin miehistä”, jotka ”patrioottisessa innossaan” ovat halunneet hyödyttää isänmaata kiinnittämällä huomiota metsiin.²⁵¹

Turkulaisen Henrik Lindsteenin käsitellessä Suomen puutarhanhoidon edistämistä vuonna 1754 hän osoittaa tyypillistä Suomeen kohdistuvaa harrastusta valtakunnallisissa puitteissa. Kirjoittaja toteaa ulkomailla kukoistavan puutarhanviljelyn olevan varsin vähäarvoista ”monin paikoin rakasta isänmaatamme, erityisesti täällä Suomessa” ja arvelee hedelmäpuiden menestyvän oikein hoidettuina ”täällä Suomessa” kuten ”muilla seuduilla Ruotsissa ja ulkomailla”. Hän osoittaa, etteivät

²⁴⁹ C. F. Mennander & Ericus Juvelius, *De arte picem destillandi in Ostrobotnia*. 13.6.1747; C. F. Mennander & Johannes Tengström, *De arte apidam phocarum coquendi in Ostrobotnia*. 17.12.1747; C. F. Mennander & Matthias Pazelius, *Anmärckningar om äng- och åkerskiötzel i Österbotn*. 15.6.1751 s. 2, 8, 11, 15, 57. Juveliuksen gratulaatiossa heijastuu 1740-luvun lopun ajattelutapa Turussa hyvin selvästi: ”Gratulamur vero nobis tandem venisse tempus, qvo dotes illas plurimas, qvas habet patria nostra, partim cum aliis regionibus communes, partim peculiare, digne aestimare didicimus & perspeximus, opes suas naturem munifica manu in Svetiam contulisse. In iisdem describendis & ad communis vitae usum applicahdis versatur jam orbis eruditus hyperboreus. Ipsa qvoque juvenus studiosa, ea, qvae historiae naturali patriae & illustrationi oeconomiae inserviunt, sedulo conqvirunt et delineat...”

²⁵⁰ C. F. Mennander & Samuel Birling, *De usu frigoris*. 18.6.1748, s. 4, 10, 11, 12; C. F. Mennander & Johan Borgström, *De oeconomia patriae per academias promovenda*. 4.5.1748

²⁵¹ Pehr Kalm & Daniel Lithander, *Oförgräpelig tanckar om nödvändigheten af skogarnas bättre wård och ans i Finland*. 7.7. 1753, erityisesti s. 1–3.

ulkomaisten talonpojat ja torpparit voisi ajatellakaan elämää ”meidän ruotsalaiseen ja suomalaiseen tapaamme” ilman puutarhaa ja ryytimaata.

Kuitenkin Lindsteenillä näyttää valtakuntapatriotismin rinnalla olevan aitoa tunnetta Suomeakin kohtaan. Hän toivoo puutarhanviljelyn menestymistä täällä vedoten säätyläisiin sekä pappiloiden ja puustellien haltijoihin: ”Ajatelkaa, mikä hyöty ja koristus olisi maalle, jos kaikissa taloissa olisi ryytimaata ja puutarha. Onnellinen se, joka saisi nähdä sellaisen ajan Suomessa.”²⁵²

Samantapainen suhtautuminen on pohjalaisen Henrik Wegeliuksen Kemijoen väyliä koskevassa kirjassa vuodelta 1755, hämäläisen Abraham Indreniuksen tutkielmassa *Mitä pappi voisi tehdä talouden edistämiseksi* vuodelta 1757, satakuntalaisen J. Utterin väitöksessä vuodelta 1759 ja samoin satakuntalaisen Niklas Crusellin metsiä käsittelevässä väitöksessä. Crusellin tekstissä ”isänmaa” saattaa tarkoittaa sekä Suomea että valtakuntaa, hän puhuu tammimetsien puuttumisesta ”rakkaassa Suomessamme” ja toivoo, että ”jokainen rehellinen sekä ruotsalainen että suomalainen” saisi oikeita ajatuksia taloudesta yhteiseksi hyväksi. Yleensäkin täällä metsiä käsitellään kovakouraisesti, mutta sen tekijä tahtoo sivuuttaa, ”koska useat uutterat ja isänmaan menestystä harrastavat miehet ovat sitä seikkaperäisesti käsitelleet”. Isänmaa on tässä juuri sellaisessa tyypillisessä yhteydessä, mistä ei voi varmuudella sanoa, onko kysymyksessä valtakunta vaiko Suomi. Semmoisena termi tarjosi sangen neutraalin ilmaisun nimenomaan utilistisia patrioottisia pyrkimyksiä ilmaistaessa. Crusell kuitenkin toisaalla käyttää termiä siten, että se todennäköisesti tarkoittaa Suomea, mutta tyypillinen on taas lopussa oleva käänne, kun tekijä toivoo, että ”jokainen rehellinen niin ruotsalainen kuin suomalainen omaisi sekä oikean ajatuksen että harrastuksen taloudenpitoon, jotta rakas isänmaamme kerran saisi nauttia sen ihania hedelmiä...”²⁵³

Yleisiä patrioottisia käännteitä taloudellisten pyrkimysten yhteydessä ilman erityistä Suomeen kohdistuvaa näkökulmaa – ellei pelkkää aiheen valintaa tulkita sellaiseksi – sisältyy muun muassa Kalmin esimiehyydellä respondeeranneiden pohjalaisen Johan Müllerin, eteläsuomalaisen Erik Wideniuksen (1757), turkulaisen J. Arelinin (1760) ja hämäläisen Jonas Mennanderin väitöksiin. Pohjalaisen Hans Henrik Aspegrenin Pietarsaaren pitäjän kuvauksessa todetaan isänmaanrakkauden olevan jumalanpelon

²⁵² Pehr Kalm & Henric Lindsteen, *Enfaldige tanckar om möjeligheten och nyttan af krydd- och trädgårdars anläggande i Finland*. 22.6.1754, erityisesti s. 2, 6, 7, 9, 12.

²⁵³ Pehr Kalm & Henrik Wegelius, *Tankar om möjeligheten och nyttan af beqwämare båtfarter i Kimi elf uti Österbotn*. 21.6.1755; Pehr Kalm - & Abraham Indrenius, *Enfaldiga tanckar wissande hwad en präst kan bidraga til oeconomiens uphjelpande*. 8.6.1757, s.5; Pehr Kalm & Jacob Utter, *Någre anmärckningar, rörande nödwändig- och möjeligheten af betesmarckers förbättring i Finland*. 4.4.1759; Pehr Kalm & Niclas Crusell, *Några anmärckningar rörande nödwändigheten af ek-skogarnas bättre vård och ans i Finland*. 14.7.1757, erityisesti s. 7, 8, 10, 12.

jälkeen kansalaisen tärkeimpiä velvollisuuksia. Kun akateemiset opinnäytteet Aspegrenin mielestä yleensä ovat kirjasta toiseen siirrettyä tietoa, niin uutta ja hyödyllistä voi tehdä se, joka laatii kuvauksia isänmaan historiasta ja taloudesta. Yleisluontoisin patrioottisin kääntein esitellään aihetta P. A. Gaddin johtamassa Efraim Careniuksen Huittisten kuvauksessa vuodelta 1759 sekä Jakob Herman Gaddin kylvöaikojen selvityksessä vuodelta 1764. Jakob Gadolinin ja Jakob Benedictiuksen tutkimuksessa kemian käytöstä fysiikassa on patriotismissa tapahtuneen muutoksen historiallinen arviointi, kun tekijä omistuksessaan Loviisan pormestarille viittaa siihen, että ”rakkaan isänmaamme” menestyksen ja kukoistuksen perustan muodostavat sotaisten urotöiden sijasta käsityö, merenkulku ja hengenviljely.²⁵⁴

Väitöskirjoissa tämän yleisen patrioottisen perustelun huippukausi näyttäisi olevan 1740-luvun lopulta 1760-luvulle.²⁵⁵ Joitain merkkejä tapaa tosin myöhemminkin, mutta väheneminen on merkittävää. Muodin huippu on ikään kuin sivuutettu ehätettäessä kustavilaiselle ajalle. Turun akatemian ilmaston valtasi uudella voimalla elpynyt suomalaisen kulttuurin kaikinpuolinen harrastus.

c. Yhteiskunnallisia motiiveja

Kun hyvin runsas joukko opiskelijoita otti tutkimusaiheekseen jonkin puolen Suomen talouselämää tai paikalliskuvauksen, niin on pidettävä perusteltuna Kerkkosen toteamusta, että taloudellinen harrastus oli omiaan vahvistamaan kiintymystä kotiseutuun. Monet väitökset osoittavat tämän suoranaisesti siten, että niissä ilmenevä patriotismi kohdistuu yksiselitteisesti Suomeen. On sangen mahdollista, että on ajateltu juuri Suomea isänmaana ainakin osassa niitä tapauksia, missä ”*patria*” tai ”*fädernesland*” esiintyy sellaisessa yhteydessä, ettei termin sisältöä varmasti voi päätellä. Kuitenkin melko monet kirjoittajat tuovat julki suomenmielisyytensä. Viipurilainen Samuel Norrgreen ei varsinaisesti käytä patrioottista sanastoa väitöskirjassaan vuodelta 1754, mutta hän tulee sitä hyvin lähelle todetessaan, että Ruotsissa niitynhoidon taso on noussut, mutta ”täällä

²⁵⁴ Pehr Kalm & Hans Henrik Aspegren, *Beskrifning öfwer Pedersöre Sockn i Österbotten. Första delen, öfver sjöstadens Jakobstad*. 1.7.1763; P. A. Gadd & Ephraim Carenius, *Akademisk försök, til en physico-economisk beskrifning öfwer Hwittis sokn, i Björneborgs län*. 26.5.1759; P. A. Gadd & J. H. Gadd, *Försök att utmärka rätta sänings-tiden för de i Norden brukelige sädesarter*. 1764.

²⁵⁵ Käsitys perustuu yleisarvioon, mikä on tehty käytetyn väitöskirjamateriaalin pohjalta ilman, että aineistoa olisi matemaattisesti luokiteltu.

rakkaassa Suomessamme" sen laita on kehnosti.²⁵⁶

Satakuntalainen Henrik Stjerna määrittelee vuonna 1756 hyvin selvästi, että "tämä meidän rakas isänmaamme Suomi" muodostaa noin kolmannen osan Ruotsin valtakuntaa. Stjerna esittää harvinaisen runsaasti Suomen maineikasta muinaishistoriaa ja sanoo, etteivät hänen tietonsa ole suinkaan uutuuksia vaan poimitut Suomen kunnian lisäämiseksi luotettavien kirjailijain teoksista. Patria tarkoittaa Stjernan kielenkäytössä usein Suomea. Samalla hän vyöryttää esiin Suomen maaperän ja ilmaston edullisuudesta inhimilliselle kulttuurille juuri samoja näkökohtia, jotka ovat ominaisia 1600-luvun kotiseudunkuvauksille, joita kirjoittaja tosin ei mainitse. Sen sijaan hän käyttää lähteenään *Atlanticaa* ja tukenaan Linnén kirjoituksia. Samana vuonna sanotaan Pehr Kalmin ja Erik Haegglundin väitöksessä, että "niistä verrattomista eduista, joita Korkein on valtakunnalle suonut, ei rakas isänmaamme ole suinkaan jäänyt osattomaksi, joten isänmaa tässä on Suomi".²⁵⁷ Pehr Kalmin ja Esaias Wegeliuksen työssä tähdennetään Suomen laajuutta, joka on suurempi kuin Euroopan useimpien kuningas- ja ruhtinaskuntien: suoviljelyllä siltä voisi muodostua valtakunnan aarreaitta. Suomenkielinen onnittelu ilmaisee tutkimuksen ohjelman:

Maan joca tunde oman/ caiket sen edut joka tahwold/
Ynnä ja se tarpet/ mitä suingin puuttua tajnne
Totta se maan parahin puutoxet poistapi pojes...²⁵⁸

Muuan selvimpiä patrioottisia lähtökohtia kotiseutuun kohdistuvalle taloudelliselle tutkimukselle tavataan Pehr Kalmin ja Samuel Saloviuksen Oriveden oloja käsittelevässä työssä vuodelta 1757, missä kihlakunnantuomari Karl Johan Jägersköldille osoitetussa runomuotoisessa omistuksessa lausutaan:

Jospa olisimme niin eteviä, että viljelisimme paremmin omaa kaunista maatamme ja pääsisimme hakemasta vierailta rannoilta sellaista, mikä meille kelpaisi. Eikö Suomesta löydy maata, joka on yhtä hyvää kuin konsanaan Irlannissa tuottamaan sellaista, mikä antaisi työtä vanhalle ja nuorelle ja hankkisi rahaa kukkaroille ja mitä nimittäisimme hienoksi pellavaksi...

²⁵⁶ Pehr Kalm & Samuel Norrgreen, *Enfaldiga tanckar om måsslupna hårdalls ängars förbättrande*. 19.7.1754.

²⁵⁷ Pehr Kalm & Henricus Stjerna, *Exercitium economicum de praerogativis Finlandiae praecipue quoad plantas spontaneas in bellariis adhibitas*. 22.5.1756; Pehr Kalm & Erik Haegglund, *Några kännemärken til nyttiga mineraliers eller jord- och bärgarters upfinnande*. 5.7.1756.

²⁵⁸ Pehr Kalm & Esaias Wegelius, *Tankar om nödvändigheten att utdika och uppodla kärr och mossar i Finland*. 18.6.1763.

Kalm ja Salovius toteavat tutkielmansa alussa, että yhteiskunnan hyvinvointi riippuu eniten jumalanpelosta mutta jo toissijaisesti taloudesta. Noudattaakseen sen tähden mieluisaa alamaisen velvollisuutta isänmaataan kohtaan on tekijä halunnut yleiseksi hyödyksi kertoa Oriveden vihreän pellavan viljelystä. Vieläpä satakuntalaisen Martinus Ringbohmmin gratulaatiossa kuvastuu sama mieliala, kun todetaan Suomen saaneen yltäkylläisesti luonnon lahjoja.²⁵⁹ Melko tavallinen ilmaisu eri väitöskirjoissa on ”meidän rakas Suomemme”, jota käytetään lähes fraasinomaisesti, kun taas esimerkiksi Andreas Collinin käyttämä ilmaisu ”Suomessa, suloisimmassa isänmaassani” tai Johannes Halleniuksen ”meidän isänmaamme Suomi (*Fennia*)” tuntuisivat osoittavan tietoista suomalaista patriotismia.²⁶⁰

Myös Gaddin ohjaamissa töissä tapaa Suomeen kohdistuvaa isänmaatunnetta. Hämäläinen Jakob Foenander puhuu Hämeestä syntymämaanaan, mutta Otto Bökmanin rokotusta koskevassa teoksessa syntymäseudun Pohjanmaan ohella esiintyy myös Suomi ”meidän maanamme”, ja lisäksi kirjaan sisältyy suomenkielinen omistus talonpoikaissäädylle.²⁶¹

Carolus Giersin *Indicia mineralogiae in Fennia* vuodelta 1767 kantaa paitsi suomalaisen patriotismin myös voimakkaan kansallisen harrastuksen leimaa kenties osittain Porthanin vaikutuksesta, sillä häneltä on saatu teokseen kansanrunouden näytteitä. Ilmaisua ”meidän Suomemme” tai ”meidän suomalaisemme” ei yleensä ole syytä tulkita muuksi kuin tavanomaiseksi fraasiksi, joka oli käytössä jo 1600-luvulla ilman, että sillä tarkoitettiin sen enempää kuin kaiken kunnioituksen ansaitsevaa valtakunnan osaa tai suomalaisia alamaisina, mutta Giersin jäljiltä sekin saa elävää sisältöä. Giers ilmoittaa nimenomaiseksi ohjelmakseen kuvata sitä, mitä tietoa pakanuuden ajoista alkaen on ollut ”meidän suuriruhtinaskunnassamme Suomessa, suloisimmassa isänmaassani”.²⁶²

Salomon Kreanderin ja Isak Estlanderin väitöksessä vuodelta 1787 Suomea nimitetään ”rakkaaksi syntymäseuduksemme”, minkä

²⁵⁹ Pehr Kalm & Samuel Andreae Salovius, *Oförgripeliga tanckar om det så kallade gröna linets plantering och skötsel i Orihwesi sokn.* 14.12.1757.

²⁶⁰ Pehr Kalm & Andreas Collin, *Specimen academicum sistens fata botanices in Finlandia.* 2.10.1758; Pehr Kalm & Johannes Hellenius, *Genera compendiosa Nobiliss. von Linné plantarum Fennicarum* I. 27.4.1771.

²⁶¹ P. A. Gadd & Jacob Foenander, *Chemisk och Oeconomisk Afhandling om Bränne-Torf.* 15.12.1759; P. A. Gadd & Otto Reinhold Bökman, *Politico-oeconomisk afhandling om förmon af koppymprningens widtagande i Finland.* 4.7.1763.

²⁶² P. A. Gadd & Carolus Robertus Giers, *Diss. academica, indici mineralogicae sub gentilismo delineans.* 3.6.1767.

rakennustaitoa ei ole kirjallisuudessa käsitelty ja jota vähän tunnetaan.²⁶³ Jo niissäkin tutkimuksissa, joissa tarkasteltiin maamme taloutta tai jonkin paikkakunnan olosuhteita normaalin taloudellisen ohjelman mukaisesti, on yhteiskuntapatrioottisia näkökohtia. Tällä patriotismin linjalla on Suomessa sangen varteenotettavia edustajia, ja erikoista kyllä Turun akatemiassa 1700-luvulla tehdyt patriotismin teoreettiset selvitykset kuuluvat lähinnä tähän ryhmään. Lundin yliopistossa oli vuonna 1732 väitellyt ruotsalaisten oikeasta isänmaanrakkaudesta,²⁶⁴ ja on pidettävä todennäköisenä, että tästä väitöksestä on Turussa ollut tietoa, kun Henrik Hasselin johdolla ilmestyi vuonna 1736 väitös *De Pietate in patriam*, jonka respondenttina uurasti Johannes Andreas Löflund, Turusta kotoisin ollut opiskelija. Teos on omistettu viidelle eri sotilashenkilölle sekä viidelle muulle henkilölle, joista kaksi kuuluu Turun katedraalikoulun piiriin, yksi on respondentin setä, yksi Ylä-Savon tuomari ja yksi Pietarsaaren kirkkoherra. Joskin sen seikan arvioiminen, miksi juuri tähän aikaan väiteltiin isänmaallisuudesta, on aika uskallettua, niin voi ajatella, ettei teeman valinta ole aivan satunnaista. Patrioottisten lehtien ilmestyminen Ruotsissa ja yleensä patrioottisen keskustelun viriäminen taloudellis-luonnontieteellisen pyrkimyksen viriämisen yhteydessä on varmaan jo tähän aikaan heijastunut Turkuun, missä haluttiin analysoida tilanteen aineksia. Tähän viittaavat väitöksen yhteiskuntapatrioottiset näkökohdat, mitkä Suomen puolella ovat uutta.

Hasselin ja Löflundin väitöskirja jää kaikissa muissa suhteissa jälkeen siitä, mihin Münster ja Mathesius olivat aikanaan yltäneet. Tämä on sikäli ymmärrettävääkin, että jälkimmäinen oli maisterinväitös ja ajankohta sellainen, että isänmaallisuudesta oli otettava irti se, mikä saatavissa oli. Löflund lähtee käsitelystä. *Pietas*-termin selitetään tarkoittavan velvollisuuksia Jumalaa, hallitusta, virkamiehiä, vanhempia ja muita semmoisia kohtaan, joille ihminen on velkaa kuuliaisuutta ja tottelevuutta. Erittäin mielenkiintoinen on *patria*-termiin kiinnitetty huomio. Ciceron *Laeista*-teosta seuraten isänmaan selitetään tarkoittavan joko syntymäseutu tai sitten sitä valtioyhteisöä, jonka jäsen kukin on ja minkä jäsenyyteen tullaan joko syntymän kautta tai vapaaehtoisella alistumisella eli vapaaehtoisesti. Sitä valtiota, missä ei nautita kansalaisoikeutta, ei sanota *patriaksi* (s. 1–3, § I).

Tämähän ei ole uutta, mutta hyvin mielenkiintoista on, että tekijät näkevät paljon vaivaa todistellakseen, ettei kotiseutu voi asettaa ihmiselle velvoituksia paikallisilla perusteilla. Lapsuuden vaikutteet aikaansaavat sen, että ihminen lukee syntymäseutunsa hyväksi sen, mikä itse asiassa

²⁶³ Salomon Kreander & Isaak Erik Estlander, *Anmärkningar uti byggningskonsten i allmänhet och den finska i synnerhet* I. 20.12.1787.

²⁶⁴ Arvidus Moller & Haraldus Brisman, *Specimen academicum De Justo Sveonum in Patriam Amore*. Londini Gothorum (=Lund) 29.11.1732.

johtuu ikäkaudesta eli lapsuuden ja nuoruuden omasta luonteesta, ja siksi syntymäseutu asetetaan tavallisesti muitten edelle. Mutta paikka ei omaa oikeutta vaatia velvoituksia sitä kohtaan, nuo vaikutelmat eivät ole riittävä velvoitusten syy. Tekijäin mielestä eivät erämaassa syntyneet israelilaisetkaan olleet siihen velvollisuuden sitomia, eikä laivassa syntyminen aseta ihmiselle velvoituksia merta kohtaan. Iloitsehan ihminen sitä paitsi paljon sellaisesta, mihin hän ei ole velvollisuuden suhteessa. Näin on ymmärrettävä asianlaidan olevan myös syntymäseutuun nähden. Kun maaperä kuitenkin tuottaa enimmäkseen osan siitä, mikä on meille välttämätöntä, niin ihminen on siksi velvollinen varjelemaan sitä hävitykseltä ja lisäämään sen hedelmällisyyttä, mutta ihminen ei tee tätä maaperän itsensä vaan ihmisten vuoksi (s. 3–5, § 2).

Niin muodoin nousee valtio etualalle, koska ihmiset ymmärtävät, etteivät he tule ilman valtiotyhteyttä toimeen. Tästä seuraa johtopäätös, että valtion vihollisia on kavahtettava, mutta niitä tuettava, jotka edistävät yhteistä onnea. Niinpä itse valtioiden rakenne ja laatu on se normi tai ohjenuorat, joiden mukaan tulee punnita velvollisuuksia isänmaata kohtaan (s. 5–7, § III). Valtion järjestys perustuu siihen, että on hallitsevia että hallittavia (s. 7–8, § IV). Hallitsevien velvollisuus on kehittää valtiota niin, että sen tila muodostuisi aina onnellisemmaksi. Esivallan on hillittävä kansalaisten tahtoa, niin ettei julkea mielivalta pääse häiritsemään yleistä rauhallisuutta. Samoin kuin sisäisellä alalla esivallan on myös varustauduttava uhkaavien vihollisellekkauksen varalta. Hallitsijan ja valtion kohtalot kietoutuvat erottamattomasti yhteen. Tämän osoittaa esimerkiksi Israelin kansan esimerkki. Kaikki ovat velvolliset asettamaan virkamiesten edustaman yleisen edun yksityisen edun edelle. Tällaisesta käytöksestä esimerkkinä esitetään Attilius Regulus, joka palasi mieluummin Karthagoon kuin saattoi isänmaansa alttiiksi onnettomuudelle (s. 8–10, § V).

Koska ihminen ei ole syntynyt vain itseään varten vaan ylistämään Jumalaa ja palvelemaan yhteiskuntaa, hän ei saa jäädä joutilaaksi vaan hänen on harjoitettava hengen voimia ja toimittava Jumalan, luonnon ja ilmoitettujen (ehkä: säädettyjen, *revelatarum*) lakien mukaan. Myöskään ruumiinkulttuuria ei saa lyödä laimin. Kaiken kaikkiaan hänen on pysyttävä valmiina täyttämään, mitä esivalta käskee (s. 11–12, § VI). Hänen on maksettava verot ja maksut, mitä isänmaa vaatii ja tarvitsee (s. 12–13, § VII).

Moraalisista periaatteista tullaan vihdoin päätelmään, että itsemurhaan ei ole kellään oikeutta, koska Jumala on pidättänyt itselleen oikeuden päättää ihmisen elämästä. Sen sijaan isänmaan asian vaatiessa on alistuttava hengenvaaraan. Tämä johtuu siitä, että vihollisen hyökätessä isänmaata vastaan väkivalloin se voisi joutua perikatoon, ellei väkivaltaan

vastattaisi samalla tavalla. Välttämätöntä on, että sellainen määrä kansalaisista tarttuu aseisiin, jollainen määrä on hyökkäyksen torjumiseksi tarpeen. Kiitettävä on niitten rohkeus, jotka tarjoavat apuaan sellaisessa tilanteessa. Esivallalla on oikeus pakottaa alamainen alistumaan isänmaan vuoksi. Kuka uskoisi, että Jumala, joka pyhittämällä luonnollisen oikeuden pani ihmisille päämääräksi turvallisuuden ja onnellisuuden, olisi tahtonut, että nämä viattomina tarjoaisivat kaulansa katkaistaviksi niille, jotka ilkkuvat lakia ja oikeutta. Jumalallinen ilmoitus ei suosittele meille muuta menettelyä. Valitun kansansa kohdalla Jumala ei ainoastaan sallinut sotaa vaan myös käski siihen.

Kun Uudessa Testamentissa suositellaan kärsivällisyyttä, kysymyksessä on yksityisen pelastus, mikä ei sovellu valtion menettelyksi. Näin ovat asian ymmärtäneet myös alkukristityt, kun he tottelivat esivaltaa tämän käskiessä heitä ottamaan aseensa. Sen vuoksi myös Ruotsin kuninkaan vakuutuksessa hallitsijat lupaavat uhrata niin henkensä kuin omaisuutensa. Kuitenkaan ei tässä uhrautumisessa saa mennä niin pitkälle, että esimerkiksi meritaistelussa räjäyttäisi itsensä mieluummin kuin antautuisi viholliselle. Koska tämä menettely olisi itsemurha, se olisi sen vuoksi luonnonoikeuden vastaista (s. 17–19, § IX).

Isänmaanrakkaus on niin velvoittava, että se sitoo ihmistä enemmän kuin luonnolliset siteet vanhempiin ja perheeseen. Kun isänmaa on vanhempi isä kuin oma luonnollinen isä, niin siksi on sitä kohtaan osoitettava myös suurempaa kiitollisuutta. Samoin on yksityisetujen käytävä yleisten etujen jäljessä. Siitä kuinka isänmaan edun on käytävä muitten asioiden edellä, vedotaan Ciceron *De officiis* -teokseen. Esimerkkinä oikeasta isänmaallisuudesta esitetään kuuluisat Brutus ja Manlius, jotka uhrasivat poikansa (s. 19–25, § X).

Valtio velvoittaa ihmistä tekemään velvollisuutensa ei ainoastaan lain voimalla vaan myös hyveen nojalla. Hyve on jotain alkuperäisesti olevaa, sillä ellei tekojen oikeellisuus pohjautuisi muuhun kuin lakeihin ja valtaan (*imperii civilis*), niin Kain ei olisi voinut olla syyllinen. Kun luonnon ja ilmoitetut (jumalalliset) lait omaavat tehonsa ilman siviililakeja ja kun tekijän käsityksen mukaan niillä on eri "ratio" kuin siviililaeilla, niin siitä seuraa, että hallitsijan vaatiessa välttämättömyyden ahdistamana alamaista tekemään jotain positiivisia ja siviililakeja vastaan, niin alamainen voi totella, mutta jos hallitsija käskää tehtäväksi jotain vastoin luonnollisia ja ilmoitettuja, niin ei sovi totella. Valtiollisessa toiminnassa on muistettava, että eri valtioiden välillä vallitsevat usein toisenlaiset oikeuskäsitykset kuin ne, jotka säätelevät yksilöiden välisiä suhteita (s. 25–31, § XI).

Vihdoin viitataan siihen, miten velvoitus isänmaata kohtaan voisi lakata. Tämä saattaa tapahtua maasta muuton kautta, ja tästä ilmiöstä esitetään syitä puolesta ja vastaan. Tekijät näyttävät hyväksyvän

muuttamisen esimerkiksi nälänhädän ja liikkaväestön vuoksi ja myös uuden maan asuttamiseksi (*colonos*). Loppuhuipentumana esitetään Ciceron lause: "*Cole pietatem, quas magna in parentes, maxima vero in patriam est*" (s. 31–36, § XII).

Työ ei kovinkaan paljon poikkea vanhemmista patriotismin teoreettisista tarkasteluista, mutta nimenomaan kotiseudun asettaminen perin toissijaiseen asemaan valtion rinnalla on uuden yhteiskuntapatriotismin mukaista.²⁶⁵ Valistuksen varhaista vaikutusta saattaa olla myös siinä käsityksessä, että hallituksen on pyrittävä kehittämään valtiota sen asukkaille aina onnellisemmaksi. Löflundin väitöksen jälkeen patriotismin teoriaan näyttää palatun vasta kolme vuosikymmentä myöhemmin vuosina 1764 ja 1765. Edellisenä vuonna asiaa käsiteltiin Johannes Nycopensiksen ja Esaias Fellmanin moraalin alaan kuuluvassa tutkimuksessa muun moraaliteorian yhteydessä. Tekijät todistelevat, että samoin kuin hyveen harjoittaminen sen vuoksi, että saisi siitä nimelleen kunniaa, on arvotonta, samoin on myös kunnan kansalaisen rakastettava isänmaata ja palveltava sitä kunniaa tavoittelematta pelkästään sen vuoksi, että hänelle yhteishyvän tulee olla korkein laki ja siksi, että hänen isänmaanrakkautensa tulee perustua haluun täyttää myös julkisten tehtävien suorittamista edellyttävä Jumalan tahto sekä kiitollisuuteen kaikesta siitä hyvästä, mitä isänmaa on hänelle osoittanut tai on osoittava.²⁶⁶ Valtio tuntuisi olevan tekijäin ajatuksissa etualalla. Henrik Hasselin ja K. F. Mennander nuoremman seuraavana vuonna julkaisemassa työssä *De virtute, liberae civitatis fundamento praecipuo* asetetaan hyveiden järjestelmässä isänmaanrakkaus toiselle sijalle Jumalan kunnioituksen jälkeen: "*Secundum a Pietate in Deum sibi vindicat locum Pietas in Patriam, sive amor illius civitatis, cujus membra sumus.*" Tekijät näyttävät rinnastavan isänmaan valtioon kiinnittämättä tähän kysymykseen sen enempää huomiota.²⁶⁷

Isänmaanrakkauden perusteet ovat siinä, että isänmaan kautta turvallisuus ja erilaisten ihmissuhteiden antamat arvot tulevat yksilön osaksi. Kun kaikki hyvä näin riippuu isänmaasta, niin kukaan kansalainen ei voi rikosta tekemättä laiminlyödä isänmaallisia velvollisuuksiaan, jotka on asetettava kaikkien muitten edelle. Kun tekijäin ilmeisenä pyrkimyksenä on osoittaa vapaudenajan valtiomuodon eli säätyvallan ylivoimaisuus

²⁶⁵ Greta Hedin (1928 s. 2) tähdentää erityisesti sitä, että civismille isänmaa oli sama kuin valtio, ja hän pitää (s. 5) ajan isänmaakäsitettä suorastaan abstraktisena.

²⁶⁶ Johannes Carolus Nycopensis & Esaias Fellman, *Diss. philosophica, de moralitate nius ad immortale nomen*. 17.4.1764, § VIII s. 16–18. On ehkä aiheellista mainita, että lähteissä on viitattu muun muassa Montesquieuun.

²⁶⁷ K. F. Mennander nuoremman kirjeet hänen isälleen osoittavat puhtaasti valtakunnallista asennoitumista ja isän tultua arkkipiispaksi suoranaista Suomen vieroksumista, ks. esim. kirjettä 12.4.1776. K. F. Mennanderin lähettämiä ja saamia kirjeitä II, Toimittanut Kaarlo Österbladh. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1940, s. 565.

muihin hallitustapoihin kuten monarkiaan ja etenkin despotismiin nähden, niin sikäli isänmaanrakkauden analyysia sävytetään demokraattiseen suuntaan väittämällä, että vapaassa valtiossa yksilöt osoittavat paremmin ja spontaanimminkin kiintymyksensä valtioon kuin epävapaat alamaiset. Vapausihannetta tähdentäessään tekijät liittyvät yhteiskuntapatriotismin keskeiseen oppiin. Kirjoittajat toteavat kaikkien kansojen aikakirjain osoittavan, että valtiot ovat pystyneet selviämään mistä tahansa vaikeuksista, niin kauan kuin kansalaisten mieliä on vallinnut isänmaanrakkaus. Varsin hyvänä esimerkkinä pidetään Spartaa, missä lapset pienestä pitäen kasvatettiin erityisesti palvelemaan valtiota. Tämän hengen kannustamana Leonidas johti kolmesataa hopliittiaan Thermopylain solassa persialaisia vastaan. Roomalaiset osasivat ulkoisen uhan kohdatessa panna syrjään keskinäiset riitansa, ja hädän aikana olivat kaikkensaätyiset ja kaiken ikäiset valmiit hehkuvan isänmaanrakkautensa vuoksi ilman palkkiota uhraamaan henkensä ja omaisuutensa Rooman hyväksi.²⁶⁸ Mielenkiintoinen on käsitys siitä, että vapaan valtion sisäinen voima korjata ilmaantuneet vauriot, on suurempi kuin muitten valtioiden, koska kansalaiset tajuavat etunsa vaativan sitä, että he myötävaikuttavat vaurioitten korjaamiseen.

Vuonna 1775 painettiin P. A. Gaddin ja Johan Kreanderin väitös *Strödde Tankar on Kärleken till Fäderneslandet och Dess Utöfning*. Teos tarkastettiin Kustaa III:n läsnäollessa, ja kuninkaan kerrotaan panneen pilkaksi koko tilaisuuden,²⁶⁹ mistä päätellen hän on tainnut pitää esitettyjä ajatuksia pelkän kamarioppineisuuden tuotteina ellei suorastaan joutavana hymistelynä. Tutkimus ei juuri tuo uusia näkökohtia isänmaallisuuden aatteellisiin aineksiin. Siinä kootaan varsin hyvin isänmaanrakkauden puolesta aiemmin esitetyt yleiset moraaliset ja yhteiskunnalliset perusteet lähtien ihmisen luontaisesta kiintymyksestä syntymäseutuunsa, kotiympäristöönsä ja lähimpiinsä sekä edeten ihmisyyden toteuttamiseen yhteiskunnan lakien antamassa suojassa.

Tässäkään työssä ei viitata vanhempiin turkulaisiin esikuviin vaan suoraan antiikin auktoreihin kuten Ciceroon ja Sallustiukseen sekä lähdeä mainitsematta Rooman ja Spartan sankarihahmoihin tai käyttäytymiseen häissä yhteiskunnissa. Esityksessä ei myöskään eritellä *patria*-termiä, joten sen sisältö soveltui yhtä lailla ruotsalaiselle kuin suomalaisellekin ja oli siten valtakunnan kannalta täysin korrekti saattaen silti ruokkia myös suomalaisten patriotismia. Tämä näkökohta koskee myös sitä lyhyttä viittausta kielioloihin, mikä työhön sisältyy. Tekijä esittää, että isänmaanrakkauden säilyttämiseksi kansassa vanhat tavat on pidettävä kunniassa:

²⁶⁸ Henrik Hassel & K. F. Mennander, *Specimen academicum de virtute*. 5.6.1765, s. 17–20 § V.

²⁶⁹ Rafael Koskimies, *Porthanin aika*. Helsinki: Otava 1956, s. 228.

Niin pian kuin on luovuttu siitä ensimmäisestä kiintymyksestä isänmaata kohtaan, minkä muodostaa synnynnäinen kiintymys maan kieleen ja tapoihin, kunnioitus esi-isien kunniakkaita urotöitä kohtaan erinomaisessa luottamuksessa omiin maanmiehiin, niin huolenpito vähenee...²⁷⁰

Tässäkin on kieleen viitattu niin neutraalisti, että itse kukin voi ajatella tarkoitettiinko valtion virallista kieltä vai itse kunkin äidinkieltä. Kielen nivominen patriotismin ajatuskulkuihin liittyy siihen muutokseen, mikä patriotismissa tapahtui Porthanin kaudella.

Yhteiskuntapatriotismin leimaa kantaa Johan Bilmarkin ja G. A. Belitzin väitös *De indole amoris in patriam* vuodelta 1794, mutta siihen sisältyy myös Löfflundin ja Kreanderiin verrattuna joitain uusia aineksia. Työssä lähdetään samoin kuin Bilmarkin ja Fagerströmin tuotteessa (ks. jäljempänä) liikkeelle kahdenkertaisesta *patria*-käsitteestä ja selitetään *patrialla* yleisesti ymmärrettävän valtiota (*civitatem*), missä joku on syntynyt ja kasvanut ja minkä kansalaisoikeuksia hän nauttii, mutta erityisesti sillä tarkoitetaan valtiota, minkä oikeuksia joku nauttii, olkoon syntynyt missä tahansa.²⁷¹ Painotus on valtioisänmaan puolella, kuten useimmissa tarkasteluissa on laita.

Teos liittyy Hasselin ja Löfflundin väitökseen huomiota herättävällä tavalla siinä, että tekijät todistelevat perusteellisesti vääräksi sen käsityksen, jonka mukaan isänmaanrakkaus johtuisi ihmisen syntymäseudusta, että ihminen imisi isänmaanrakkauden siitä ilmanalasta, mitä hän alun alkaen on hengittänyt ja missä hän on siihen mukautuen kasvanut. Jos syntymäseutu ja ilmanala määräisivät, niin miten olisi käsitettävissä se seikka, että samassa ilmastossa syntyneiden ihmisten mielissä voi olla niin suuria eroavuuksia, kuin on ilmeistä.

Edelleen arvellaan, että mikäli syntymäpaikka *eo ipso* aiheuttaisi isänmaanrakkauden, niin ihmisen isänmaanrakkaus olisi sitä suurempi, mitä suuremman hyödyn tai nautinnon mahdollisuuksia paikka itsessään tarjoaisi, miten kuitenkin ei ole laita. Apuna käytetään antiikin auktoireita, mutta kirjasessa lainataan myös – lähdettä ilmaisematta – Löfflundin esimerkkiä ihmisistä, jotka syntyvät merellä ilman, että heissä kuitenkaan sen vuoksi olisi erityistä rakkautta mereen.²⁷² Auktoriteetteina käytetään valistuskirjailijoita, joilta on löydetty aivan uusi selityspäätös. Ihminen osoittaa isänmaanrakkautta siksi, että hän rakastaa itseään; isänmaa tarjoaa

²⁷⁰ P. A. Gadd & Johan Kreander, *Strödde Tankar om Kärleken till Fäderneslandet och Dess Utöfning*. 1775, s. 6 § 13. Teoksen utilistiseen puoleen on viitannut Kerkkonen 1936, s. 122–123.

²⁷¹ Johannes Bilmark & Gustavus Adolphus Belitz, *De indole amoris in patriam*. 1794, s. 1–3 § 1.

²⁷² Bilmark & Belitz 1794, s. 4–8 § III.

hänelle kaikkine olosuhteineen mahdollisuuden omakohtaiseen onnellisuuteen. Ajatus katsotaan löytyvän myös Cicerolta,²⁷³ mutta tekijään ei ole suinkaan tarvinnut hakea sitä antiikista, sillä itsekkyysmotiivi esiintyy myös saksalaisessa patriotismissa,²⁷⁴ ja onnellisuusmotiivia oli voimakkaasti tähdentänyt Suomessa jo paljon varhaisemmin Antti Chydenius.²⁷⁵

Erittäin mielenkiintoisen käänteen patrioottinen ajatuskulku saa siitä, että tekijä käsittelee kysymystä, onko isänmaanrakkaus täysin riippumaton valtiomuodosta. Tosin asiaa oli jo käsitelty Hasselin ja Löflundin väitöksessä, mutta nyt on ilmeisesti aatteellinen lähtökohta toinen. Kun isänmaanrakkauden perusteena on oma etu, niin ihminen asettaa etualalle sellaisen valtion, joka tarjoaa hänelle paremmat edut ja näyttää ne parhaiten säilyttävän. Tässä kohden lainataan Montesquieun Lakien henki teoksesta paikkaa, missä isänmaanrakkaus määritellään kiintymykseksi demokratioihin. Niinpä historia osoittaa, kuinka despoottisesti hallituissa maissa on ollut niukalti isänmaanrakkaudesta kuuluja miehiä, kun taas heitä ei puutu vapaista valtioista.²⁷⁶

d. Antti Chydenius

Jo edellä on yksilön vapauksien ja menestyksen tähdentäminen yhteiskuntapatrioottisen ohjelman sisältönä ilmennyt Fischerströmin tuotannossa, mutta jo ennen häntä oli Suomessa Antti Chydenius suorastaan hehkuvalla innolla julistanut vapauden ohjelmaa. Se oli kypsynyt hänen vakaumukseensa jo 1760-luvun alkuun ehdittäessä. Kerkkonen on huomauttanut siitä seikasta, kuinka Chydeniuksen kirjoituksissa taloudellinen patriotismi ilmenee huolenpitona yhteiskunnan kaikkien jäsenten hyvinvoinnista ja kuinka patrioottinen ja sosiaalinen pyrkimys yhdistyvät hänen taloudellisessa aja toiminnassaan.²⁷⁷ Chydeniusta onkin pidettävä selväpiirteisimpänä yhteiskuntapatriotismin edustajana 1700-luvun jälkipuolen Suomessa, ja valtakunnallisestikin hänellä on eturivin paikka. Chydeniuksen kuvaa patrioottina ei voi hahmotella loppuun muutamalla rivillä, eivätkä käytetyt lähteet anna

²⁷³ Bilmark & Belitz 1794, s. 8–10 § IV, s. 13–14 § IX.

²⁷⁴ Kemiläinen 1975, s. 71–72.

²⁷⁵ Ajatus toistuu Chydeniuksella eri paikoissa, mutta erityisesti se muodostaa teoreettisen lähtökohdan Chydeniuksen käsitykselle siirtolaisuuden syistä; ks. E. G. Palmén, *Politiska skrifter af Anders Chydenius*. Helsingfors: Edlund 1880, s. 4–7 § 2.

²⁷⁶ Bilmark & Belitz 1794, s. 10–11 § VI. Montesquieun määritelmä: "*L'amour de la patrie est singulièrement affecté aux democraties.*"

²⁷⁷ Kerkkonen 1936, s. 123 nootti 4.

vastausta kysymyksiin, missä määrin hän on vaikuttanut patrioottisiin käsityksiin Suomessa.

Kirjoitustensa valossa Chydenius on voittopuolisesti valtakunnallisesti asennoitunut. Niistä muodostuu lukijan eteen valistusaatteista voimakkaita vaikutteita omaksunut patriootti, joka tekee kannanottonsa ensi sijassa Ruotsin kansalaisena eikä suomalaisena. Valtakunnallisuudessaan Chydenius menee niin pitkälle, että hän nimittää Ruotsia syntymämaaksi ja esim. hänen käänteensä: "isänmaan imartelu sen onnettomuudessa tekisi minut arvottomaksi olemaan ruotsalaissyntyinen (*svensk född*)" ²⁷⁸ on sen laatuinen, etteivät suomalaismieliset sellaista tähän aikaan käyttä.

Chydeniuksen patriotismi ilmenee eri puolilla hänen kirjoituksiaan, mutta kaikki sen keskeiset ainekset näkyvät jo tutkielmassa, jonka Chydenius laati vuonna 1763 vastaukseksi Ruotsin tiedeakatemian kysymykseen ruotsalaisten maastamuuton syistä. Chydeniuksen lähtökohtana on valistusaatteista lainattu usko ihmisen pyrkimyksestä onnellisuuteen: "Rakkaus Jumalaan, lähimmäiseen ja isänmaahan eivät ole mitään muuta kuin välineitä, jotka tähtäävät siihen, mutta tarvitaan jumalallisia ja inhimillisiä lakeja niitten oikein käyttämiseen." Jo vuonna 1761 tai 1762 hän oli kirjoittanut: "Istuttakaamme ensin jumalanpelon ohella isänmaanrakkaus kansalaistemme sydämiin. Ja koska useimpien laita on niin, että *Patria est ubi bene est*, niin edistäkäämme seuraavaksi heidän hyvinvointiaan ja luvallista vapauttaan..." ²⁷⁹

Tätä näkökohtaa Chydenius nyt kehitteli eteenpäin kilpakirjoituksensa kolmannessa kohdassa. Hän tarkastelee teoreettisesti tai oikeammin kirjallisuudessa esitettyjen käsitysten pohjalta sitä, millainen isänmaanrakkauden vaikutus on ihmiseen tämän etsiessä onneaan ja punnitessa toisen maan tarjoamia mahdollisuuksia. Chydenius lainaa suomalaisissa lähteissä hyvin harvinaista saksalaista kirjailijaa Johan Reinhold Storckia:

Me rakastamme sitä maata, joka on ottanut meidät vastaan tullessamme maailmaan, missä olemme itkeneet ensimmäisen itkumme, leikkineet lapsuudessa, olemme kasvatetut ja harjoitetut nuoruudessa, minkä ilmaa olemme hengittäneet, minkä taivaan olemme nähneet, minkä virrat ja kentät ovat meille tutut, missä voimme lukea koko joukon sukulaisia, ystäviä, omaisuutta, tovereita ja muita ilonaiheita, joita turhaan etsimme muualta.

²⁷⁸ Palmén 1880, s. 3, 5 §2.

²⁷⁹ Georg Schauman, *Biografiska undersökningar om Anders Chydenius*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1908, s. 50.

Chydenius toteaa, että elleivät nämä siteet vastaa jonkun ajatuksissa muualla tarjoutuvia etuja, niin

on katsottava isänmaan menettäneen hänet; hän ei ole enää mikään oikea kansalainen, vaikka hän asuu valtakunnan rajojen sisäpuolella. Kaikki asetukset ovat turhia pitämään sellaista aloillaan, paitsi jos hänen etujaan kotona lisätään: sellaiset kansalaiset on katsottava kalliiksi viiniksi ravistuneessa astiassa, joka etsii kuitenkin raon, mistä se juoksee tiehensä, vaikkei pääsekään kaikki kerralla ulos [...] Turhaan kuvitellaan isänmaan olevan sellainen magneetti, joka säilyttäisi asukkaansa yhtä lailla kuin magneetti vetää puoleensa rautaa; vaikuttaen joidenkin salaisten syiden vuoksi. Homerokselle sopi hyvinkin laulaa onnellisessa Kreikassa: ”Mikään ei ole isänmaata rakkaampi.” Mutta Sokrates ja Demokritos, jotka omana aikanaan jo näkivät rappion vallitsevan kaikkialla, pitivät vain koko maailmaa sellaisena. Kävi päinsä vielä Cicerolle, joka tahtoi puoltaa Rooman tasavallan vapautta, josta silloin parhaillaan oteltiin, siveysopissaan kehottaa itse kutakin ilolla kaatumaan isänmaan puolesta, vaikka hän itse kelpasi enemmän sen laatusien sankarien neuvojaksi kuin johtajaksi; Horatius runoilee kai saman nuotin mukaisesti: ”on suloista”, hän sanoo, ”ja kunniakasta kuolla isänmaan puolesta”, *vaikka se isänmaa, mitä Cicero tarkoitti, nimittäin vapaus*, hänen aikanaan jo oli kadotettu. Mutta 200 vuotta myöhemmin, jolloin sisäiset onnettomuudet olivat ehtineet kypsyä, ei kenenkään enää kuulla kuuntelevan sellaista ääntä.²⁸⁰

Chydenius on tiukasti pohtinut itse isänmaan käsitettä – hän on myöhemminkin osoittanut periaatteellista kiinnostustaan patriotismiin ja lainaa muun muassa Fredrik II:n *Lettres sur l’amour de la patrie* -teosta vuodelta 1779²⁸¹ – päätyen vapausihannettaan johdonmukaisesti noudattaessaan sekä eritoten palvelusväen asemaa ajateltuaan radikaaleihin johtopäätöksiinsä:

Raataa toisen työssä niin kauan kuin jaksavat, joutua köyhyyteen vanhoina päivinä ja kuolla kurjuudessa ovat ne laakerit, joiden tulisi houkutella työtätekevä joukko rakastamaan isänmaataan. He tuntevat pettämättä, ettei Ruotsi ole Platonin onnellisten maa; he ikävöivät vapautta [...] he eivät pysähdy, ennen kuin ovat päätyneet joihinkin ulkomaisten satamiin, missä vapaus on tarjolla. He rakentavat mieluummin kansan keskuudessa, jota he tuskin ymmärtävät mutta missä liikkuminen on esteetöntä, kuin omien veljiensä keskuudessa, missä kaikki on huonosti ja kuollutta, ja heidän kaikissa toimissaan lukee tämän mietelauseen: *isänmaa vailla vapautta ja toimeentuloa on vähän merkitsevä suuri sana*.²⁸²

²⁸⁰ Palmén 1880, s. 5–6 § 3,

²⁸¹ Schauman 1908, s. 420.

²⁸² Palmén 1880, s. 25 § 18.

Suotta ei Anders Schönberg vuonna 1777 arvioinut Chydeniusta Ruotsin Rousseauksi ja suorastaan fanaattisen innokkaaksi demokraatiksi. Georg Schauman katsoo, että Chydenius oli ennen muuta demokraatti, ja hänen tapaansa käsitellä sosiaalista kysymystä leimaa niin voimakas demokraattisuus, että se on ollut ominaista sittemmin lähinnä vain sosialistiselle julistukselle.²⁸³

Taloudelliset seikat ovat muodossa tai toisessa mukana tai taustalla, vaikka Chydenius tarkasteleekin aiheitaan yleisinä yhteiskunnallisina kysymyksinä; hän saattaa myös rinnastaa patriotismin ja taloudellisen toiminnan. ”Valtakunnan voimattomuuden lähteessä” hän Itä-Intian kaupan avaamisesta arvelee, että uusi tulolähde löydettiin ”patrioottisessa innossamme” ja että ”pelkkä patriotismi” vallitsi tämän asian hyväksi yrittäneissä.²⁸⁴ Mutta patrioottisuus kietoutuu hänellä niin voimakkaasti vapausideaaliin, että Chydeniuksen lukeminen yhteiskuntapatriotismin edustajaksi on oikeutettua. Hän näki taloudellisen edistyksen riippuvan melkoisista muutoksista itse yhteiskunnassa, mikä ei keskeisesti kuulu utilismin julistukseen. Se on selvästi ollut Chydeniuksen oma käsitys asemastaan, kun hän 1730 laatimassaan omaelämäkerrassa arvioi muuttoliikettä koskevan kirjoituksensa vastaanottoa – ehdotukset olivat liian kouriintuntuvia kelvataksaan:

Patriootti sai sinä aikana tuskin lupaa ajatella valtakunnan vammoja, vielä vähemmän puhua ja kirjoittaa niistä, semmoinen oli ennenkuulumatonta; jos se ei tapahtunut jonkin kuuluisan herran aikomusten suosimiseksi tai jalkojen vetämiseksi jonkun puolueen alta...²⁸⁵

Oli perin luonnollista, että patriotismi ilmeni painovapauskysymyksessä. Erityisen mielenkiintoinen on tähän liittyvä Chydeniuksen kirje vuonna 1793 Nils von Rosensteinille. Siinä hän tunnustautuu ajatuksen vapauden ja valistuksen ystäväksi, joka kuitenkin on joutunut kauhistumaan Ranskan vallankumouksen verisiä aikaansaannoksia. Mutta silti hän kysyy, vaikka onkin joutunut vakaumuksensa takia ahdistukseen, miksi Euroopan hallitsijat ovat niin valonarkoja:

Kun nerous, totuus ja Patriotismi jäävät kirjanpainajan holhoukseen ja hän turvallisuutensa vuoksi ministerin pettämättömän jumalallisuuden alaisuuteen, silloin sammuu totuuden ääni, Patriootti huokaa ja hallitsevat takovat kahleita pimeässä...²⁸⁶

²⁸³ Schauman 1908, s. 273, 487–488.

²⁸⁴ Palmén 1880, s. 159.

²⁸⁵ Palmén 1880, s. 429.

²⁸⁶ Schauman 1908, s. 412–413; Suomen Historiallisen Seuran pöytäkirja 18.1.1884. *Historiallinen Arkisto* IX. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1886, s. 236.

Chydeniuksella oli aihetta huolestua Ranskan vallankumouksen jäljistä, sillä hänen patrioottiseen vapausideaaliinsa kietoutuu väistämättä jyrkkä aatelisvastaisuus. Vallankumouksen julmuuksiin kohdistuvat arvelut eivät muuttaneet tätä Chydeniuksen ajattelun ominaisuutta. Se on Chydeniuksen demokraattisuudelle leimaa-antava piirre ja ilmenee esimerkiksi hänen käsitellessään isäntien ja palvelusväen luonnollisia oikeuksia vuonna 1778. Hän jopa nimittää aristokratian valtaa paiseeksi:

Sen, joka sitä koskettaa, kimppuun hyökätään aina hirveästi pauhaten, että koko valtakunta menee tuhoon, mutta asia on ymmärrettävä siten, *että aristokraatit menettävät jotain epäoikeudenmukaisista anastuksistaan*, jolloin valtakunta ja kansalaiset saavuttavat oikeutensa.²⁸⁷

Vuonna 1799 kirjoitetussa vastauksessa Suomen Talousseuralle Suomen talouden elvyttämisestä aatelisvastaisuus on jyrkkä ja kärkevä ohjelma, jossa peittelemättä todistellaan aateliston käyttävän hyväkseen talonpoikaista rahvasta ja sortavan sitä hankkiakseen itselleen etuja. Hän tosin tekee varauksen, että on moniakin aatelisperheitä, jotka kohtelevat talonpoikiaan oikein ja rakkaudella, mutta yleisnäkemyistä se ei järkytä.²⁸⁸

e. Patriotismin kansallinen väritys 1700-luvun jälkipuoliskolla

Ajan voimakkaan säätytaistelun huomioon ottaen ei voine ajatella, että Chydenius olisi jäänyt mielipiteissään yksin tai vaikutuksetta. Chydeniuksen julkisuuteen tuloa 1760-luvun alussa on vaikea olla asettamatta sen taitevaiheen yhteyteen, mikä suomalaisuuden kehityksessä tällä vuosikymmenellä on havaittavissa. Silloin asetetaan ensi kerran kyseenalaiseksi säädynmukainen suhtautuminen suomen kieleen, mihin ovat voineet vaikuttaa sekä utilistiset että yhteiskuntapatrioottiset näkökohdat, kun asioita on alettu tarkastella Suomen kannalta, ja samaan aatteelliseen kokonaisuuteen lienee liitettävä ne harvat suomenkieliset omistukset talonpoikaissäädylle, jotka sisältyvät taloudellisiin väitöksiin.

Varhaisin niistä on ilmajokelaisen Salomon Hanneliuksen vuonna 1744 osoittama runomuotoinen omistus isälleen, joka oli ”Cunnias ja hywäs arwos pidettävä Talon Isända Andreas Petarin poica. Minun Rackahin Isän.”²⁸⁹ Vuonna 1763 O. R. Bökman, jonka työn omistukset muutenkin ovat

²⁸⁷ Palmén 1880, s. 365.

²⁸⁸ Schauman 1908, s. 569, 571, 580–585, 588–589, 600, 602.

²⁸⁹ J. Browallius & Salomon Hannelius, *De Harmonia Fructificationis Plantarum cum*

paikallispatrioottisia tai joiden patriotismi kohdistuu Suomeen, omisti väitöksensä ”Kunnioitettavalle Talonpojan Säädyllle Suomenniemesä”:

Sentähden olen minä sydämmellisestä Rakkaudesta Isäni-Maata kohtan tätä Kirjoituxesani tietä andanut tämän tarpellisen ja hyödyttäväisen asian. ... Minun toivotuxeni on siinä sivusa nyt, että tämä minun yxinkertainen edesottamiseni tulis teildä minun Rackat Maanimiehet, niin hywällä suosiolla ja rackaudella ylösotetuxi...

Bökmanin kansallinen tai heimotunne saa harvinaisen määreen, kun hän merkitsee olevansa ”Hämäläinen Sawosta”.²⁹⁰ Viittä vuotta myöhemmin Kalmin oppilas Gabriel Rein omisti hallaa koskevan tutkimuksensa tosin vailla erityistä patrioottista sävyä kolmelle Ilmajoen ja yhdelle Kauhajoen isäntämiehelle.²⁹¹ Kun Rein-suku on erityisesti ansioitunut suomalaisuusharrastuksen alalla, niin omistuksen esiintyminen on tuskin sattumaa vaan osoitus syvemmästä asennoitumisesta. Sattumaa voi tuskin olla sekään, että Ilmajoen isännät ja opiskelijat ovat näissä tapauksissa etualalla. – Vuonna 1755 on Erik Cajanukselta ruotsinkielinen omistus Kruunupyyn pitäjän talonpoikaissäädylle, mille toivotetaan kaikkea hyvää.²⁹²

Suomenkielisen rahvaan ilmestyminen patrioottiseen ajatusmaailmaan vaikkapa vain perifeerisestikin on osa sitä kansallisvärитеistä patriotismia, mikä nyt alkaa voittaa alaa Suomessa, vaikka se tuskin pääseekään vallitsevaan asemaan. Kun Kemiläinen toteaa Saksasta, että vuoden 1800 tietämissä isänmaa lähestyy kansallisuutta,²⁹³ niin Suomessa voidaan mainittua kansallisvärитеisyyttä pitää sen rinnakkaisilmiönä. Se on havaittavissa myös patriotismin teoreettisessa tarkastelussa vuonna 1769 Johannes Bilmarkin johdolla tehdyssä pohjalaisen Carolus Johannis Fagerströmin väitöksessä *De Justo Fennorum in Patriam Amore* eli ’Suomalaisten oikeasta isänmaanrakkaudesta’. Työhön on vaikuttanut ruotsalainen esikuva, koska siinä viitataan jo mainittuun Moller-Brismanin väitökseen vuodelta 1732. Silti tämä Pietari Kalmille omistettu väitös on suomalaisuuden historialle merkittävä, koska siinä on myös selviä osoituksia nimenomaan suomalaisen patriotismin irtautumisesta valtakuntapatriotismista. Kaikki akateeminen korupuheisuuskin huomioon

Generatione Animalium. 27.6.1744.

²⁹⁰ P. A. Gadd & O. R. Bökman, *Politico-oeconomisk afhandling, om förmon af kopp-ymplingens widtagande i Finland*. 4.7.1765.

²⁹¹ Pehr Kalm & Gabriel Rein, *Tanckar om den skada, som kjölden tilfogar åker- och trädgårdsskötseln i Finland*. 22.12.1768.

²⁹² Pehr Kalm & Eric Cajanus, *Historisk och oeconomisk beskrifning öfwer Cronoby sokn uti Österbotn*. 7.5.1755.

²⁹³ Kemiläinen 1975, s. 81.

ottaen tämä on sitäkin tärkeämpää, kun tekijän ote aiheeseensa on nimenomaan ohjelmallinen. Hän ilmoittaa, että hän ei halua jäädä isänmaanrakkaudessa kenestäkään jälkeen, minkä vuoksi hän itse suomalaisena on päättänyt väitellä suomalaisten isänmaanrakkaudesta.²⁹⁴

Lähdettään ilmoittamatta mutta selvästikin perinnäiseen Ciceron jakoon nojautuen Fagerström selvittää isänmaan tarkoittavan toisaalta syntymämaata, toisaalta valtiota, jonka kansalainen joku on ja jonka kansalaisoikeuksia hän nauttii, mutta jatkossa hän poikkeaa tärkeällä tavalla edeltäjistään:

Kumpiko isänmaa on asetettava toisen edelle, on usein hämärä ongelma, eritoten milloin kumpaankin kohdistuvat velvollisuudet joutuvat ristiriitaan. Ihmiselon suurin arvo on "astua esiin" maailmannäyttämölle ja nauttia vanhempain ja ystävien huolenpitoa lapsuudessa, mikä kausi on huolettomuutta, mutta yhtä tärkeitä ovat turvallisuuden säilymisen apuvälineet ja rauhan tuet, joita vailla viettäisimme viheliäistä elämää, ja nämä seikat tarjoaa valtio meille.

Kun aikaisemmat kirjoittajat ovat kääntäneet tehtävän tarkastelun vain valtiota koskevaksi, Fagerström ilmoittaa käsittelevänsä sekä valtioon että syntymämaahan kohdistuvaa rakkautta.²⁹⁵

Jo useissa yhteyksissä mainittujen periaatteiden mukaan Fagerström asettaa isänmaanrakkauden kaikista hyveistä toiselle sijalle ja perustelee sitä tavanomaisesti siten, että isänmaa – tahi valtio – on viime kädessä kaikkien niitten arvojen tae, jotka ihmiselle jotain merkitsevät. Siksi se on asetettava kaikkien yksityisten velvoitusten ja etujen edelle. Tässä viitataan suoraan Ciceroon ja myös muihin Rooman historian tarjoamiin esimerkkeihin.²⁹⁶

Fagerströmin mielestä suomalaisten isänmaanrakkaus on varsin oikeutettua, koska maallamme on varsin suotuista ilmasto. Pohjolan kylmän ilmaston selittämiseksi edulliseksi käytetään runsaasti hyvää tahtoa ja nokkeluutta, mutta ajatuskulku näyttää kaiken kaikkiaan palautuvan antiikin käsityksiin ilmaston vaikutuksesta pohjoisten kansojen erinomaiseen kuntoon. Koska ihmisen keho kärsii hänen joutuessaan vieraaseen ilmastoon ja oudon ruuan ääreen, on syytä rakastaa pohjoista isänmaata. Pohjolan talvipäivän pituuden korvaa kesän valoisuus ja suven sulo, pimeyden hälventää hankien kristalli ja talvinen kuutamo

Luonto on varustanut Suomenmaan niin, että sitä on helppo puolustaa.

²⁹⁴ J. Bilmark & Carolus Joh. Fagerström, *De justo Fennorum in patriam amore*. 19.4.1769. Viittaus Brismaniin s. 10. Tekijän motivointi: "*Quum igitur ingenui cujusvis praecordia amor natulis soli valde afficiat; facile intellegis B. Lector, cur ego palmam eruditionis plurimis concedens, amore autem in dulcissimam Patriam nemini secundus haberi.*"

²⁹⁵ Bilmark & Fagerström 1769, s. 2–3 § II.

²⁹⁶ Bilmark & Fagerström 1769, s. 3–5 § III–IV.

Vuoksi ja Saimaa ovat viholliselle hankalana esteenä kuten vastaavasti Rooman historia osoittaa Eufratin, Tigrisin ja Niilin olleen tehokkaita muureja vihollista vastaan. Kun Upsalan kuninkailla muinoin oli Novgorodissa käskynhaltijoita (*marchiones*) pitämässä huolta siitä, ettei sieltä päin häirittäisi sen enempää ruotsalaisten kuin suomalaistenkaan rauhaa, niin jo suomalaisten muinaiset esi-isät viettivät hyvin suojattua ja rauhallista elämää. Tätä johtopäätöstä tekijä ei katso häiritsevän edes sen oppisuunnan, joka johtaa Suomen nimen Finlandia sanasta ”vihollismaa, *terra hostilis*’.²⁹⁷

Fagerströmillä kuten eräillä muillakin muodostuu suomalaisten isänmaallisuuden perusteeksi näkemys suomalaisten varhaishistoriasta. Kirjoittaja arvelee, että ihmiset arvostavat perhettään sitä enemmän, mitä vanhempaa sukua se on. Samoin myös kansalaiset pitävät isänmaata sitä rakkaampana mitä iäkkäämpi se on. Vaikka monet näyttävät pitävän ilmeisenä, ettei Suomi pääse iässä tasoihin Euroopan kulttuurimaiden kanssa, niin toisenlainen on niiden käsitys, jotka hakevat totuuden ydintä haluamatta pysähtyä pinnallisiin näennäisyyksiin. Kun suomalaiset ovat joko israelilaisten tai skyyttien tai molempien näiden jälkeläisiä, niin he harjoittivat paimentolaisuutta (*rem pecuariam*) ja pitivät pohjoisten seutujen erinomaisia laidunmaita elinkeinoilleen parempina kuin etelän seutujen tarjoamia etuja ja hakeutuivat pohjoiseen, missä heidän karjanhoitonsa ja metsästyselinkeinonsa tuotti heidän vankalle ruumiinrakenteelleen sopivampaa ravintoa kuin etelän hedelmäpuut.

Niinpä on todennäköistä, vaikka ei olisikaan varmaa, että Suomi on tullut asutuksi samaan aikaan muitten Euroopan maitten rinnalla. Fagerström vetoaa Conringiuksen ja Leibnizin kirjoituksiin, joiden mukaan suomalaiset ja lappalaiset olivat ensimmäiset Skandinavian asukkaat, jotka Germaniasta tulevat ruotsalaisheimot sitten karkottivat äärimmäiseen Pohjolan kolkkaan. Suomalaiset hajosivat kautta Skandinavian, mistä todistavat erilaiset Finn-alkuliitteet sikäläisessä nimistössä. Nimistön tekijä lainaa Brismanilta. Fagerström ei hyväksy väitettä, että kylmyys olisi hidastanut suomalaisten esi-isäin muutttoa pohjoiseen. Kuvaavaa on, että kirjoittaja jättää toistamatta sen lähteittensä sisältämän tiedon, että lappalaiset ja suomalaiset olisivat samaa alkuperää.²⁹⁸

On myös runsaasti muita syitä, jotka virittävät suomalaisten isänmaanrakkautta. Maamme on erinomaisen hedelmällinen, sen metsät vilisevät riistaa, järvet kalaa, maaperä kasvillisuutta. Jos joku arvelee, että kaikki esitetty on enemmänkin suurentelua kuin totta, niin hänelle vastataan viittaamalla kaikkien Suomessa matkailleiden kokemuksiin, jotka antavat näille ylistyspuheille valkean kiven eli hyväksyvät ne. Siispä ”ei

²⁹⁷ Bilmark & Fagerström 1769, s. 5–8 § V–VI.

²⁹⁸ Bilmark-Fagerström 1769, s. 8–13 § VII–VIII.

tarvita sanoja, uskokaa tosiasioita”.

”Musta minä muille, mutta valkea vaimon silmissä”, lainaa Fagerström Jusleniuksen *Vindiciae Fennorum* -puhetta, mitä hän muutenkin käyttää runsaasti. Jos Suomen rikkautta yritetään väheksyä huomauttamalla, ettei muinaisilla suomalaisilla ollut juuri nimeksikään kauppaa, niin tämä voidaan selittää Jusleniuksen tavoin huomauttamalla, että se johtui juuri kaikkien välttämättömyystarvikkeiden saannista omasta takaa, koska kauppaa ei aleta käydä ensi sijassa ylellisyys- vaan välttämättömyystarvikkeiden vuoksi. Kuten Montesquieun mukaan Luoja ei asettanut pohjoisia kansoja helppoon tai toimeettomaan vaan voimakkaaseen, reippaaseen ja miehekkääseen elämään, niin siten luonto myös varusti nämä kansat sellaisella ravinnolla ja sellaisilla herkuilla, mitkä niiden ruumiinrakenteelle soveltuvat.²⁹⁹

Suomalaiskansalliseen suuntaan tekijä kehittää aiheitaan tarkastellessaan sitä, miten suomalaiset ovat osoittaneet isänmaanrakkauttaan. Suomalaiset ovat osoittautuneet ammoisista ajoista vilpittömiksi ja erittäin kiitettäviksi. He eivät ole kaihtaneet vaikkapa uhraamasta henkeäänkin isänmaan hyväksi, ja he ovat haluttomasti jättäneet maansa. Kun suomalaisia on muuttanut Ruotsiin, kuninkaidenkin tuella, niin ”tähän asti he ovat käyttäneet siellä kotikielensä suomea, jotta heillä olisi myös isänmaan ulkopuolella kuva entisestä isänmaasta.”³⁰⁰

Lujasti siis uskomme niin muualla kuin meidän Suomessamme olevan mitä lukuisampia isänmaanrakkaudesta kuuluja miehiä. Vaikkeivät he aina ilmentäisikään tätä tunnetta, niin se ei riipu niin paljon heistä itsestään kuin tilaisuuden puuttumisesta. Sillä niin kuin valkea luo säteitään hämärälle taivaalle avaralta ja elvyttävästi, samoin isänmaanrakkaus loistaa silmäämme kaikkein jaloimmassa kirkkaudessaan vastuksien pilvimassain

f. Aurora-seura

Vain vuotta myöhemmin kuin tämä suomalaiskansallinen patriotismin tarkastelu Turussa ilmestyi, perustettiin siellä Aurora-seura, jonka vaiheet ja jonka, tuottama aineisto suovat mahdollisuuden tarkastella patriotismia siinä suomalaisuuden ilmapiirissä, mikä liittyy Henrik Gabriel Porthanin nimeen. Sen perustajista K. J. Mennander nuoremman ja Petter Juslénin

²⁹⁹ Bilmark-Fagerström 1769, s. 13–16 § IX–X.

³⁰⁰ ”Ipsi autem, ut imaginem quandam antiquae Patriae, etjam extra Patriam, habeant, Fennica adhuc lingua in familiari conversatione utuntur.” – Vuonna 1771 itävaltalainen Joseph von Sonnenfels luki kielen isänmaan tuntomerkkeihin, ks. Kemiläinen 1975, s. 64, 81.

esikuvana oli tukholmalainen Utile Dulci. He halusivat Aurorasta runoutta ja musiikkia harrastavan seurusteluseuran salaismenoineen, kun taas Porthanin kanta oli toinen: ”Hänen harrastusalansa mukaan Aurora-seuran ohjelmaan tuli ensi sijassa kuulumaan *vitterhet* koko laajuudessaan, joka alun perin ei suinkaan tarkoittanut vain kaunokirjallisuutta vaan humanistisia aineita yleensä, historiaa, muinaistutkimusta, kieliä, kaunopuheisuutta ja runoutta.”³⁰¹

Aurora-seuran ohjelman laajentuminen kansallisen tutkimuksen ohjelmaksi oli rinnakkaisilmiö Ruotsin tieteellisten seurojen harrastamalle oman maan, kielen, ja historian tutkimiselle.³⁰² Tämän ohjelman tietoisuutta on syytä tähdentää, kun on esitetty arvelu, että ”Aamuruskon” nimitys olisi ollut yksi monista mahdollisista ja että vasta jälkimaailma olisi lisännyt siihen siivekästä vertauskuvallisuutta. Monetkin seikat seuran järjestyksessä ja otteissa viittaavat siihen, että nimi jo sinänsä sisälsi ohjelman. Seuran jäsenet saivat kantaa napinlävessä hopeista tähteä, jonka keskikuviossa säännöissä esitetyn selityksen mukaan näkyivät idästä nousevan auringon säteet sekä seuran perustamispäivämäärä. Seuran toisen asteen laissa sanotaan, että nimi ja säteet ilmaisevat ”tämän valtakunnan itäisimmässä osassa perustetun seuran päämäärää ja toivoa voida edistää kirjallisuutta ja makua meidän keskuudessamme sekä hälventää sitä pimeyttä, mikä tässä kohden verhoaa maatamme, aivan kuten seura tahtoo ahkeroida muilla hyödyllisten ja huvittavien tietojen alueilla sytyttääkseen ja levittääkseen valoa maanmiestensä keskuuteen.”³⁰³ Maanmiehillä tarkoitetaan suomalaisia.

Suhtautuminen seuran pyrkimyksiin on hyvin selvästi sanottu sen piirissä pidetyssä puheessa, missä todettiin: ”Paitsi Uppsalassa ja Lundissa olevia sisarseurojamme palvelemme kantaseuraamme Utile Dulcia ja sen kanssa hyödytämme isänmaatamme vain siinä eroten, että Suomi on varsinaisesti se seutu, missä koetamme kehittää kirjallista ja taiteellista makua”. Puheessa, mikä on pidetty uusia jäseniä vastaan otettaessa, muistutetaan seuran merkin saajia: ”Joka kerran, kun puette yllenne sen, muistakaa velvollisuuttanne kirjallisuutta, vapaita taiteita ja niiden joukossa musiikkia, velvollisuuksianne erityisesti meidän suomalaisia maanmiehiämme kohtaan, joilta näissä asioissa vielä puuttuu paljon valoa.”³⁰⁴ Sääntöjen sävy on patrioottinen, mutta patriotismin sisältö on valtakunnallinen joskin

³⁰¹ Martti Kerkkonen, Suomen nykyisten tieteellisten seurojen edeltäjäistä. *Historiallinen Aikakauskirja* 1955, s. 365; G. Palander, *Henrik Gabriel Porthan. Elämänkerran luonnos*. Helsinki: Kansanvalitusseura 1904, s. 14.

³⁰² Kerkkonen 1955, s. 365.

³⁰³ Aug. J. Hjelt, Några bidrag till Aurora-förbundets historia. *Historiallinen Arkisto* IX. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1886, s. 159 säännöt luku IX § 7.

³⁰⁴ Hjelt 1886, s. 125, 133, 135.

suomikeskeinen. "Isänmaata" eli valtakuntaa hyödytettiin, kun kehitettiin sen osana Suomea.

Auroraseuran "yleisen lain" johdannossa sanotaan, että "rakkaus isänmaatamme kohtaan ja huoli meidän Suomemme kunniasta on antanut aiheen seuran perustamiseen". Isänmaallisuus voidaan tässäkin käsittää valtakunnalliseksi, ja säännön toisessa kohdassa todetaan, että "seura työskentelee siis pääasiallisesti ruotsin kielen viljelyn parissa". Mutta ohjelmakohta jäi enemmänkin kohteliaisuudeksi emäseuran Utile Dulcin sekä Meinanderin ja Juslénin pyrkimyksille, koska todellisuudessa Auroran lehteä tuli leimaamaan seuraava eli kolmas kohta, mikä yleisesti on nähty säännöissä Porthanin peukalonjälkenä: "Mutta vaikkakin seura varsinaisesti harrastaa ruotsalaista kirjallisuutta, niin se kurkottaa kuitenkin useampiin tieteisiin, erityisesti suomen kieleen, tämän maan menneisyyteen ja historiaan sekä vapaisiin taiteisiin, varsinkin musiikkiin."

Kun suuremmat runotuotteet oli määrä lähettää emäseuralle Tukholmaan, niin laajahkot Suomen kirjallisuutta ja historiaa koskevat tutkimukset aiottiin varojen mukaan toimittaa julkisuuteen erityisessä sarjassa nimeltä "Handlingar utgifne af ett Sällskap i Åbo".³⁰⁵ Sarja jäi haaveeksi, mutta sen virkaa toimitti jossain määrin seuran lehti, ja jo aie osoittaa, että suomalaisen tutkimuksen edistämispyrkimys oli seuralle keskeistä.

Jo seuran säännöissä edellytettiin oman lehden julkaisemista, minkä pohjustamiseksi Turun tuomiokapitulin avulla julkisuuteen saatettu kuulutus kuvastaa lehden takana vaikuttaneiden voimien patrioottisia pyrintöjä. Jo elokuun 28. päivänä 1770 Porthan esitti seuran kokouksessa luettelon siitä, mitä lehden tuli sisältää, ja kuulutuksen viimeisteli Juslin. Siinä todetaan tieteiden ja toimeliaisuuden Ruotsin valtakunnassa merkittävästi lisääntyneen. Siksi Suomen asukkaita olisi tosissaan moitittava, jos he olisivat muita hitaampia työskentelemään yleisen valistuksen hyväksi. Suomi muodostaa Ruotsin valtakunnan kolmannen osan: "Se on niukasti asuttu laajuuteensa ja tilaansa nähden; sen syrjäisemmiltä asukkailta puuttuu monia niistä mukavuuksista, jotka Ruotsin puolella edistävät tietojen helpompaa ja joutuisampaa leviämistä; he saavat kaikenlaatuiset tiedot paljon myöhemmin, ja heidän täytyy usein kokonaan jäädä välttämättömintäkin vaille."

Epäkohtien poistamiseksi ja oman maamme tuntemuksen lisääntymiseksi oli muuan isänmaan kunniaa, hyötyä ja menestystä harrastava seura maanmiehiään palvellakseen päättänyt julkaista lehteä kaikenlaisille lukijoille. Kuulutuksessa lueteltiin tarkoin kaikki se aineisto, mikä lehteen aiottiin ottaa. Luettelo on yhtenäinen kansallisten kulttuuripyrintöjen ohjelma, kun paitsi runoja ja muita kirjallisia esityksiä

³⁰⁵ Hjelt 1886, 129–130, 146–147, säännöt § IV:7, Kerkkonen 1955, s. 364, 366; Koskimies 1956.

ilmoitettiin, julkaistavat huomioita "maamme omasta kielestä ja kirjallisuudesta", kaikkea mikä koskee maan maantiedettä, luontoa, asukkaiden tapoja ja elinkeinoja, ilmastoa, taloutta ja kansanomaisia ym. lääkintätapoja, maan merkkimiesten elämäkertoja, Suomen kansan ja maan historiaa, tieteitä ja uusia kirjoja, kouluja ja muita laitoksia. Kirjain osalta haluttiin erityisesti ottaa huomioon omien maanmiesten kirjoitukset. Poliittista ja valtiollista elämää koskevat uutiset suljettiin nimenomaan ohjelman ulkopuolelle, mutta muunlaisia uutisia luvattiin: "Me rajoitumme varsinaisesti aiheisiin, joita oma maamme meille tarjoaa."

Luettelossa esiintyvät enimmäkseen niistä aineksista, joiden avulla 1700-luvun suomalainen patriotismi ja kansallinen harrastus operoivat Turun akatemiassa. Lähtökohtana on suomalaiseen isänmaahan kohdistuva myötätunto ja halu kohottaa maan ja kansan hyvinvointia niin aineellisessa kuin henkisessä suhteessa.³⁰⁶ Näkökohta ilmenee myös siitä kirjeestä, jonka Porthan jo 6.10. päiväsi lähtemään Kokkolaan Antti Chydeniukselle. Hän kertoo lyhyesti seurasta, sen tulevasta lehdestä ja sen sisällöstä: "Siksi seura ei mitenkään voi saavuttaa tarkoitustaan ilman ympäri Suomea asuvien taitavien ja kunniallisten maanmiesten apua, minkä vuoksi on ajateltu seuraan liittää joitakin poissaolevia jäseniä. Näitten joukossa seura ei ole voinut välttää erityisesti muistamasta Herra Kirkkoherran tietoja sekä isänmaallista ajattelutapaa", minkä takia seurassa erityisesti toivottiin Chydeniuksen tukea.³⁰⁷

Tiedotteen kansallinen ja patriootinen eetos on luonteen omaista kaikille *Tidningar utgifne af ett Sällskap i Åbo* -lehden vuosikerroille sen ensimmäisenä ilmestymisjaksona, jolloin lähinnä Porthan vastasi siitä. Lehdestä on kuten seurastakin kirjoitettu paljon ja sen sisältöä kirjallisuudessa eri yhteyksissä selitetty.³⁰⁸ Sen ensi numeroon painettua runoa, joka akateemisen korkealentoisen koreuden kuoressa sisältää myös patriootisen ohjelman, on kutsuttu Maamme-laulun kaukaiseksi edeltäjäksi. Porthanin ja Gaddin laatimassa ohjelmarunossa kehoitetaan nuorisoa, jota kutsutaan Suomen toivoksi, käyttämään neronsa syntymämaan ylistykseksi humanistis-taloudellisen ohjelman puitteissa. Syntymämaa on tässä Suomi, ja joskin runossa on myös viittaus valtakunnan puutteiden poistamiseen parantamalla viljelystä, sen patriotismi on suomikeskeistä. Ohjelma ilmenee keskitetysti runon puolivälissä:

³⁰⁶ Eino Suova, *Aurora-seuran sanomalehti 1771–1778. Sanomalehtiopillinen tutkimus*. Turun yliopisto: Turku 1952 s. 7–11. Kuulutuksen on kokonaan julkaissut Hjelt 1886, s. 120–124.

³⁰⁷ Ernst Lagus, *Bref från Henrik Gabriel Pothan till samtida*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1898, s. 3–4.

³⁰⁸ Paitsi Suovan tutkimusta, joka on sanomalehtiopillinen, erityisesti Arvid Hultin, *Åbo Tidningar under Porthan-Franzénska tiden*. Svenska litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser 30. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1917, s. 97–314.

Nog kan den Finska bygd Dig ymnigt ämnen gifwa,
 Än at med skarpsynt wett rätt bli naturens tolk.
 Än Dina Fäders dygd at med behag beskrifwa,
 Til eftersyn och ljus för Landets barn och folk.
 Wårt Land ännu ej käns, dess teckning wanställd finnes
 I Språket saknas ryck, i våra häfder ljus;
 Ej utan samlad flit den kunskap deri winnes,
 Som räddar Åldrens sporr från glöskans djupa grus,
 Wår späda Hushålls konst af mogna råd bör ledas,
 Af säkra rön bli stödd, från fördoms twång bli fri,
 Åt våra näringsfång bör större widd beredas,
 Och Landets raska barn med ömhet skötte bli.³⁰⁹

³⁰⁹ *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* N:o 1, s. 2. Otto Mannisen suomennoksena runo kuuluu seuraavasti:

Kyll' antaa Suomen maa voi sulle runsaat aiheet,
 Saat tiedoin terävin sen luonnon selittää,
 Kuvailla isäin työn ja kunnon, vaivat, vaiheet –
 valoksi, viitaksi maan lasten niin ne jää.
 Viel' outo maamme on, sen kuvaus on kiero,
 Sen kieli hoidoton, yö kaihtaa muistot sen;
 Vain yhteis-uurastus, mi vaivaa, työt' ei viero,
 Yöst unhon pelastaa voi aarteet aikojen.
 Maan heikko talous se taiten nostaa täytyy.
 Kokemus katkotkoon pois luulon kammitat,
 Ett' elinkeinojen kaikk' alat kehittäytyy,
 Saa huollon hellivän maan lapset reippahat.
 (*Suomen kansalliskirjallisuus V* (Helsinki: Otava 1930), s. 152.

Liite 1: Luettelo asetelmissa sivuilla 77 ja 81 käsitellyistä teoksista.

Wargius, Martinus, *Brevis et succincta commendatio Bothniae orientails*. Aboae 1643.

Chronander, Jacobus P., *Oratio Amplissimae Regionis Westrogothiae descriptionem, veraque & digna Encomia repraesentans*. Aboae 1646.

Rauthelius, Johannes D., *Oratio de Encomio Aboae*. Aboae 1657.

Gallenius, Andreas Swenonis, *Oratio Topographica De encomio Calmariae*. Aboae 1658.

Simonius, Jsaacus, *Encomium Arbogiae*. Aboae 1659.

Enebergh, Salomon L., *Oratio Celebris Emporij. Nycopensis Encomium Simpliciter adumbrans*. Aboae 1660.

Hasselgreen, Elias Petri, *Oratiuncula Encomium Alandiae Simpliciter & succincte adumbrans*, Aboae 1662.

Lepus, Gabriel Josephi, *Oratiuncula Neostadii Descriptionem, veraque ac digna Encomia repraesentans*. Aboae 1663.

Arnerus, Laurentius, *Encomium Celeberrimae Urbis Norcopiae*. Aboae 1664.

Brobergh, Gustavus Eri, *Oratiuncula complectens breviter Sudermanniae descriptionem, ejusque Vera dignaque repraesentans Encomia*. Aboae 1664.

Leander, Gabriel Eri, *Declamatio succincta paroeciae Lethala (quae comitatui Wazaborgh subjacet) Encomia, ejusdemque periphrasin strictim exponens*. Aboae 1664.

Alander, Christiernus Caroli, *Oratiuncula Encomia et Laudes Districtus Insularis maris Balthici, ejusque incolarum mores et descriptionem totius Alandiae Complexa*. Aboae 1677.

Justander, Samuel E., *Oratio Brevis De quibusdam Antiquitatibus Abogicis, Urbisque Situatione*. Aboae 1679.

Julenius, Jacobus, *Carmine succincto recitata Oratio simplex, in Laudes Ost-Bothniacae Regionis amaenae*. Aboae 1686.

Juslenius, Daniel, *Aboa vetus et nova*. Aboae 1700.